اُتْلُ مَآ اُوْحِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتٰبِ وَاَقِمِ

(اے نبیؐ) جہڑی کتاب تھارا در وحی کی گئی ہے تم اس ناں پڑھو تے نماز

الصَّلٰوةَ ۭ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاۗءِ وَالْمُنْكَرِ ۭ

قائم کرو! بیشک نماز بے حیائی غی گلاں تے گناہ غا کماں تیں روکے،

وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ ۭ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُوْنَ ۝۴۵ وَلَا

تے اللہ غی یاد سب تیں بڑی چیز ہے، اور تم جو کجھ کریں اللہ تعالیٰ اس ناں جانے (۱۹) تے

تُجَادِلُوْٓا اَهْلَ الْكِتٰبِ اِلَّا بِالَّتِيْ هِىَ اَحْسَنُ ڰ اِلَّا الَّذِيْنَ

تم اہلِ کتاب ناں بحث نہ کرو ور اس طریقہ ناں جہڑو مچ چنگو وہے سوائے انھاں غے جہڑا

ظَلَمُوْا مِنْهُمْ وَقُوْلُوْٓا اٰمَنَّا بِالَّذِيْٓ اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ

انھاں بچوں ظلم کریں تے کہہ دیو: جے ہم اس (کتاب) ور وی ایمان لے آیا جہڑی مھارے در نازل ہوئی اور ان

اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَّنَحْنُ لَهٗ مُسْلِمُوْنَ ۝۴۶

(کتاباں) ور وی جہڑیں تھارے در نازل ہوئیں اور مھارو خدا تے تھارو خدا اکو ہی ہے تے ہم اسے غا فرمانبردار ہاں (۲۰)

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الْكِتٰبَ ۭ فَالَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ

تے ہم نے اسے را (اے نبیؐ) یاہ کتاب تھارا در نازل کی ہے؛ تے جن لوکاں ناں ہم نے کتاب

الْكِتٰبَ يُؤْمِنُوْنَ بِهٖ ۚ وَمِنْ هٰٓؤُلَاۗءِ مَنْ يُّؤْمِنُ بِهٖ ۭ

دتی تھی ویہہ اس ور ایمان لیانویں تے ان (مشرکاں) بچوں وی کجھ اس ور ایمان لیانویں

وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيٰتِنَآ اِلَّا الْكٰفِرُوْنَ ۝۴۷ وَمَا كُنْتَ تَتْلُوْا

اور مھاری آیتاں تیں تے (ازلی) کافر ہی انکار کریں (۲۱) تے تم اس توں پہلاں نہ تے

مِنْ قَبْلِهٖ مِنْ كِتٰبٍ وَّلَا تَخُطُّهٗ بِيَمِيْنِكَ اِذًا

کائے کتاب پڑھیں تھا تے نہ ہی تم اس ناں اپناں ہتھ ناں لکھ سکیں تھا؛ جیکدے اسی گل ہوتی

لَّارْتَابَ الْمُبْطِلُوْنَ ۝۴۸ بَلْ هُوَ اٰيٰتٌۢ بَيِّنٰتٌ فِيْ

تاں تے یہ باطل پرست ضرور ٹھسہ ماں پے جاتا؛ بلکہ یہ تے واضحہ آیت ہیں جہڑیں

(۱۹) اپر یوہ بیان تھا جے پشلاں نبیاں نے تے انھاں غاں امتیاں نے اللہ غا رستہ ماں اس غا دین پچھے اس غی رضا واسطے کس راکس را مصیبت تے اوکھت جھلّیں تے فر مشرک، کافر، اللہ غا نا فرمان کس راملیامیٹ ہُوا؛ ہُنْ اللہ اپناں حبیب ﷺ ناں تے حضرت غے صدقے ساری امت ناں دین غی دعوت غو اک اسو پیارو تے سُہنو طریقو دس رہیو ہے جس ناں اللہ غا رستہ غیں اوکھت اسان ہو جیں، تے مشکل دور ہو جیں۔ اس ماں دو چیزاں غو حکم ہے اک قرآن غی تلاوت غو کہ اس ناں دل غو سکون وی نصیب وہے، تے اللہ غی کتاب غی تلاوت ناں اس غی ہور ہور محبت وی نصیب وہے فر اس غا رستہ غا کنڈا وی پُھل سہئی ویں تے اس را دوجاں ناں وی اس ور عمل کرن غی شونق پیدا وہے۔ تے دوجی چیز نماز ہے، جس غو فائدو آپے بیان کیّو جے جد انسان نماز ناں نماز سمجھ غے ٹھیک سنت غے مطابق دل غا اخلاص ناں ادا کرے غو اور وہ اپناں دل ماں یاہ گل سمجھ غے نماز پڑھے غو کہ ہوں اپناں مالک غی بارگاہ ماں دن ماں پنج واری جماعت ناں اس غے سامنے کھلو واؤں جد انسان اس را پابندی ناں نماز ادا کرے غو فر نماز اس ناں ہر قسم غا گناہ غا کم تیں روکدیئے غی، وہ پہانویں اسو عام گناہ تے گندو کم وہے جس ناں ساری دنیا ہی، کے مسلمان! کے کافر! سارا ہی پہیڑو کم کیہنہ جس را زنا، چوری وغیرہ تے پہانویں اسو گناہ وہے جہڑو شریعت غی نظراں ماں پہیڑو کم وہے پہلا ناں ''فحشاء'' تے دوجا ناں ''منکر'' کہیو گیو ہے۔ نماز ہر ایکن گناہ تیں نمازی ناں باز رکھے ور اس واسطے ضروری ہے کہ نماز وی نماز وہے، اسے گلوں حضرت عمران ابن حصینؓ تیں روایت ہے جے جس غی نماز نے اس ناں بے حیائی تے گناہ غاں کماں تیں نیہنہ روکیو واہ نماز کجھ وی نیہنہ (طبرانی) تے حضرت ابن عباسؓ فرمانویں جے جس غی نماز نے اس ناں نیک کماں غی شونق نیہنہ پیدا کی تے پہیڑاں کماں تیں اس ناں روکیو نیہنہ واہ نماز اس ناں ہور ہور اللہ تیں دور کرن غو ذریعو بن جے (ابن کثیر) فر فرمایو جے نماز ماں یہ سارا فائدہ ہیں ور ساراں تیں بڑو فائدو یوہ ہے کہ جس ویلے انسان نماز ماں اپناں مالک غو ذکر کرے تے اس ناں یاد کرے فر اس غا جواب ماں اللہ تعالیٰ وی اس ناں یاد کرے جس را کہ اس غو وعدو ہے جے ''تم مناں یاد کرو ہوں تمناں یاد کروں غو'' سورت بقرہ آیت ۱۵۲/ بس سب تیں بڑی چیز یا ہی ہے۔ تے اللہ ناں پتو ہے کونْ کے کر رہیو ہے تے کونْ اس ناں کتنوں یاد کر رہیو ہے۔ امام ابن جریر تے حافظ ابن کثیر نے آیت غی یاہی تفسیر پسند کی ہے۔ ور اک تفسیر اس راوی کی جئے کہ نماز ماں اللہ غو ذکر کیو جئے تے اللہ غو ذکر اور اس غی یاد بہت بڑی چیز ہے۔ اللہ غی یاد ہی نماز، روزہ، حج، جہاد وغیرہ ساری عبادتاں غی روح ہے۔

(۲۰) گل قرآن غی تلاوت تے دین غی دعوت غی چلے کرے تھی اسے سلسلہ ماں اہلِ کتاب ناں دین غی دعوت دین غو خاص طریقو تے ادب دسیو جا رہیو ہے، کہ ویہہ کیونجے کتاب آلا ہیں، مشرکاں غا مقابلہ ماں علم آلا ہیں اس گلوں انھاں ناں مُچ ہی نرمی سنگ گل کرو، جس کسے گل غا بارہ ماں انھاں غا دل ماں شک ٹھسو وہے وہ پیار ناں علمی دلیلاں سنگ دور کرو، ور سارا اہلِ کتاب اک جسا نیہنہ ہو سکتا مچ سارا اہلِ کتاب کہوانْ غے باوجود جاہل پونا ور آ جیں، اسلام تے مسلماناں غے خلاف جانْ بُجھ غے پُٹھ سپٹھا اعتراض کریں اساں ظالماں ناں نرمی غی جگہ سختی غی وی اجازت ہے؛ اساں ظالماں ناں تے صاف کہدیئوں چاہئے تم اہلِ کتاب کہوانْ غے باوجود اللہ غی اس کتاب قرآن ور ایمان نیہنہ لیا تا ور ہم تے اس وحی ناں مناں جہڑی مھارے اپر نازل ہوئی ہے تے اس تیں پہلاں تھاراں نبیاں ور جہڑیں اصل تورات تے انجیل نازل ہوئیں تھیں انھاں ناں وی مناں کیونجے ہم اللہ غا فرمانبردار ہاں اس گلوں کسے گل ور تعجب نیہنہ کرتا بلکہ اس غی ہر اک کتاب ور ایمان لیانواں۔

(۲۱) یعنی جس را اس تیں پہلاں اُس دور ماں تورات، انجیل وغیرہ اللہ غیں کتاب نازل ہوئیں تھیں اج اسے را قرآن کریم نازل ہو گیو ہے؛ ہُنْ ویہہ انصاف پسند اہلِ کتاب جھاں کوٹے پشلیاں

صُدُوْرِ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ ۭ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيٰتِنَآ اِلَّا

ان لوکاں غا سیناں ماں ہیں جنھاں ناں علم دتو گیو ہے، اور مھاری آیتاں تیں تے بس ویہہ ہی لوک انکار کریں

الظّٰلِمُوْنَ (۴۹) وَقَالُوْا لَوْلَآ اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيٰتٌ مِّنْ

جہڑا ظالم ہیں (۲۲) تے ویہہ کیہنہ : انھاں ور ان غا رب غی طرفوں معجزا کیوں نیہنہ

رَّبِّهٖ ۭ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيٰتُ عِنْدَ اللّٰهِ ۭ وَاِنَّمَآ اَنَا نَذِيْرٌ

نازل ہووا؟ تم فرما دیو: نشانئیں تے بس اللہ تعالیٰ کوڑے ہی ہیں اور ہوں تے بس صاف صاف ڈرسناںٔ

مُّبِيْنٌ (۵۰) اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّآ اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتٰبَ

آلو ہی ہوں ؛ تے کیوں ! انھاں واسطے یاہ گل کافی نیہنہ ! کہ ہم نے تھارا ور کتاب نازل فرمائی ہے

يُتْلٰى عَلَيْهِمْ ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَرَحْمَةً وَّذِكْرٰى لِقَوْمٍ

جہڑی انھاں ناں پڑھ غے سنائی جئے بلاشبہ اس ماں ایمان آلاں واسطے رحمت تے

يُّؤْمِنُوْنَ (۵۱) ع قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ بَيْنِيْ وَبَيْنَكُمْ شَهِيْدًا ۚ

ع ۵

نصیحت ہے (۲۳) (اے نبیؐ) تم فرما دیو: میرے تے تھارے بشکار اللہ تعالیٰ ہی غی گواہی سُدی ہے

يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا

وہ ان ساری چیزاں ناں جانے جہڑیں اسماناں ماں تے زمین ماں ہیں، تے جہڑا لوک چھوٹھیں گلاں

بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوْا بِاللّٰهِ ۙ اُولٰۗىِٕكَ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ (۵۲)

ور تے ایمان لیانویں اور اللہ تعالیٰ ناںٔ کفر کریں یہ ہی اصل نقصان ماں رہنٔ آلا ہیں ؛

وَيَسْتَعْجِلُوْنَكَ بِالْعَذَابِ ۭ وَلَوْلَآ اَجَلٌ مُّسَمًّى لَّجَاۗءَهُمُ

تے یہ لوک تھارا کولوں عذاب واسطے کاہلی کریں تے جیکدے ہر گل غو اک متھیو وو وقت نہ ہوتو تاں انھاں ور

الْعَذَابُ ۭ وَلَيَاْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَّهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ (۵۳)

عذاب آ گیو ہوتو، اور وہ انھاں ور ضرور اچن چیت ہی اس را آ جئے غو کہ انھاں ناں پتو وی نیہنہ لگ سیں ؛

يَسْتَعْجِلُوْنَكَ بِالْعَذَابِ ۭ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيْطَةٌۢ بِالْكٰفِرِيْنَ (۵۴)

یہ تھارا کولوں جلدی عذاب منگیں حالانکہ جہنم نے یقیناً کافر کھیرا ماں لیاّ وا ہیں

کتاباں غو علم ہے ویہہ تے اپناں علم غے مطابق فٹ ایمان لے ہی آویں جس را کہ عبداللہ بن سلامؓ وغیرہ حضرات بلکہ عرب غاں جاہل مشرکاں بچوں وی کتناں ہی لوک قرآن ور ایمان لیا رہیا ہیں کیونجے قرآن ہے ہی صاف صاف جہڑو وی اس ور غور کرے وہ اس غی صداقت ور نیووں ہونٔ تیں بچنٔ رہ نیہنہ سکتو ۔ کفر تے بس ویہہ ہی ضدی، نموہرا متعصب قسم غا لوک کریں جہڑا ہیں ہی ازلی کافر ! تے ویہہ صرف ضد غی وجہ تیں نیہنہ منتا ۔

(۲۲) یاہ گل قرآن نے کئیں جگہیں ٹھنگ بدل بدل غے سنائی ہے کہ جیکدے نبی صلی اللہ علیہ وسلم پڑھنوں لکھنوں جانٹا ہوتا، یا حضرت نے اہلِ کتاب عالماں غی مجلس کی ہوتی تاں تے فر وی کوئے قرآن ور اعتراض کر سکتو جے خورے انھاں نے پشلیں کتاب یاد کر غے تے اُنھاں ناں اگے رکھ غے یوہ قرآن لکھ لیو وہے، حالانکہ انصاف ناںٔ گل کرن آلو تے فر وی اعتراض نیہنہ کر سکے تھو کیونجے جد ساری دنیا رل غے، تے اگلیں پشلیں ساریں کتاب دیکھ دیکھ غے وی اس جسی اک آیت نیہنہ بنا سکتا فر یوہ اعتراض کس را ہو سکے تھو !! ور جد کہ حالت یاہ ہے کہ سارو عرب اس گل ناں چنگی طرح جانے جے حضرت ناں نہ تے لکھنو پڑھنوں آوے نہ کدے حضرت نے اہلِ کتاب عالماں کولوں کجھ درس لیو ہے فر حضرت غی زبانی قرآن جسی کتاب بیان ہو رہئی ہے، جس غی اک اک گل سچی ہے جس غو مضمون تے لفظاں غو جوڑ دوئے اسا ہیں کہ ساری دنیا اس غو مقابلو نیہنہ کر سکتی، فر ہُنٔ کہڑو اعتراض ہو سکے؟ کوئے اعتراض ہو ہی نیہنہ سکتو ! یہ تے علم آلاں غاں سیناں ماں محفوظ اللہ غیں صاف صاف آیت ہیں ور اصل گل یاہ ہے کہ ظالم بے انصاف حقیقت ناں منتاں ہی نیہنہ ۔

(۲۳) یعنی قرآن تیں بڑو کہڑو معجزو ہو سکے ! یوہ تے اک جیتو جاگتو ہر ویلے کوڑے رہنٔ آلو صاف صاف معجزو ہے اس غے ہوتاں دوجا معجزہ غو مطالبو کس را صحیح ہو سکے !!

يَوْمَ يَغْشٰهُمُ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ

اس تہاڑے عذاب انھاں ناں ان غے اپروں وی تے انھاں غا پیراں غے ہیٹھوں وی

اَرْجُلِهِمْ وَيَقُوْلُ ذُوْقُوْا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿۵۵﴾ يٰعِبَادِيَ

ٹھک لئے غو، تے اللہ تعالیٰ فرماوے غو تم جو کجھ عمل کریں تھا (ہنڑ) انھاں غو مزو چکھو (۲۴) اے میریو بندیو!

الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِنَّ اَرْضِيْ وَاسِعَةٌ فَاِيَّايَ فَاعْبُدُوْنِ ﴿۵۶﴾

جہڑا ایمان لے آیا ہیں بیشک میری زمین بڑی کھلی ہے لہٰذا تم بس میری ہی عبادت کرو ؛

كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ اِلَيْنَا تُرْجَعُوْنَ ﴿۵۷﴾

ہر اک جان نے موت غو مزو چکھنوں ہے فر تم ساراں نے میرے کولے ہی مڑ غے آنوں ہے ؛

وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِّنَ

تے جہڑا لوک ایمان لیایا اور انھاں نے چنگا عمل کیّا ہم انھاں ناں جنت غی

الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا

اچیاں منزلاں ماں جگہ دئیاں غا جھاں غے ہیٹھ نہر بگتیں ویں غیں و یہہ سدا انھاں ماں ہی ریہنہ غا

نِعْمَ اَجْرُ الْعٰمِلِيْنَ ﴿۵۸﴾ الَّذِيْنَ صَبَرُوْا وَعَلٰى رَبِّهِمْ

عمل کرن آلاں غو بدلو کسو سہنٹوں ہے ؛ جھاں نے صبر کیّو تے جہڑا اپنٹاں رب ہی ور

يَتَوَكَّلُوْنَ ﴿۵۹﴾ وَكَاَيِّنْ مِّنْ دَآبَّةٍ لَّا تَحْمِلُ رِزْقَهَا

پُہر سو کرتا رہیا ؛ تے کتناں ہی جانور ہیں جہڑا اپنٹی روزی پلّے چاء غے نیہنہ پھرتا

اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَاِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ﴿۶۰﴾

اللہ تعالیٰ ہی انھاں ناں وی تے تمناں وی روزی دئے تے وہ سب کجھ سنن آلو ہے جانن آلو ہے (۲۵)

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَّنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ

تے جیکدے تم پچھیں کہ کس نے اسماناں ناں تے زمین ناں پیدا کیّو ہے

وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُوْلُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُوْنَ ﴿۶۱﴾

تے کس نے دیہنہ اور چن کم ماں لایا وا ہیں تاں و یہہ ضرور کیہنہ غا: اللہ نے، فر و یہہ کیاں پٹھا پھیر دتا جیں!

(۲۴) یاہ گل وی جگہ جگہ بیان ہوئی ہے جے نافرماناں ور عذاب گہلّنٹ غو اک خاص متھیو وو وقت ہے جد وہ ویلو آ جے غو فر کسے را وہ عذاب ٹلٹ نیہنہ سکسے ور لوک ارام تیں پہلاں عذاب واسطے کاہلی کریں حالانکہ جہنم اساں نافرماناں غے پچھے لگی وی ہے بلکہ اس نے یہ چمکھی تیں کھیر یا وا ہیں تے جس تہاڑے یہ اس غے کڑ نگے چڑھیں غا فر ساری کاہلی مٹھی ہو جئے غی ۔

(۲۵) ان آیتاں ماں اللہ اپنٹاں مومن بنداں ناں اسی جگہ تیں - جت اللہ غی عبادت کرنی، اس غا دین ور عمل کرنوں تے اس ناں یاد کرنوں مشکل تے اوکھو وہے اتوں ہجرت کر جانٹ غو حکم دیئے جس را کہ صحابہ کرام نے رحمتِ عالم ﷺ غا حکم ور پہلاں مکہ تیں حبشہ فر مکہ تیں مدینہ ہجرت فرمائی تھی تے آپ رحمتِ عالم ﷺ نے وی مدینہ پاک ہجرت فرمائی تھی ۔ اللہ فرماوے میری زمین کھلّی ہے تم عبادت چھڑی میری ہی کرو! اس غو ایکنٹ جگہ موقعو نہ وہے تاں دوجی جگہ ہجرت کر جاؤ تے موت تیں اور رستہ غی اوکھتاں تیں نہ ڈرو کیو نجے موت تے اپنٹاں ویلا ور ضرور آنٹی ہی ہے واہ تے کسے را ٹل سکتی ہی نیہنہ! تے آنوں وی چھیکڑ ساراں نے میری ہی بارگاہ ماں ہے جت ایمان قبول کرن آلاں تے ہجرت جسا نیک عمل کرن آلاں ناں سہنٹوں بدلو لبھے غو ور اس واسطے دین ور ثابت قدمی غی تے ڈٹ جانٹ غی لوڑ ہے نالے اللہ غی ذات ور توکل، پُہر وسو تے پکّو بساہ ہونٹو ضروری ہے تاں ہی انسان اس رستہ غی اوکھتاں ناں جَھل غے آخرت غا اجر غو مستحق بنٹے، فر اللہ ایمان آلاں ناں پکھیرواں ور غور کرن واسطے فرماوے کہ تم رستہ ماں اوکھتاں تیں کیوں ڈریں! تم اللہ غی ذات ور پُہر وسو کر غے کیوں نیہنہ لک بن لیتا؛ دیکھو!! کتناں ہی جانور پکھیروں تے دوجا حیوان خدا غی زمین ماں کس را اس غا توکل ور چلتا ریہنہ تے خدا غیب توں انھاں ناں روزی دیتو رہ، کدے کوئے پُہکھ ناںٹ نیہنہ مر تو حالانکہ یہ اپنٹی روزی لک ناںٹ بن غے تے نیہنہ ٹُرتا!

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَيَقْدِرُ

اللہ تعالیٰ ہی اپنّاں بنداں بچوں جس ناں چاہوے کھلی روزی دیدئے تے جس واسطے چاہوے تنگی

لَهٗ ؕ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿٦٢﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَّنْ

کردئے بیشک اللہ تعالیٰ ہر چیز ناں جانن آلو ہے ؛ تے جے تم انھاں ناں پچھیں کہ وہ کون ہے

نَّزَّلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ مِنْۢ بَعْدِ

جھڑو اسمان تیں پاݨی برھاوے فر اس ناݪ زمین ناں - اس غا مر جاݨ تیں بعد -

مَوْتِهَا لَيَقُوْلُنَّ اللّٰهُ ؕ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ ؕ بَلْ اَكْثَرُهُمْ

فرزندی کردئے! ویہہ ضرور کیہنہ غا جے وہ اللہ ہی ہے ؛ (اے نبیؐ) تم فرمادیو: ساریں صفت اللہ تعالیٰ غی ہیں ؛ بلکہ ان ماں

لَا يَعْقِلُوْنَ ﴿٦٣﴾ وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ اِلَّا لَهْوٌ وَّلَعِبٌ ؕ

مچ لوک عقل تیں کم نیہنہ لیتا (٢٦) اور یاہ دنیا غی زندگی تے چھڑی کھیڈ تماشو ہے

وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ ۘ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ﴿٦٤﴾

تے بیشک آخرت غو گھر ہی اصل زندگی (غی جگہ) ہے افسوس! کدے یہ جاݨ لیتا (٢٧)

فَاِذَا رَكِبُوْا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِيْنَ لَهُ الدِّيْنَ ۚ

تے جسویلے یہ کشتی ماں سواریں اسویلے یہ عبادت ناں اللہ تعالیٰ واسطے خالص کرغے اس غے اگے دعا منگیں

فَلَمَّا نَجّٰىهُمْ اِلَى الْبَرِّ اِذَا هُمْ يُشْرِكُوْنَ ﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُوْا بِمَآ

فر جس گھڑی وہ انھاں ناں نجات دے غے خشکی ماں لے آوے تاں تدے ہی شرک کرن لگ جیں ؛ تانجے مھاری دتی

اٰتَيْنٰهُمْ ۚ وَلِيَتَمَتَّعُوْا ۫ فَسَوْفَ يَعْلَمُوْنَ ﴿٦٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا

وی نعمتاں غی ناشکری کریں اور تانجے دنیا غا کجھ ہور فائدہ کھٹ لیں بس انھاں ناں تاولاں ہی پتو لگ جئے غو (٢٨) کیوں!

جَعَلْنَا حَرَمًا اٰمِنًا وَّيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ ؕ

انھاں ناں دستو نیہنہ! کہ ہم نے حرم شریف ناں امن غی جگہ بنایو ہے حالانکہ انھاں غے آسیں پاسیں تیں لوک چک لیا جیں

اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُوْنَ وَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَكْفُرُوْنَ ﴿٦٧﴾

فر کیوں! یہ چھوٹھاں معبوداں ناں منّیں! تے اللہ تعالیٰ غی نعمتاں غی ناشکری کریں؟ (٢٩)

(٢٦) قرآن نے یہ گل عرب غاں مشرکاں ناں سامنے رکھ غے کہئیں تھیں جھڑا زمین اسمان، دیہنہ چنݨ وغیرہ اس ساری کائنات ناں پیدا کرن آلو اللہ ناں منیں تھا، فر جیا جون غی زندگی واسطے انتظام کرن آلو، بدلّ برہان آلو، مُوئی وی زمین ناں زندی کرن آلو تے اس بچوں رنگ رنگ غیں چیز پیدا کرن آلو وی اللہ تعالیٰ ناں منیں تھا بلکہ زبانوں اس غو اقرار وی کریں تھا۔ ور اس غے باوجود مچ ساریں چیزاں ناں، بزرگاں ناں تے فرشتاں ناں اس گلوں خدا غو شریک منیں تے شرک کریں تھا جے یہ خدا غی بارگاہ ماں مھارا سفارشی ہیں انھاں غا بارہ ماں قرآن فرماوے کہ صفتاں غو مالک اور عبادت غو مستحق تے بس اللہ تعالیٰ ہی ہے دعا وی اسے اگے ہونی لوڑیئے ور یہ مشرک بے عقل ہیں کہ اتنوں کجھ منن تیں بعد فر شرک کریں۔ قرآن نے یاہ گل عرب غا مشرکاں واسطے کہئی تھی ور تم جت غا جس مشرک غا بارہ ماں وی غور کریں غا اسے نتیجہ ور پچیں غاں کہ ویہہ خدا ناں تے منیں ور اسے سفارش غا خیال ور شرک کریں۔

(٢٧) یعنی جس راتہاڑی ساری کھیڈن آلو شام ویلے خالی ہتھ وہے اس ناں کھیڈ غو کجھ منافعو نیہنہ لبھتو بلکہ شام ویلے سخنے ہتھیں گھر جئے اسے را مشرک کافر وی دنیا غی اس کھیڈ کُد ماں مست ہیں تے آخرت غو گھر جھڑو سدا رہݨ آلو اصلی گھر ہے اس ماں انھاں ناں سخنے ہتھیں جانوں پُوے ور یہ بدقسمت اس حقیقت ناں جانتا نیہنہ ؛ نیہنہ تے کدے اس را آپے اپنّوں زیاں نہ کرتا۔

(٢٨) یاہ وی عرب غا مشرکاں غی حالت ہے کہ جد سمندر غا طوفان وغیرہ سخت اوکھی مصیبت ماں پھس جیں فر سارا باطل معبود انھاں ناں بسر جیں تے اسا اوکھا ویلا ماں مخلص ہو غے اک اللہ تعالیٰ اگے دعا کریں، ور جد اللہ اس سخت مصیبت تیں کڈ چھوڑے فر چڑھا والے غے غیر اللہ در دوڑ پیں تے شرک کرن لگ جیں۔ اللہ تعالیٰ فرماوے یہ لوک یوہ سب دنیا غی موج مستی واسطے کریں مرن تیں بعد تے انھاں غیں فٹ اکھ اُگڑ جیں غیں ور اس ویلے غو سمجھنوں کُجھ کم نیہنہ آسیں۔

(٢٩) قرآن نے مکہ غاں مشرکاں ناں خدا غو ''امن عطا کرن آلو'' یوہ احسان جگہ جگہ یاد کروایو ہے تے انھاں ناں ایمان غی دعوت دتی ہے تفسیر واسطے تکو سورت قریش۔

(۳۰) سورت پاک شروع اس مضمون تیں ہوئی تھی جے ایمان لیان آلاں غیں ازمائش ضرور ویں تے ہُن سورت غا مکن ور اللہ اپناں نیکو کار بنداں ناں جہڑا اس غا رستہ ماں مصیبت، اوکھت تے پریشانئیں چھلّیں تے جہاد کریں اس گل غی تسلی فرما رہیو ہے جے اللہ اساں نیکو کار بنداں غے ناں ہے اس غی مدد ہر اوکھت ماں انھاں غے سنگ ہے وہ اپناں رستہ ماں مشقت تے قضیا چھلّن آلاں ناں دنیا تے آخرت ماں کامیابی غا اور اللہ غی رضا تے اس غی خوشنودی کھٹن غا نالے جنت غا اُچا رتبہ حاصل کرن غا رستہ ضرور دسے غو تے ویہہ ضرور کامیاب ویں غا۔

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ

تے اس تیں بڑو ظالم کون وہے غو؟ جہڑو پلّے تیں چھوٹھیں گل بنا غے اللہ تعالیٰ ور لاوے یا وہ حق ناں چھوٹھ کہہ

لَمَّا جَاءَهُ ۚ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾ وَالَّذِينَ

جد کہ حق اس کول آجئے، کیوں! اساں کافراں غو ٹھکانوں جہنم ماں نیہنہ ہوسیں!! تے جنھاں نے

جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ۚ وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾

مھارا رستہ ماں محنت کی ہم انھاں ناں ضرور اپناں رستہ دس دیّاں غا تے بیشک اللہ تعالیٰ نیکو کاراں غے ناں ہے (۳۰)

سُورَةُ الرُّومِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ سِتُّونَ آيَةً وَسِتُّ رُكُوعَاتٍ

سورت روم مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں سٹھ آیت اور چھ رکوع ہیں

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناں جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ الرُّومُ ﴿٢﴾ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ

(۱) رومی ہار گیا ہیں ؛ نزدیکی ہی زمین ماں ؛ تے ویہہ

بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ ﴿٣﴾ فِي بِضْعِ سِنِينَ ۗ لِلَّهِ

ہار جان تیں بعد بس نیڑے ہی غالب آجیں غا ؛ کجھ ہی سالاں ماں اللہ تعالیٰ ہی غو

الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ ۚ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ

اختیار ہے پہلاں وی تے پچھے وی ! تے اس تہاڑے مسلمان

الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ اللَّهِ ۚ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ ۖ وَهُوَ

خوش ویں غا ؛ اللہ تعالیٰ غی مدد ور ، وہ جس غی چاہوے مدد فرما دیئے ! تے وہ

الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٥﴾ وَعْدَ اللَّهِ ۖ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ

زبردست ہے مچ رحم آلو ہے ؛ یوہ اللہ غو وعدو ہے، اللہ تعالیٰ اپناں وعدہ غے خلاف نیہنہ کرتو

وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا

ور متا لوک جانٹا نیہنہ (۲) یہ تے دنیا غی زندگی غا ظاہر

اللہ غا کرم ناں سورت عنکبوت غی تفسیر اج بار آنے تہاڑے ۲۸/اپریل ۲۰۰۱ء ناں پوری ہوگئی۔ وللہ الحمد

تفسیر سورتِ الروم

(۱) دوجی آیت غا لفظ ﴿غُلِبَتِ الرُّومُ﴾ ور سورت پاک غو ناں ''سورت روم'' ہے یاہ سورت پاک ہجرت تیں پنج چھ سال پہلاں نازل ہوئی تھی، کیونجے سورت پاک ماں روم غا جس واقعہ غو ذکر ہے وہ ہجرت تیں اتناں سال پہلاں ہی پیش آیو تھو سورت پاک غا منڈ ماں یاہ پیشن گوئی آئی ہے جے اج تے ایران غا مقابلہ ماں روم غی ہار ہوگئی ہے ور کجھ سالاں ماں ہی روم فر ایران ور غالب آجے غو حالانکہ لوکاں غی ظاہری نظراں ماں اس غا حالات بالکل ہی نیہنہ تے اس غے ناں ہی یاہ پیشن گوئی وی فرمائی کہ اس تہاڑے ایاں مسلماناں غی وی بڑی مدد وہے غی تے ویہہ اُس تہاڑے اللہ غی مدد ور خوش ویں غا۔ فر کجھ سالاں تیں بعد ہی جنگِ بدر ماں مسلماناں غی فتح تے اسے تہاڑے روم غی ایران غا مقابلہ ماں جیت ہون ناں یاہ پیشن گوئی پوری ہوگئی۔ فر اسے قصہ ور دور توڑی قیامت غو آنوں تے مرن تیں بعد فرزنداں ہو غے زندگی غو حساب دیٹوں نالے عملاں غی جزا سزا لبھنی بیان کی گئی ہے۔ کہ انسان سدا دنیا غی اپلاتی تے موٹی موٹی گلاں ناں جانٹے۔ جس راکہ وہ روم غی ہار تیں بعد اس غی جیت ناں ناممکن سمجھے تھو اسے را وہ آخرت ناں وی ناممکن سمجھے حالانکہ جیکدے وہ کائنات ماں تے اپناں وجود ماں تھوڑی جئی وی غور کرے تاں وہ اس گل ناں سمجھ سکے۔ تے آخرت غی ان دلیلاں غے ناں ناں اللہ تعالیٰ غی توحید غیں دلیل وی پیش کی گئی ہیں۔ اور سورت پاک غا آخر ماں یاہ گل بیان ہوئی ہے کہ جد قیامت آجے غی اس ویلے انھاں منکراں ناں اس غو پکو یقین آجے غو نالے آخرت غا مقابلہ ماں یہ دنیا غی زندگی ناں سروں ہی تھوڑی جئی سمجھیں غا ور اس ویلے پچھوتان ناں لبھسیں کجھ نیہنہ۔

(۲) جسو ویلے رحمتِ عالم ﷺ نے دنیا ناں اللہ غا دین ور بلانوں شروع کیو اس ویلے دنیا ماں دو بڑیں طاقت تھیں؛ اک تے فارس یعنی ایران غی مشرک آتش پرست طاقت تھی؛ تے دوجی اہلِ کتاب عیسائیاں غی رومی طاقت تھی؛ انھاں دواں غی آپس ماں زبردست جنگ رہ تھی۔ مکہ غاں مشرکاں غیں ہمدردیں مشرک ہون غی وجہ تیں ایرانی حکومت ناں تھیں جد کہ روم غا لوک مسلماناں ہاروں اہلِ کتاب تے نبوت، رسالت تے وحی نالے آخرت ناں کجھ نہ کجھ منن آلا تھا اس گلوں مسلماناں غی ہمدردی رومیاں ناں سمجھی جئے تھی لہٰذا جد ایرانی مشرک غالب آجیں تھا اس ور مکہ غا مشرک مچ خوشی مناویں تھا، تے رومیاں غا غالب آن ور مسلمان خوش ہوجیں تھا۔ ہجرت تیں کوئے پنج چھ سال پہلاں غو یوہ قصّو ہے جس ور انھاں آیتاں ماں اشارو ہے کہ روم تے ایران غی اک زبردست جنگ ہوئی جس ماں عرب غے نیڑے ہی- ابن حجرؒ غی تحقیق غے مطابق- بصریٰ تے اذرعات غے درمیان رومیاں غی مچ پہیڑی ہار ہوگئی تے ایرانیاں نے رومیاں کولوں انھاں غا بہت علاقہ کھس لیا ات توڑی کہ روم غو بادشاہ قیصر اپناں ''دارالحکومت'' قسطنطنیہ تیں وی نسن غی سوچن لگ گیو، ایران غی اس فتح ور مکہ غا مشرکاں نے مسلماناں ناں مہٹاں بلکہ تھمکی دیٹی شروع کرلیں کہ جس را اج ایران نے روم مدال چھوڑیو ہے ہُن

مِّنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۖ وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غٰفِلُوْنَ ۝۷

ناں ہی جانٚیں تے آخرت تیں یہ بالکل بے خبر ہیں ؛

اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوْا فِيْٓ اَنْفُسِهِمْ ۫ مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوٰتِ

کیوں ! انھاں نے اپنٚاں دل ماں غور نیہنہ کیّو جے اللہ تعالیٰ نے اسماناں ناں تے زمین ناں

وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُّسَمًّى ۭ وَاِنَّ

اور جو کجھ انھاں دواں غے بشکار ہے سب ناں برحق پیدا کیّو ہے تے اک معین وقت (واسطے پیدا کیّو ہے) تے بیشک

كَثِيْرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَاۗئِ رَبِّهِمْ لَكٰفِرُوْنَ ۝۸ اَوَلَمْ

مچ سارا لوک اپنٚاں رب غی ملاقات تیں انکار کر رہیا ہیں (۳) تے کیوں !

يَسِيْرُوْا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوْا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ

انھاں نے زمین ماں ٹر پھر غے نیہنہ دیکھیو جے جہڑا لوک انھاں تیں پہلاں تھا

الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۭ كَانُوْٓا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَّاَثَارُوا

انھاں غو انجام کسو ہووو ؟ ویہہ انھاں تیں بدھ زورا ور تھا تے انھاں نے وی زمین

الْاَرْضَ وَعَمَرُوْهَآ اَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوْهَا وَجَاۗءَتْهُمْ

راہئی باہئی تھی تے انھاں نے واہ اس تیں زیادہ بسائی تھی جتنی کہ انھاں نے بسائی ہے تے انھاں کولٚے انھاں غا

رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ ۭ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوْٓا

رسول صاف معجزا لے غے آیا تھا فر اللہ تعالیٰ تے انھاں ور قطعاً ظلم کرن آلٚو نیہنہ تھو ور ویہہ آپے

اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ ۝۹ ۭ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِيْنَ اَسَاۗءُوا

اپنے اپر ظلم کریں تھا ؛ فر انھاں لوکاں غو انجام مچ پہیڑو ہو وو جنھاں نے برائیں

السُّوْٓآٰى اَنْ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ وَكَانُوْا بِهَا يَسْتَهْزِءُوْنَ ۝۱۰

۱ ع ۱۰ ۴

کیں تھیں کیونجے ویہہ اللہ غی آیتاں ناں چُھوٹھیں کیہنہ تھا تے ویہہ انھاں غی ہاسی اڈانویں تھا (۴)

اَللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيْدُهٗ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُوْنَ ۝۱۱

اللہ تعالیٰ ہی مخلوق ناں پہلی واری پیدا کرے فر وہ ہی دوہری واری پیدا کرے غو، فر تم اسے کولٚے مڑ غے جیں غا؛

وقف غفران

اسے راہم وی تھارو ناں نمودو پٹ دیاں غا۔ اساوقت ماں یاہ سورت پاک نازل ہوئی تے قرآن نے یاہ عجیب قسم غی پیشن گوئی کی، جے اج تے روم ہار گیو ہے ور کجھ سالاں ماں ہی وہ ایران ور غالب آجے غو کیونجے حقیقت ماں سارو معاملو اللہ ہی غا ہتھ ماں ہے پہلاں ایران ناں غالب کرنوں وی اسے غو کم ہے تے بعد ماں روم ناں جتانٚوں وی اسے غو کم ہے۔ اس پیشن گوئی غا پورا ہونٚ واسطے حالات بالکل نیہنہ تھا ور ایمان آلٚاں ناں اپنٚاں رب غی وحی ور دیہنہ دپہراں ہاروں یقین تھو۔ حضرت ابوبکرؓ غی مکہ غا اک بڑا کافر ابی بن خلف یا ابوجہل نالٚ بحث ہوگئی اُس نے کہیو ہُنٚ روم کدے نیہنہ سرت سمہال سکتو حضرت ابوبکرؓ نے فرمایو: توں چھوٹھو ہے اللہ غو قرآن سچو ہے چھیکڑ حضرت ابوبکرؓ نے اس نالٚ یاہ شرط بنٚ لئی کہ ترے سال غے اندر اندر روم غالب آجئے غو جیکر یاہ گل نہ ہوئی تاں ہوں تناں پنج اونٹھ دیوں غو تے جیکدے غالب آ گیو تاں تناں پنج اونٹھ دینا پُویں غا۔ ور جد یاہ گل رحمتِ عالم ﷺ توڑی پُجی حضرت نے صدیقِ اکبرؓ ناں فرمایو جے قرآن ماں لفظ بِضۡعِ آیو ہے جہڑو عربی ماں ترے تیں لے غے نَوں توڑی بولیو جئے لہٰذا تم اپنی شرط غی مدت نَوں سال توڑی بدھا چھوڑو تے اونٹھ وی پنج غے بجائے سو رکھ لیو؛ حضرت ابوبکرؓ نے اسے را کیّو فر کجھ سالاں تیں بعد ہی ہجرت تیں دوجے سال روم نے ایران ور حملو کیو جسماں روم غالب آ گیو تے اس نے اپنٚاں کھسیاوا سارا علاقہ واپس لے لیا؛ اس را اللہ غو وعدو تے اس غی پیشن گوئی پوری ہو گئی، یوہ وہی تہاڑو تھو جس تہاڑے مسلماناں ناں بدر غا مدان ماں کافراں ور فتح نصیب ہوئی تھی تے مسلمان اللہ غی مدد ور خوش تھا اک پاسے خدا نے انھاں ناں مکہ غا مشرکاں ور فتح نصیب کی تھی تے دوجے پاسے روم غا غالب آنٚ ور اللہ غی پیشن گوئی پوری ہو رہئی تھی۔ اس ویلٚے ابی ابن خلف مر گیو تھو، ور حضرت ابوبکرؓ نے اس غا وارثاں ناں شرط یاد کروائی، انھاں نے عرب غا رواج غے مطابق شرط پوری کی تے حضرت ابوبکرؓ ناں اک سو اونٹھ دیدتا ور جس ویلٚے حضرت ابوبکرؓ نے یاہ شرط رکھی تھی اس ویلٚے اس را غی شرط لانٚی، تے جُوءٔ کھیڈنوں شراب ہاروں جائز تھو لیکن ہُنٚ شراب ہاروں ہی جوؤ وی حرام ہو گیو وو تھو سورت مائدہ غی آیت ۹۰/ نازل ہو گئی وی تھی۔ اس گلوں رحمتِ عالم ﷺ نے اونٹھ کافراں کولٚوں لینٚ غی تے اجازت دیدتی ور فرمایو جے انھاں ناں آپ نہ رکھو بلکہ صدقو کر چھوڑو فر حضرت صدیقؓ نے ویہہ سارا اونٹھ خیرات کر چھوڑیا (ابن کثیر، ابن جریر، روح المعانی، ترمذی، مظہری)

(۳) یعنی روم غی اس فتح تیں اندازو لا لیو کہ انسان غو علم کتنوں ناقص ہے! اس غی نظر چھٹری اسباب ور وہے جس چیز غا سبب اس ناں اپنٚی نظراں ماں صاف صاف نیہنہ دِستا اس تیں نمکر جئے جس را کہ روم غا دوھری واری غالب آنٚ غو کوئے سبب نیہنہ نظر آوے تھو اس گلوں اس ناں مننٚ واسطے کوئے تیار نیہنہ تھو یوہ ہی حال آخرت غا بارہ ماں ہے۔ انسان کیونجے دنیا غی ظاہری موٹی موٹی گلاں ناں ہی جانٚے کہ مال کس را کمانٚوں ہے، فصل کس را کرنی ہے وغیرہ باقی آخرت نہ اس غی نظراں ماں ہے تے نہ اس ناں اس غو کوئے ظاہری سبب دسے! اس گلوں نہ وہ اس ناں مننٚے تے نہ اس واسطے تیاری کرے بلکہ اس دروں تے انسان غفلت ماں ہی پیو وہے۔ حالانکہ جیکدے انسان اپنٚی ذات ور غور کرے، زمین اسمان غی اس کائنات ناں ڈونگی نظر نالٚ تکے تاں وہ یقیناً اسے نتیجہ ور پجے کہ اس کائنات غو ضرور کوئے سِرو تے خاتمو ہے جس تیں بعد آخرت غی زندگی وہے غی جت اس زندگی غی جزا سزا لبھے غی۔ ورنا فرمان انسان اس گل ور کدے نہ غور فکر کرے تے نہ اپنٚاں رب غی ملاقات ناں مننّے۔

(۴) مکہ غا مشرکاں ناں یاد کروایو جا رہیو ہے جے آخرت غا منکر تے دنیا ور مست ہونٚ آلٚا تم پہلا بندا ہی نیہنہ، تھارا تیں پہلاں قومِ عاد، ثمود، وغیرہ غا لوک وی تھارا ہاروں آخرت غی جزا سزا ناں ناممکنٚ سمجھ غے دنیا ور مست تھا انھاں کولٚے دنیا غو مالٚ دولت تے طاقت تھارا تیں زیادہ تھی بلکہ مکہ ماں تے کائے چیز پیدا ہو ہی نیہنہ سکتی جد کہ انھاں نے تے راہن، باہنٚ تے

وَيَوْمَ تَقُوْمُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُوْنَ ⑫ وَلَمْ يَكُنْ

تے جس تہاڑے قیامت قائم وہے غی مجرم بے آس ہو غے ٹھُٹھنؔ ٹھار ہو جیں غا ؛ تے انھاں غا

لَّهُمْ مِّنْ شُرَكَآئِهِمْ شُفَعٰٓؤُا وَكَانُوْا بِشُرَكَآئِهِمْ

بنّایاوا شریکاں بچوں کوئے انھاں غو سفارشی نیہنہ ہوسیں تے ویہہ اپنّاں شریکاں تیں

كٰفِرِيْنَ ⑬ وَيَوْمَ تَقُوْمُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَّتَفَرَّقُوْنَ ⑭

انکار کردیں غا (۵) تے جس تہاڑے قیامت قائم وہے غی اس تہاڑے لوک بکھ بکھ ہو جیں غا ؛

فَاَمَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ فَهُمْ فِيْ

فر ویہہ لوک جھڑا ایمان لیایا تے انھاں نے چنگا عمل کیّا ویہہ تے (جنت غا)

رَوْضَةٍ يُّحْبَرُوْنَ ⑮ وَاَمَّا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَكَذَّبُوْا

باغ ماں خوش کیّا جیں غا ؛ تے ویہہ لوک جھاں نے کفر کیّو اور مھاری آیتاں ناں

بِاٰيٰتِنَا وَلِقَآئِ الْاٰخِرَةِ فَاُولٰٓئِكَ فِي الْعَذَابِ

ناۤلے آخرت غی ملاقات ناں چھُوٹھ سمجھیو اسا لوک تے عذاب ماں پغڑ غے

مُحْضَرُوْنَ ⑯ فَسُبْحٰنَ اللّٰهِ حِيْنَ تُمْسُوْنَ وَحِيْنَ

آنیاں جیں غا (۶) تے اللہ تعالیٰ غی تسبیح کرو جسویلّے تمنّاں شام وہے تے جسویلّے

تُصْبِحُوْنَ ⑰ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ

تمنّاں لوء وہے ؛ تے اسے غی صفت ہے اسماناں ماں وی تے زمین ماں وی !

وَعَشِيًّا وَّحِيْنَ تُظْهِرُوْنَ ⑱ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ

تے (اس غی تسبیح کرو) لوہڑے ویلّے اور دپہر ویلّے وی ! (۷) وہ ہی مواوا بچوں زندہ ناں کڈ دئے

وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ

تے وہ ہی زندہ بچوں مواوا ناں پیدا کر دئے تے وہ ہی زمین ناں اس غا مرن تیں بعد زندی

مَوْتِهَا ۭ وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُوْنَ ⑲ ع وَمِنْ اٰيٰتِهٖٓ اَنْ

کردئے ؛ تے اسے راتم (دوہری واری زمین تیں) کڈیا جیں غا (۸) تے اللہ غی نشانیاں بچوں یاہ (نشانی ہے) کہ

ع ۲ ۹ ۵

فصل کمان ماں وی خوب ترقی کی تھی۔ ور جد اللہ غا نبیاں نے انھاں ناں آخرت یاد کروائی، انھاں نے اللہ غی آیتاں ناں تھارا ہاروں ہی چھُوٹھیں کہہ غے انھاں غو مخول بنّانوں شروع کر لیو۔ فر دیکھو! انھاں غو دنیا ور ہی کسو پھیڑ و انجام ہووو!! کیوں! تمنّاں یمنؔ تے شام جاتاں انھاں غا اجڑیاوا کھولاؔ تے کھنار نیہنہ دِستا! لہذا خدا غا قہر تیں ڈروتے اس غی نافرمانی تیں باز آوؤ! نیہنہ تے تھارو وی انھاں جسو ہی حشر ہو سکے۔

(۵) یعنی جس خدا نے پہلی واری پیدا کیا ہیں اس واسطے دوہری واری پیدا کرن ماں کہڑی مشکل ہے! وہ ہی دوجی واری وی اپنی قدرت نالؔ پیدا کر دیئے غو تے فر سارا زندگی غو لیکھو دین اس غی بارگاہ ماں کھٹھا وی ضرور ویں غا تم تے یاہ سُنؤں کہ اس تہاڑے مجرماں غو کے حال وہے غو! مجرماں غی اس تہاڑے ہر پاسے تیں آس ٹُٹ جے غی جن پتھراں غی تے جن بزرگاں غی ویہہ یاہ سوچ غے عبادت کریں ویں تھا جے یہ او کھے ویلّے کم آویں غا ویہہ سارا انھاں غی عبادت تیں نمکر جیں غا کوئے کجھ کم نیہنہ آسیں اس حالت ماں نافرمان مشرک، کافر ڈور پھُور ہو غے ٹاٹرے جیں غا تے انھاں ناں کجھ عذر نیہنہ سرسیں۔ فائدو:- یُبْلِسُ غو مطلب اچنؔ چیت کسے گل غا پیش آنؔ ور ڈور پھُور ہو جانؤں کہ کجھ جواب نہ سرے تے انسان ہر کیئں تیں مایوس ہو جئے۔

(۶) یعنی محشر غی اس اوکھت غی گھڑی ماں انسان دو جماعتاں ماں بنڈے جیں غا اک پاسے ایمان آلاؔں غی جماعت وہے غی جھاں غی جنت ماں خوب آ بیں تے خاطر وہے غی تے ویہہ خوش ہوتا ویں غا دوجے پاسے کافراں نافرماناں غو ٹولوؔں وہے غو جھڑا جکڑ غے جہنم غا عذاب ماں سٹ دتا جیں غا۔

(۷) اللہ اپنّاں مومن بنداں ناں شونق دواوے کہ جد آخرت غیں یہ ساریں نعمت تھارے واسطے ہیں فر تم سویرے شام تے پیشی دیگر ہر ویلّے اپنّاں مالک غی تسبیح بیان کرو تے رات تہاڑی ماں پنج واری نماز پڑھ پڑھ غے اس غو شکر کرو، زمین اسمان غی ہر اک چیز اسے غی صفت بیان کرے۔

(۸) یعنی جھڑو مُواوا تیں جیتو تے جیتا تیں مُڑدا پیدا کرے، بدلّ غی اک پھوئیں نالؔ مُوئی وی زمین زندی کر دیئے، اس واسطے قیامت ماں تمنّاں پیدا کرنوں کے مشکل ہے! فائدو: فَسُبْحَانَ اللهِ تیں تُخْرَجُوْنَ تک غیں ان دو آیتاں غا بارہ ماں رحمتِ عالم ﷺ فرمانویں کہ جھڑو سویرے یہ پڑھ لئے فر تہاڑی ساری اس غا عمل ماں جھڑی کوتاہی وہے غی واہ انھاں غی برکت نالؔ پوری کر دتی جے غی، تے جس نے شام ویلّے آیت پڑھ لیں اس غا رات غاں عملاں غی کوتاہی اس غی برکت نالؔ پوری کر دتی جئے غی (روح المعانی)۔

خَلَقَكُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَآ اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُوْنَ ﴿۲۰﴾
اس نے تم مٹی تیں پیدا کیّا فر ہنڑ تم انسان بنڑ غے کھنڈتا جا رہیا ہیں ؛
وَمِنْ اٰيٰتِهٖٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِّنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا
تے اس غی نشانڑیاں بچوں یاہ ہے کہ اس نے تھارا واسطے تھاری ہی جنس تیں بیویں پیدا کیں ؛
لِّتَسْكُنُوْٓا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَّوَدَّةً وَّرَحْمَةً
تا نجے تمنّاں انھاں کوڑے ارام لبھے تے اس نے تھارے بشکار محبت تے ہمدردی پیدا کردتی
اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّتَفَكَّرُوْنَ ﴿۲۱﴾ وَمِنْ
اس ماں انھاں لوکاں واسطے واقعہ ہی بڑی نشانڑیں ہیں جہڑا سوچیں سمجھیں ؛ تے اس غی
اٰيٰتِهٖ خَلْقُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافُ
(قدرت غی) نشانڑیاں بچوں اسماناں غو تے زمین غو پیدا کرنوں اور تھاریاں بولیاں غو
اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْ ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ
تے رنگتاں غو کنی کنی ہونڑوں ہے ، یقیناً اس ماں جانن آلاں واسطے بڑیں
لِّلْعٰلِمِيْنَ ﴿۲۲﴾ وَمِنْ اٰيٰتِهٖ مَنَامُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ
نشانڑیں ہیں ؛ تے اس غی نشانیاں بچوں تھارو رات تے تہاڑی سونڑوں ہے
وَابْتِغَآؤُكُمْ مِّنْ فَضْلِهٖ ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ
اور اس غو فضل تلاش کرنوں ہے جہڑا لوک سنڑیں انھاں واسطے ان گلاں ماں یقیناً بڑیں
يَّسْمَعُوْنَ ﴿۲۳﴾ وَمِنْ اٰيٰتِهٖ يُرِيْكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا
نشانڑیں ہیں ؛ تے اس غی (قدرت غی) نشانڑیاں بچوں ہے کہ وہ تھارے اندر ڈر تے امید
وَّطَمَعًا وَّيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَيُحْيٖ بِهِ الْاَرْضَ
پیدا کرن واسطے تمنّاں بجلی دسّے تے وہ اسمان تیں پانڑی برھاوے فر وہ اس نالڑ زمین ناں اس غا مرجانڑ تیں
بَعْدَ مَوْتِهَا ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ ﴿۲۴﴾
بعد زندی کردئے ؛ بلاشبہ جہڑا لوک سمجھیں انھاں واسطے اس ماں بڑیں نشانڑیں ہیں (۹)

(۹) اس رکوع غیں پہلیں چھ آیتاں ماں اللہ غیں رنگارنگ قدرت بیان کرغے یہ ترے گل ثابت کی گئیں ہیں اک تے یاہ جے زمین اسمان غو یوہ سارو نظام اسے نے پیدا کیّو ہے، اُسّے نے تھم غے رکھیوو ہے تے وہ ہی اس ناں چلا رہیو ہے فر جد وہ چاہوے غو اس سارا نظام ناں تباہ برباد کر غے اس غی جگہ اک دوجی ہی دنیا بسا دیئے غو تے اس تہاڑے جد وہ انساناں ناں اس زندگی غا حساب کتاب تے جزا سزا واسطے بلاوے غو فر سارا انسان چانڑ چک ہی زمین تیں نکل غے اس غی بارگاہ ماں حاضر ہو جیں غا فر دوجی گل اسے گل ناں ذری ہور کھول غے اس را سمجھا دتی اجے جس خدا نے یاہ ساری مخلوق پیدا کی ہے تے جس غا قبضہ ماں یوہ سارو نظام ہے اس واسطے انسان ناں دوہری واری پیدا کرن ماں کجھ اوکھت نیہنہ کیونجے دوجی واری پیدا کرنوں تے پہلی واری تیں یقیناً اسان ہے۔ فر تیجی گل یاہ بیان فرمائی کہ جد زمین اسمان غو مالک وہ ہی ہے تے اسے نے یاہ کائنات پیدا کی ہے اور وہ ہی قیامت غے تہاڑے دوہری واری وی پیدا کرے غو لہذا زمین اسمان ماں اس غی اسی اچی شان ہے کہ کوئے اس جسو تے اس غو شریک یا اس غی خدائی ماں پیہالڑ نیہنہ ہوسکتو، وہ اک ایکلو ہی ہے جہڑو سب ور غالب تے حکمتاں غو مالک ہے۔

وَمِنْ اٰيٰتِهٖٓ اَنْ تَقُوْمَ السَّمَآءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِهٖ ۭ ثُمَّ

تے اس غی (قدرت غی) نشانیاں بچوں یوہ ہے کہ اسمان تے زمین اسے غا حکم ناںٔ کھلا ہیں ؛ فر

اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً ڰ مِّنَ الْاَرْضِ ڰ اِذَآ اَنْتُمْ تَخْرُجُوْنَ ﴿٢٥﴾

جس گھڑی وہ زمین بچوں (نکلن واسطے) تمناں بلاوے غو تاں تم فٹ نکل پویں غا ؛

وَلَهٗ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ كُلٌّ لَّهٗ قٰنِتُوْنَ ﴿٢٦﴾

تے اسماناں ماں اور زمین ماں جو کجھ وی ہے وہ اسے غو ہے سارا اسے غا فرمانبردار ہیں ؛

وَهُوَ الَّذِيْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيْدُهٗ وَهُوَ اَهْوَنُ

تے وہ ہی ہے جہڑو مخلوق ناں پہلی واری پیدا کرے فر وہ ہی اس ناں دوہری واری پیدا کرے غو تے یوہ اس

عَلَيْهِ ۭ وَلَهُ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۚ

واسطے ملوں ہی سوکھو ہے تے اسماناں ماں اور زمین ماں اسے غی اچی شان ہے

وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿٢٧﴾ ع ضَرَبَ لَكُمْ مَّثَلًا مِّنْ اَنْفُسِكُمْ ۭ

تے وہ ہی غالب ہے حکمت آلو ہے؛ اللہ تعالیٰ نے تھارا واسطے تھارے بچوں ہی اک مثال بیان کی ہے

هَلْ لَّكُمْ مِّنْ مَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِّنْ شُرَكَاۗءَ فِيْ مَا

جے کیوں ! تھارا غلاماں بچوں کوئے اسو ہے جہڑو مھاری دتی وی روزی ماں

رَزَقْنٰكُمْ فَاَنْتُمْ فِيْهِ سَوَاۗءٌ تَخَافُوْنَهُمْ كَخِيْفَتِكُمْ

تھارو شریک وہے کہ تم تے (ویہہ غلام) اس ماں برابر سمجھیا جیں (تے) تم انھاں تیں اسے راڈر تاویں جس را

اَنْفُسَكُمْ ۭ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ ﴿٢٨﴾

اپݨاں تیں ڈریں ہم سمجھݨ آلاں واسطے اسے را (اپݨی) آیتاں ناں کھول کھول غے بیان کراں

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْٓا اَهْوَاۗءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ فَمَنْ يَّهْدِيْ

بلکہ گل یاہ ہے کہ یہ ظالم لوک سوچݨ سمجھݨ تیں بجݨ ہی اپݨی خواہشاں ور چل رہیا ہیں جہڑو اللہ نے گمراہ کر چھوڑیو ہے

مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ ۭ وَمَا لَهُمْ مِّنْ نّٰصِرِيْنَ ﴿٢٩﴾ فَاَقِمْ وَجْهَكَ

اس ناں کوݨ ہدایت دے سکے، تے اساں لوکاں غو کوئے مددگار نیہنہ (١٠) تے تم سب کئیں تیں اک پاسے ہو غے

(١٠) سبحا اللہ ! کسی سُہݨی ، تے کسی پیاری اسان مثال ناںٔ اللہ تعالیٰ غی توحید سمجھائی جا رہئی ہے جہڑی ہے وی انسان غا اپݨاں ماحول تے اپݨے اندر غی ! جے غور کرو ! تھارا غلام تے تھارا نوکر جہڑا تھارا جسا انسان ہی ہیں عقل، شکل، رنگ روپ سب کجھ تھارا ہی جسو ہے، ور تم انھاں ناں کدے اپݨاں کھاتیدار، حصہ دار تے پیہالٔ اور شریک نیہنہ سمجھ سکتا اپݨاں مالٔ ماں انھاں غو ذری اختیار تے اقتدار برداشت نیہنہ کر سکتا کہ فر تم اور تھارا یہ غلام اک جسا ہی ہو جیں تے تم اپݨی جائداد خرچ کرتاں انھاں تیں اس راڈرن لگ جیں جس را اپݨاں حصہ داراں تیں ڈریں اور انھاں غو خیال رکھیں جے کِدے انھاں غی مرضی غے خلاف نہ ہو جئے ، بس اسے ور غور کرو ! سوچو ! جد تھارا جسا ہی تھارا یہ غلام تھاری ملکیت ماں شریک نیہنہ ہو سکتا فر ساری مخلوق انسان، فرشتا، جن وغیرہ جہڑی اللہ غی پیدا کی وی ہے وہ ہی اس غو مالک ہے تے یہ سارا اس غا غلام ہیں انھاں بچوں کوئے اس غی خدائی ماں شریک کس را ہو سکے ! اس تیں بجݨ کوئے عبادت یا دُعا غو مستحق کس را ہو سکے ! فر فرمایو جے انھاں نشانیاں ور غور کرن آلو کدے شرک نیہنہ کر سکتو ور یہ ظالم مشرک کدے نہ ہدایت غی تاہنگ کریں تے نہ کدے قدرت غی ان نشانیاں ماں غور کریں بلکہ اپݨاں نفس غی خواہشاں پچھے ہی چل پویں، اس گلوں انھاں ناں ہدایت نصیب نیہنہ ہوتی کیونجے جہڑو آپے جاݨ بجھ غے گمراہی غا رستہ ور لگ جے فر اللہ وی اس ناں گمراہ ہی کر دیئے تے جس ناں اللہ گمراہ کر دیئے فر کوݨ اس غی مدد کر سکے ! تے کوݨ اس ناں سدّ ورستو دس سکے !!

لِلدِّيْنِ حَنِيْفًا ۭ فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتِيْ فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ۭ

اپڻوں منہ سِدّ و دین ور کر لیو (تے) اللہ غی دتی وی اسے فطرت ناں پکڑ لیو جس ور اس نے لوک پیدا کیا ہیں

لَا تَبْدِيْلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ۭ ذٰلِكَ الدِّيْنُ الْقَيِّمُ ڎ وَلٰكِنَّ

اللہ تعالیٰ غا بنّایا وا ماں کوئے تبدیلی نیہنہ (ہوسکتی) یوہ ہی سِدّو دین ہے ور

اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُوْنَ ۝۳۰ ۤۙ مُنِيْبِيْنَ اِلَيْهِ وَاتَّقُوْهُ وَاَقِيْمُوا

متا لوک جاڻتا ہی نیہنہ (۱۱) اللہ تعالیٰ در ہی متوجہ ہوغے (اس غا دین ور چلو) تے اسے تیں ڈرو تے نماز

الصَّلٰوةَ وَلَا تَكُوْنُوْا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ۝۳۱ ۙ مِنَ الَّذِيْنَ

قائم کرو اور مشرکاں ماں (شامل) نہ ہو جاؤ! جنھاں نے

فَرَّقُوْا دِيْنَهُمْ وَكَانُوْا شِيَعًا ۭ كُلُّ حِزْبٍۢ بِمَا لَدَيْهِمْ

اپڻو دین ٹوٹا ٹوٹا کر چھوڑیو تے ویہہ فرقاں ماں بنڈے گیا ہر اک فرقو جو کجھ اس غے کونّے ہے اس

فَرِحُوْنَ ۝۳۲ وَاِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُّنِيْبِيْنَ

ور خوش ہے (۱۲) تے جد لوکاں ور کائے مصیبت آ جئے تاں ویہہ اپڻاں رب اگے دعا منگیں اخلاص ناں

اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَآ اَذَاقَهُمْ مِّنْهُ رَحْمَةً اِذَا فَرِيْقٌ مِّنْهُمْ بِرَبِّهِمْ

اس در متوجہ ہوغے فر جسویلے وہ انھاں ناں اپڻی مہربانی چکھاوے تاں چاڻ چک ہی انھاں بچوں اک جماعت

يُشْرِكُوْنَ ۝۳۳ ۙ لِيَكْفُرُوْا بِمَآ اٰتَيْنٰهُمْ ۭ فَتَمَتَّعُوْا ۪ فَسَوْفَ

اپڻاں رب ناں شرک کرن لگ جئے؛ تانجے ویہہ مھاری دتی وی نعمتاں غی ناشکری کریں اچھا! کجھ تہاڑا عیش کر لیو تمناں

تَعْلَمُوْنَ ۝۳۴ اَمْ اَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطٰنًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوْا

اے ہڻ ہی پتو لگ جئے غو؛ کیوں! ہم نے انھاں ور کائے دلیل نازل کی ہے؟ جھڑی انھاں ناں شرک کرن واسطے

بِهٖ يُشْرِكُوْنَ ۝۳۵ وَاِذَآ اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوْا بِهَا ۭ

کہہ رہئی ہے؛ تے ہم جسویلے لوکاں ناں اپڻی مہربانی غو مزو چکھانواں فر ویہہ اس ور بڈیار کرن لگ جیں

وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيْهِمْ اِذَا هُمْ يَقْنَطُوْنَ ۝۳۶

تے جے انھاں غا اپڻاں کرتوتاں غی وجہ تیں انھاں ور کائے مصیبت آ جئے تاں ویہہ تدّے ہی نا امید ہو جیں (۱۳)

(۱۱) ات اللہ پاک ہر اک مخاطب ناں فرماوے کہ جد اللہ غی توحید ثابت ہوگئی ہے ہُڻ تم سب کئیں تیں اک پاسے ہوغے اک اللہ تعالیٰ در ہی متوجہ ہو جاؤ! فر جس سدّا دین تے اللہ غی توحید ور چلّڻ غو اپر حکم تھو اسے غی وضاحت بیان فرمائی جے یاہ کائے باہر غی تے نوی گل نیہنہ بلکہ یاہ اللہ تعالیٰ غی دتی وی انسان غا اندر ہی غی واہ فطرت ہے جس ور اللہ نے ہر اک انسان پیدا کیو ہے تے اللہ تعالیٰ غی وی فطرت یاہ ہے کہ اللہ نے ہر ایکڻ انسان ماں حق ناں منن غی تے سچا دین ناں سمجھڻ غی قابلیت رکھی ہے جسماں کدے تبدیلی نیہنہ ہوسکتی ور انسان ماحول تیں تے اپڻاں نفس غی خواہشاں تیں مغلوب ہوغے اس قابلیت ناں دبا چھوڑے جس را کہ حدیث ماں ہے رحمت عالم ﷺ فرمانویں کہ ہر اک بچو ’’فطرت،، ور پیدا او ہے ور اس غا ماں باپ ماحول ناں اس ناں یہودی، عیسائی تے مجوسی وغیرہ بنّا چھوڑیں (بخاری، مسلم) اللہ تعالیٰ فرماوے توحید ناں منن آلو تے انسان غی اپڻی فطرت آلو یوہی سِدّ و دین ہے ور متا لوک غور فکر نہ کرن غی وجہ تیں اس حقیقت ناں جاڻتا نیہنہ۔

(۱۲) یعنی اے مومنوں! تم اس صاف سِدّا فطری دین ور ڈٹیا رُہو تے ان مشرک لوکاں ماں شامل نہ ہو جنھاں نے اپڻی فطرت غے خلاف سچا دین غا اس صاف سِدّا رستہ ناں چھوڑ غے کئی کئی رستہ نوڑ لیا ہیں، فر ہر کوئے اپڻاں رستہ تے مذہب ناں ٹھیک ثابت کرن واسطے کوشش کرن لگ گیو تے ہر کسے پچھے اکھ نُہوٹ غے جاہل لوکاں غی اک بڑی جمّت ٹُر پئی تے لوک کئی کئی پارٹیاں ماں بنڈے گیا، فر حالانکہ اک سِدّا رستہ ناں چھوڑ غے باقی جتناں وی رستہ کڈیا ویہہ سارا ہی گمراہی آلا رستہ تھا ور مشرکاں غی ہر اک پارٹی اپڻاں رستہ ور پُھنڈے تے دوجاں ناں گمراہ کہہ۔

(۱۳) یاہ اس گل غی اک مثال پیش کی جا رہئی ہے کہ ہر اک انسان غی فطرت ماں توحید ہے تے ہر اک انسان توحید آلی فطرت ور ہی پیدا ہو وو ہے، کہ جد انسان ور سخت مصیبت آ جیں، سمندر غی کانگ ماں اس غی کشتی پھس جئے اس ویلے بڑا تیں بڑا کافر وی سچا اخلاص ناں اک اللہ تعالیٰ اگے دعا کرن لگ جئے، تے اسا موقع ور اس ناں اپڻاں سارا باطل معبود بسر جیں جس را عرب غاں لوکاں غو مزاج تھو، بس اسے تیں پتو لگو کہ انسانی فطرت ماں توحید ہے تاہی مصیبتاں ماں وہ توحید غی یاہ آواز کڈڻ ور مجبور ہو جئے، ہاں یاہ بکھری گل ہے کہ جد اللہ اس ناں اپڻی مہربانی ناں اس مصیبت تیں کڈ دیئے اس ویلے وہ فر چاڻ چک شرک کرن لگ جئے تے اللہ غی دتی وی نعمتاں غی ناشکری کر غے غیر اللہ ور چڑھاوو لے غے دوڑ پُوے، حالانکہ اس کونّے اس شرک غی دلیل کجھ دی نیہنہ ہوتی۔

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَآءُ وَيَقْدِرُ ؕ

کیوں! انھاں نے یوہ نیہنہ دیکھیو جے اللہ ہی جس ناں چاہوے کھلی روزی دیدیئے تے (جس واسطے چاہوے) تنگی کر دیئے

إِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يُّؤْمِنُوْنَ ﴿٣٧﴾ فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى

بیشک اس ماں نشاݨیں ہیں انھاں لوکاں واسطے جہڑا ایمان لیانویں (۱۴) لہٰذا تم رشتیداراں ناں

حَقَّهٗ وَالْمِسْكِيْنَ وَابْنَ السَّبِيْلِ ؕ ذٰلِكَ خَيْرٌ لِّلَّذِيْنَ

تے محتاجاں ناں اور مسافراں ناں انھاں غو حق ادا کر دیو یاہ گل انھاں لوکاں واسطے بہتر ہے جہڑا

يُرِيْدُوْنَ وَجْهَ اللّٰهِ ۫ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ﴿٣٨﴾ وَمَآ

اللہ تعالیٰ غی رضا کھٹݨی چاہویں تے یہ ہی لوک کامیاب ہوݨ آلا ہیں ؛ تے جہڑی

اٰتَيْتُمْ مِّنْ رِّبًا لِّيَرْبُوَا فِيْٓ اَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوْا عِنْدَ

چیز تم سود ور دیں تانجے واہ لوکاں غا مال ماں بدھتی رہ واہ اللہ تعالیٰ کولے نیہنہ

اللّٰهِ ۚ وَمَآ اٰتَيْتُمْ مِّنْ زَكٰوةٍ تُرِيْدُوْنَ وَجْهَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ

بدھتی تے جہڑی زکوٰۃ خیرات تم اللہ غی رضا کھٹݨ واسطے دیں ؛ اسا لوک تے ضرور

هُمُ الْمُضْعِفُوْنَ ﴿٣٩﴾ اَللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ

(اپݨاں مال ناں) دوݨوں کرن آلا ہیں (۱۵) اللہ وہ ہی ہے جس نے تم پیدا کیّا، فر تمناں روزی دتی

ثُمَّ يُمِيْتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيْكُمْ ؕ هَلْ مِنْ شُرَكَآئِكُمْ مَّنْ

فر وہ ہی تمناں مارے غو فر (دوہری واری) تمناں زندہ کرے غو؛ کیوں! تھارا بنایا وا شریکاں بچوں کوئے اسو ہے

يَّفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِّنْ شَيْءٍ ؕ سُبْحٰنَهٗ وَتَعٰلٰى عَمَّا

جہڑو انھاں بچوں کوئے کم کر سکے ؟ وہ پاک ہے تے اس غی ذات لوکاں غا شرک تیں

يُشْرِكُوْنَ ﴿٤٠﴾ ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ

مچ اُچی ہے (۱۶) خشکی ماں تے سمندر ماں فساد پے گیو ہے ان عملاں غی وجہ تیں جہڑا

اَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيْقَهُمْ بَعْضَ الَّذِيْ عَمِلُوْا لَعَلَّهُمْ

لوکاں غا اپݨاں ہتھاں نے کیّا ہیں؛ تانجے اللہ تعالیٰ انھاں ناں انھاں غا کجھ عملاں غو مزو چکھاوے تانجے ویہہ

---

(۱۴) یعنی روزی ماں کھل دیݨی یا تنگی تے صرف اللہ تعالیٰ غا ہتھ ماں ہے وہ اپݨی حکمت غے مطابق کسے ناں کھلی دے دیئے تے کسے واسطے ذری تنگی کر چھوڑے نہ امیر ہوݨ نال کوئے اس غو پیارو بݨے تے نہ تنگی ہوݨی اس گل غی نشاݨی وہے کہ خدا اس بندا تیں ناراض ہو گیو، ورنا فرمان، مشرک انسان اسو کاہلو تے چھوہلو وہے کہ جد اللہ اپݨی مہربانی نال ذری کشائش دے دیئے یوہ اس ور پھنڈݨ بڑیار دسݨ تے آکڑن لگ جئے، اور جد کائے تنگی تکلیف آ جئے فر سروں ہی مایوس ہو غے بیس رہ، جد کہ مومن مصیبتاں ماں صبر کرے تے کشائش ماں شکر کرے اور ہر گل ماں اللہ غی قدرت غا نظارہ دیکھے۔

(۱۵) یعنی جد یاہ گل ثابت ہو گئی کہ روزی ماں تنگی یا کشائش دیݨ آلی ذات اللہ تعالیٰ ہی غی ہے فر اس غا رستہ ماں غریبی غا ڈر ماں خیرات کرن تیں پچھے نہ رُہو، رشتیداراں، یتماں، مسکیناں تے مسافراں ور خرچ کرو ور اللہ غی رضا پچھے انھاں ناں کُجھ دے غے یاہ نہ سمجھو کہ ہم نے انھاں ور احسان کیّو ہے بلکہ یاہ سمجھو کہ یوہ انھاں غو مھارے اپر حق تھو جہڑو ہم نے ادا کیّو ہے کجھ احسان نیہنہ کیّو ور نیت صرف اللہ غی رضا غی ہوݨی لوڑیئے اسا لوک ہی کامیابی کھٹݨ آلا تے اپݨی مراد توڑی پجݨ آلا ہیں اس غا مقابلہ ماں ویہہ لوک جہڑا لوکاں ناں ہدیہ تحفہ دے غے یاہ سوچیں جے مھارو مال انھاں کولے رہ غے بدہتو رہ غو یعنی پہلکے یہ ہم نا اس توں زیادہ دیں غا، انھاں غو مال اللہ غے نزدیک نیہنہ بدہتو کیونجے اسو تحفو جائز تے ہے ور اسی پھیڑی نیت ور خدا غی بارگاہ تیں اجر ثواب کجھ نیہنہ لبھتو، حضرت ابنِ عباسؓ تے دوجاں مچ بزرگاں نے اسے را تفسیر کی ہے (ابنِ کثیر) تے کجھ بزرگ فرمانویں کہ اس ماں عرب غا اک خاص ہدیہ در اشارو ہے ویہہ کسے غا بیاہ ور نیندرا تموہل غو کجھ تحفو دیں ویں تھا ور نیت یاہ وہے تھی کہ جد مھارے گھر بیاہ وہے غو ہم نا اس تیں دوݨوں دیں غا ات اسے غا بارہ ماں فرمایو جا رہیو ہے جے اللہ غے نزدیک یوہ نیہنہ بدہتو اللہ غے نزدیک تے واہ زکوٰۃ خیرات بدھے جہڑی خاص اللہ غی رضا واسطے دتی جئے اساں لوکاں ناں ہی دنیا ماں خیر برکت تے آخرت ماں مچ زیادہ ثواب لبھے، حدیث ماں ہے، حلال کمائی غو صدقو بدھ بدھ غے احد پہاڑ غے برابر ہو جئے غو (مسلم شریف) تے حضرت حسن بصریؒ وغیرہ کجھ بزرگ فرمانویں جے ات سود غی مناہی کی جا رہئی ہے تے سود غا بارہ ماں یاہ پہلی آیت ہے (روح المعانی)

فائدو:- اج کل وی مھارا علاقہ ماں اس را غی رسم موجود ہے جسناں لوک ”نیندرو“ تے تموہل وغیرہ ناں نال زندہ رکھ غے خدا غا غصّہ ناں بدہان ماں لگا واہیں حالانکہ مسلماناں ناں اِسیاں رسماں ناں پیراں ہیٹھ لتاڑ چھوڑنوں چاہیئے جس را کہ نبی ﷺ حجۃ الوداع غا موقعہ ور اعلان فرمایو تھو۔

(۱۶) یعنی نہ اس غو کوئے شریک ہو سکے تے نہ یہ کم کر سکے لہذا وہ ہر شرک تیں پاک ہے۔

يَرْجِعُوْنَ ﴿٤١﴾ قُلْ سِيْرُوْا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوْا كَيْفَ

باز آجیں ؛ (اے نبیؐ) تم فرمادیو : جے زمین ماں ٹرو پھرو تے دیکھو ! ان لوکاں غو

كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلُ ؕ كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُّشْرِكِيْنَ ﴿٤٢﴾

انجام کسو ہووو جھڑا پہلاں ہویا ہیں انھاں ماں متا لوک شرک کرن آلاؔ تھا (۱۷)

فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّيْنِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَّاْتِيَ يَوْمٌ

تے تم اپݨاں چہرہ ناں اس دین در سِدّ ورکھو جھڑو بالکل درست ہے اس توں پہلاں کہ وہ تہاڑو

لَّا مَرَدَّ لَهٗ مِنَ اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ يَّصَّدَّعُوْنَ ﴿٤٣﴾ مَنْ كَفَرَ

آجئے جھڑو اللہ غی طرفوں ٹلن نیہنہ لگو اس تہاڑے لوک بکھ بکھ ہوجیں غا ؛ جس نے کفر کیّو

فَعَلَيْهِ كُفْرُهٗ ۚ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِاَنْفُسِهِمْ

اس غا کفر غو وبال اسّے ور پوے غو تے جس نے چنگا عمل کیّا فر اسا لوک تے اپݨاں واسطے ہی

يَمْهَدُوْنَ ﴿٤٤﴾ لِيَجْزِيَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ

سمان تیاّر کر رہیا ہیں ؛ تانجے اللہ تعالیٰ انھاں لوکاں ناں اپݨاں فضل ناںؔ جزا دئے جھڑا ایمان لیایا تے

مِنْ فَضْلِهٖ ؕ اِنَّهٗ لَا يُحِبُّ الْكٰفِرِيْنَ ﴿٤٥﴾ وَمِنْ اٰيٰتِهٖۤ اَنْ

جنھاں نے چنگا عمل کیّا بیشک وہ کافراں ناں پسند نیہنہ کرتو (۱۸) تے اس غی (قدرت غی) نشانیاں بچوں ہے کہ

يُّرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرٰتٍ وَّلِيُذِيْقَكُمْ مِّنْ رَّحْمَتِهٖ

وہ خوشخبری دیݨؔ واسطے ہواں ناں چھُولے اور اس واسطے کہ تانجے وہ تمںاں اپݨی رحمت غو ذائقو چکھاوے ؛

وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِاَمْرِهٖ وَلِتَبْتَغُوْا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ ﴿٤٦﴾

تے تانجے اس غا حکم ناںؔ کشتین چلیں تے تانجے تم اس غو فضل لوڑسکیں تے تانجے تم شکر گذار بݨؔ جیں

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَآءُوْهُمْ

تے (اے نبیؐ) ہم نےؔ تھاراتیں پہلاں وی اپݨاں رسول انھاں غی قوم در چلایا تھا تے ویہہ انھاں کوتےؔ

بِالْبَيِّنٰتِ فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِيْنَ اَجْرَمُوْا ؕ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا

صاف صاف نشاݨیں لے غے آیا تھا فر ہم نےؔ ان لوکاں ناں سزا دتی جنھاں نے جرم کیّا تے ایمان آلاؔں غی مدد

(۱۷) زمین ماں جھڑیں بڑیں بڑیں تے عمومی طور ور مصیبت آویں جس را بدامنی، خوف خطرہ غو ماحول، سلاب غو طوفان، روڑو، کالؔ وغیرہ، یہ عام طور ور لوکاں غی بدعملیاں ور ہی آویں، ور یوہ عذاب گناہاں غی پوری سزا نیہنہ ہوتو بلکہ اصل سزا آخرت غی ہے تے نہ ہر ایکݨؔ گناہ ور عذاب آوے کیو نجے جیکدے ہر ایکݨؔ گناہ ور سزا دیݨؔ غو فیصلو ہوجئے فر دنیا ماں جیتو رہ غو کون ! جس را کہ سورت فاطر/۴۵ ماں ہے بلکہ بچ گناہاں تیں تے وہ اوہ جانٔی ہی کر چھوڑے جس را کہ سورت شوریٰ/۳۰ ماں ہے ور جد گل حدوں ٹپ جئے فر نافرمانیاں ور ہی دنیا ماں یہ بڑیں بڑیں آفت آویں جس ناں شک وہے وہ زمین ماں ٹرپھر غے عاد ثمود وغیرہ قوماں غا کھولاؔ تک لئے، انھاں بچوں متا لوک مشرک ہی تھا تے اسے شرک غی وجہ تیں ہی انھاں ور عذاب آیو اس ماں عرب غاں مشرکاں واسطے درڈ ہے کہ جیکدے تم باز نہ آیا تاں تھارا اور وی اسے را عذاب آویں غا، لیکن اللہ غاں نیک بنداں ور اللہ غا رستہ ماں جھڑیں ازمائش آویں ویہہ نعوذ باللہ آفت نیہنہ ہوتیں ویہہ تے اللہ غا انعام تے درجاں غی بلندی غو ذریعو ویں، حضرت شاہ ولی اللہؒ انھاں ماں یوہ فرق بیان فرمانویں جے جھڑیں مصیبت گناہاں ور آویں ویہہ عام ویں جد کہ ازمائش خاص بنداں ور آوے فر ازمائش ور اللہ غا بندا مطمئن تے بےفکر ہوغے صبر کریں جد کہ گناہ گاراں ور جد عذاب آوے ویہہ پریشان ہوغے شکایت کرن لگ جیں۔ (حجۃ اللہ البالغہ)

(۱۸) اللہ اپݨاں حبیب ﷺ ناں تے ہر اک قرآن پڑھن آلاؔ ناں حکم دئے جے جد یاہ گل ثابت ہوگئی ہے کہ عذاب نافرمانی تے کفر شرک ور ہی آوے فر تم ساراں باطل رستاں ناں چھوڑ غے خاص اللہ غا دین در متوجہ ہو جاؤ، اس توں پہلاں کہ قیامت غی واہ اوکھی گھڑی آجئے جھڑی ٹلؔسیں نیہنہ تے جسماں فرمانبردار، نافرمان کنی کر دتا جیں غا کافراں ور اپݨاں کفر غو وبال پُوے غو تے ایمان آلاؔں ناں اللہ اپݨاں فضل ناںؔ انھاں غاں عملاں غو سُہݨوں بدلوں دیئے غو۔

نَصْرُ الْمُؤْمِنِیْنَ ۝۴۷ اَللّٰهُ الَّذِیْ یُرْسِلُ الرِّیٰحَ فَتُثِیْرُ سَحَابًا

کرنی مھارے ورضروری ہے (۱۹) وہ اللہ ہی ہے جہڑ و ہواں ناں چلاوے فر ویہہ چھڑ ناں چالیں

فَیَبْسُطُهٗ فِی السَّمَآءِ كَیْفَ یَشَآءُ وَیَجْعَلُهٗ كِسَفًا فَتَرَی

فر وہ جس را چاہوے اس ناں اسمان ماں کھنڈا چھوڑے، تے وہ اس غا ٹوٹا ٹوٹا کر دئے، فر تم اس غے

الْوَدْقَ یَخْرُجُ مِنْ خِلٰلِهٖ ۚ فَاِذَآ اَصَابَ بِهٖ مَنْ یَّشَآءُ

اندروں بدّل ناں نکلتو تکیں ، تے جسویلے اپنّاں بنداں بچوں وہ جس ور چاہوے

مِنْ عِبَادِهٖۤ اِذَا هُمْ یَسْتَبْشِرُوْنَ ۝۴۸ ۚ وَاِنْ كَانُوْا مِنْ قَبْلِ

برھا چھوڑے اس ویلّے ویہہ خوش ہو جیں ؛ حالانکہ ویہہ اس توں اگے بدّل غا

اَنْ یُّنَزَّلَ عَلَیْهِمْ مِّنْ قَبْلِهٖ لَمُبْلِسِیْنَ ۝۴۹ فَانْظُرْ اِلٰۤی اٰثٰرِ

برھنّ تیں پہلاں بے آس ہویا وا تھا ؛ تے (اے انسان !) توں اللہ تعالیٰ

رَحْمَتِ اللّٰهِ كَیْفَ یُحْیِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ؕ اِنَّ ذٰلِكَ

غی رحمت غا اثر دیکھ ! وہ زمین ناں اس غا مرن تیں بعد کس را زندی کر دئے ؛ بیشک وہ

لَمُحْیِ الْمَوْتٰی ۚ وَهُوَ عَلٰی كُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ ۝۵۰ وَلَىِٕنْ اَرْسَلْنَا

مڑداں ناں زندہ کرن آلّو ہے، تے وہ ہر چیز ور قدرت رکھن آلّو ہے (۲۰) تے جیکدے ہم

رِیْحًا فَرَاَوْهُ مُصْفَرًّا لَّظَلُّوْا مِنْۢ بَعْدِهٖ یَكْفُرُوْنَ ۝۵۱

پھانڈو چلادیاں فر ویہہ اپنّی فصل ناں (اس نالّ) پیلی پئی وی دیکھیں تاں ویہہ اس تیں بعد ناشکری کرن لگ جیں (۲۱)

فَاِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰی وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَآءَ

تے (اے نبیؐ) یقیناً تم مڑداں ناں نیہنہ سنّا سکتا تے نہ تم ڈوراں ناں ہکّ سنّا سکیں

اِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِیْنَ ۝۵۲ وَمَآ اَنْتَ بِهٰدِ الْعُمْیِ عَنْ

جد کہ ویہہ کنڈ پھیر غے نس رہیا ویں ؛ تے نہ تم انّاں ناں ان غی گمراہی تیں کڈ غے سِدّا

ضَلٰلَتِهِمْ ؕ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ یُّؤْمِنُ بِاٰیٰتِنَا فَهُمْ

رستہ ور لیا سکیں، تم تے بس انھاں ناں ہی سنّا سکیں جہڑا مھاری آیتاں ور ایمان لیانویں، تے ویہہ ہی

(۱۹) نبی پاک ﷺ تے ساراں ایمان آلّاں ناں تسلی دتی جا رہئی ہے کہ جیکدے یہ مشرک اللہ تعالیٰ غی قدرت غیں اتنی بڑیں بڑیں یہ نشانّیں تک غے وی ایمان نہ لیانویں تاں تم اس ور دلگیر نہ ہووو، یاہ کائے نویں گل نیہنہ، اے رحمتِ عالم (ﷺ) ہم نّے تھارا تیں پہلاں وی بچ رسول بھیجیا تھا انھاں نے وی اللہ غیں صاف نشانّیں تے معجزہ دس دس غے لوکاں ناں سچا دین غی دعوت دتی تھی، ور نافرمان منکر لوکاں نے انھاں غی مخالفت ہی کی تھی، جس ور چھیکڑ ہم نّے نافرماناں ناں سزا دتی، تے جرماں غو انھاں کولوں بدلّو لیو اور ایمان آلّاں غی مدد کر غے ویہہ غالب کر دتا کیونجے ہم نّے اپنّاں فضل نالّ ایمان آلّاں غی مدد کرنی اپنے ذمہ لی وی ہے لہذا تم غمگین نہ ہو جیکدے یہ مشرک باز نہ آیا تاں انھاں غو وی وہ ہی حشر و ہے غو تے ایمان آلّاں غی ضرور مدد کی جئے غی۔

(۲۰) اُپّر وی اللہ غی قدرت غی کاری گری غو بیان تھو بشکار نبی پاک ﷺ غی تسلی غی گل بیان فرما غے ہُنّ فر بدّل غا نظام ور غور کرن تے اس غی قدرت غو نظارو کرن غی دعوت دتی جا رہئی ہے۔

(۲۱) یعنی اللہ تعالیٰ ناں نہ منّنّ آلّاں غی چھولّی ہر قسم غا صبر تے حوصلہ تیں سخنی وہے اللہ غی رحمت غی چار پھوئیں پُویں اور انھاں نالّ اپنّاں بڑ ماں ذری نیل روئیں دسے تاں یہ پُھنڈ پُھنڈ غے پُھٹّنّ ور آ جیں تے جیکدے تیار ہوئی وی سر و نیلی فصل ور اللہ (تتی یا ٹھنڈی ہوا) غا تیز جیا ہُولّا چلا دیئے جس نالّ واہ فصل پیلّی پے جئے تے سُکنّ لگ جئے تاں چانّ چک ہی اللہ غی رحمت تیں آس توڑ غے اس غی ناشکری ور آ جیں یاہ نیہنہ سوچتا کہ روزی اس غا ہتھ ماں ہے وہ آپے اس غو بندوبست کرے غو۔

مُّسْلِمُوْنَ ﴿۵۳﴾ اَللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَكُمْ مِّنْ ضُعْفٍ ثُمَّ

فرمانبرداری کرن آلاؔ ہیں (۲۲) وہ اللہ ہی ہے جس نے تم کمزوری غی حالت ماں پیدا کیؔا فر

جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضُعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ

اس نے کمزوری تیں بعد طاقت عطا فرمائی فر طاقت تیں

قُوَّةٍ ضُعْفًا وَّشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَهُوَ الْعَلِيْمُ

بعد اس نے (فر) کمزوری تے بڈھیووں دیدتو، وہ جو چاہوے پیدا کرے، تے وہ (سب کجھ) جانن آلو

الْقَدِيْرُ ﴿۵۴﴾ وَيَوْمَ تَقُوْمُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُوْنَ

قدرت آلو ہے (۲۳) تے جس تہاڑے قیامت قائم وہے غی مجرم قسم کر کر غے کیہنہ غا

مَا لَبِثُوْا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذٰلِكَ كَانُوْا يُؤْفَكُوْنَ ﴿۵۵﴾ وَقَالَ

جے ویہہ (دنیاماں) اک گھڑی تیں زیادہ نیہنہ رہیا، ویہہ اسے را (سدّا رستہ تیں) پھیردتا جیں تھا؛ تے جتھاں

الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ وَالْاِيْمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِيْ كِتٰبِ

لوکاں ناں علم تے ایمان نصیب ہووو تھو ویہہ کیہنہ غا: تم تے اللہ تعالیٰ غی کتاب غے

اللّٰهِ اِلٰى يَوْمِ الْبَعْثِ فَهٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلٰكِنَّكُمْ

مطابق قیامت غا تہاڑا توڑی رہیا ہیں تے یوہ قیامت ہی غو تہاڑو ہے ور تم

كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿۵۶﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَّا يَنْفَعُ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا

یقین نیہنہ کریں تھا؛ تے اس تہاڑے ظالماں ناں عذر (بہانوں) کرنوں کجھ کم

مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُوْنَ ﴿۵۷﴾ وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ

نیہنہ آسیں، تے نہ ہی انھاں غی توبہ قبول کی جئے غی (۲۴) تے یقیناً ہم نے اس قرآن ماں

فِيْ هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِاٰيَةٍ

لوکاں (ناں سمجھانؔ) واسطے ہر طرح غیں مثال بیان کیں ہیں؛ تے (اے نبیؐ) تم انھاں کونے جہڑو وی معجزو لیانویں

لَّيَقُوْلَنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُوْنَ ﴿۵۸﴾

کافر لوک تے یاہی گل کیہنہ غا: جے تم تے بس کوڑ ہی بنا ویں؛

(۲۲) یہ دوئے آیت سورت نمل آیت ۸۱/۸۰ ور گزر گئیں ہیں تفسیر اُتّے ہی تک لیو۔

(۲۳) اللہ تعالیٰ غی قدرت غو بیان ہو رہیو ہے کہ وہ اپنی قدرت نالؔ انسان ناں کس را کمزوری غاں درجاں تیں ٹپا غے تندرست بناوے پہلاں انسان کمزور نطفو وہے فر اس تیں تغڑو ہو غے لہو غی پھُٹکی بنے فر ماس غی بوٹی فر ہڈیں فر اک کمزور بچہ غی شکل ماں انسان دنیا ماں آجے فر ات کئیاں دوراں تیں ٹپ غے تغڑو ہوتو ہوتو چھیکڑ پوری طاقت تے جوانی ماں آجئے اس تیں کجھ سالاں بعد اللہ غی قدرت غو کرشموں باندے آوے کہ انسان مُڑ کمزوری درلہنو شروع ہو جئے ات توڑی کہ اک وقت وہ آوے جد یوہ اکھ، کن، دند سب کئیں تیں ادمانؔ ہو غے ٹہا کا غو دیہنہ بنؔ جئے یہ سارا اللہ غی قدرت ہی غا نظارہ ہیں کیونجے وہ سب کجھ جاننؔ آلو تے ہر گل ور قدرت رکھنؔ آلو ہے، فر کیوں جہڑ وا اتنی بڑی قدرت غو مالک ہے! وہ دوہری واری نیہنہ پیدا کر سکتو! ضرور کر سکے اگے اُستے قیامت غی گھڑی غو ذکر ہے

(۲۴) یعنی قیامت غا خطرناک حالات تک غے اللہ غاں نافرماناں مشرکاں، مجرماں غی کس رامت مارئی جئے غی کہ ویہہ ساری زندگی تے قبر غا سارا زمانہ ناں اک نیس ہی خیال کرن لگ جیں غا اور یاہ سمجھیں غا جے قیامت چھُ ہی تاولی آ گئی ہے دوجے پاسے علم آلاؔ تے ایمان آلاؔ بالکل مطمئن ویں غا اور ویہہ انھاں ناں دَسیں غا جے تم پیدا ہونؔ تیں لے غے قیامت توڑی اتنی لمّی مدت رہیا ہیں تے یوہ دوجی واری پیدا ہونؔ غو تہاڑو ہے جس ناں تم دنیا ماں مننؔ واسطے تیار نیہنہ تھا، فر ویہہ عذر بہانا کر غے جانؔ چھڑکانؔ غی بے فائدہ کوشش کریں غا ور ہن توبہ یا عذر کد قبول وہے!۔

قرء حفص بضم الضاد وفتحها فى الثلاثة لكن الضم مختارة ۱۲

(۲۵) سورت پاک کہنڈے آ لگی ہے آخر ماں نبی پاک ﷺ ناں اک واری فر تسلی دتی جارہئی ہے جے ہم نے قرآن ماں ہر طرح غیں مثال بیان کر کر غے یہ سمجھا لیا ہیں ورنا فرماناں غو یوہ حال ہے کہ تم جہڑو وی معجزو تے نشانی انھاں کونے لے غے آویں غا یہ ہی کہینہ غا جے تم نے نعوذ باللہ! یوہ پلّے تیں چھوٹھ بنا لیو ہے تے تم ہی باطل ور ہیں۔ اس غی وجہ یاہ ہے کہ انھاں غیں نافرمانیاں غی وجہ تیں اللہ نے انھاں غاں دلاں ور مہر لا چھوڑی ہے اس گلوں کائے سچی گل ان چھوٹھاں غاں دلاں ماں بیستی ہی نیہنہ ور تم انھاں غی مخالفت ور صبر کر غے اپڑوں کم کرتا جاؤ کیونجے اللہ غو وعدو سچو ہے وہ ضرور پورو وہے غو تے چھیکڑ ضرور سچّو دین غالب آوے غو۔ آخر ماں نبی پاک ﷺ ناں فر تاکید فرمائی کہ انھاں دین غی مخالفت کرن آلاں تے آخرت ور یقین نہ کرن آلاں مشرکاں غی مخالفت کِدے ”تمناں ہولو نہ کر چھوڑے“! اس واسطے تم تحمل ناں انھاں غیں گل جَھلتا جاؤ! تے ثابت قدمی ناں اللہ غا دین غی دعوت دیتا جاؤ!۔

سورت روم اج منگلار آنے تہاڑے پہلی مئی ۲۰۰۱ء مطابق ۶ رصفر ۱۴۲۲ھ سویرے سوا یاراں بجے زندان کوٹ بھلوال ماں پوری ہوئی۔

سورت لقمان

(۱) دو جار کوع ماں اک مشہور حکمت تے دانشمندی آلا دَناء بزرگ حضرت لقمان حکیمؒ غی نصیحتاں غو ذکر ہے جہڑیں انھاں نے اپڑاں صاحبزادہ ناں کیں تھیں، اسے ور سورت پاک غو ناں ”سورتِ لقمان“ ہے یاہ سورت پاک وی مکی ہے تے اس ماں وی بنیادی طور ور توحید غی محبت تے شرک غی نفرت دلاں ماں بسالی گئی ہے۔ سورت پاک غا منڈھ ماں قرآن پاک تے اس ور ایمان لیاڑ آلاں موموناں غیں صفت بیان کی گئی ہیں تے ان لوکاں ناں خدا غا قہر تیں ڈرایو گیو ہے جہڑا قرآن جسی مقدس کتاب غا مقابلہ ماں قصہ کہانیاں آلیاں کتاباں تے ٹھول ٹمکہ نالے گیتاں، گاناں غو رواج کہل غے لوکاں ناں گمراہ کرن غی کوشش کریں، فر حضرت لقمان حکیمؒ غو ذکر کر غے یاہ گل سمجھائی ہے جے رحمتِ عالم ﷺ جس توحید تے ایمان غی دعوت دے رہیا ہیں اور جنھاں سُچّاں اخلاقاں در بلا رہیا ہیں یہ کوئے نویں گل نیہنہ بلکہ عرب غا اک مشہور بزرگ جنھاں ناں سارو عرب عقلمند، دانشمند، سمجھدار، دنا تے حکمت آلا بزرگ منّے انھاں نے وی اسّے توحید غی تے انھاں ہی اخلاقاں غی وصیت کی تھی۔ اس تیں بعد خدا غی قدرت غیں رنگا رنگ نشانی بیان فرما غے ساراں لوکاں ناں دعوت دتی گئی ہے جے باپ دادا غی انی تقلید تیں باہر ہو غے ذری اکھ اگاڑو! غور کرو! کائنات غو ذرّو ذرّو بلکہ تھارو اپڑوں وجود وی اسے گل غی گواہی دیئے جے اللہ اک ہی ہے اس غو کوئے شریک تے سانجھ آلو نیہنہ۔ آخر ماں قیامت غو تے آخرت غا حساب کتاب غو دہشت ناک نقشو چھک غے آخرت غی تیاری غی شونق پیدا کی گئی ہے۔

(۲) سورت پاک غا منڈھ ماں ہی اس سورت غو تے اس غے ناڑ ناڑ سارا قرآن غو تعارف کرایو جارہیو ہے۔ جے یہ حکمت تے عقل ناڑ پہری وی کتاب غیں آیت ہیں اس کتاب ماں جہڑی وی گل کہئ گئی ہے واہ دنشمندی دنائی تے حکمت تیں خالی نیہنہ، یہ آیت سِدّ ارستہ غو پتو دسڑ آلیں، ہدایت ور لاڑ آلیں تے اللہ غی طرفوں رحمت بڑ غے آئیں ہیں جہڑو وی اس کتاب ناں سینہ ناڑ لالیئے وہ ہی خدا غی رحمت غو مستحق بڑ جئے؛ ور اس رحمت تے ہدایت تیں فائدو ویہہ خوش قسمت کھٹیں جہڑا آپے ہدایت ور چلنوں چاہویں جہڑا اسا نیکو کارویں کہ جد انھاں ناں کسے بدی تیں ٹھا کیو جئے ویہہ فٹ باز آجیں تے جد کسے نیکی غو حکم کیو جئے فٹ اس در دوڑ پویں۔ فر ان نیکو کاراں غیں ترے بڑیں اسیں صفت بیان فرمائیں کہ باقی ساریں صفت انھاں ترھیاں ماں ہی آجیں کہ ویہہ نماز پڑھیں تے زکوٰۃ ادا کریں یعنی بدنی، مالی کائے نیکی تے عبادت چھوڑتا نیہنہ، تے ہر اک کم اس یقین ناڑ کریں جے ہم نے مر غے اپڑاں مالک ناں اس غو لیکھو دیڑوں ہے۔ اللہ فرماوے دنیا ان نیکو کاراں ناں پَہانویں کتناں ہی جَھلا، جلاّ مذہبی جنونی تے ڈلّیا واکہہ ور حقیقت ماں سِدّ ارستہ ور یہ ہی لوک ہیں تے دنیا آخرت ماں کامیاب ہوڑ آلا وی یہ ہی نیکو کار ہیں۔

كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوْبِ الَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿۵۹﴾ فَاصْبِرْ اِنَّ

اسے را اللہ تعالیٰ انھاں لوکاں غاں دلاں ور مہر لا دئے جہڑا سمجھتا نیہنہ؛ تے (اے نبیؐ) تم صبر کرو! بیشک

وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَّلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِيْنَ لَا يُوْقِنُوْنَ ﴿۶۰﴾

اللہ غو وعدو سچو ہے تے جہڑا لوک یقین نیہنہ رکھتا ویہہ تمناں ہولو نہ سمجھ لیں (۲۵)

سُوْرَةُ لُقْمٰنَ مَكِّيَّةٌ وَّهِيَ اَرْبَعٌ وَّثَلٰثُوْنَ اٰيَةً وَّاَرْبَعُ رُكُوْعَاتٍ

سورت لقمان مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں چوتری آیت اور چار رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناڑ جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

الٓمّٓ ﴿۱﴾ تِلْكَ اٰيٰتُ الْكِتٰبِ الْحَكِيْمِ ﴿۲﴾ هُدًى وَّرَحْمَةً

(۱) یہ حکمت پہری کتاب غی آیت ہیں؛ جہڑی نیکو کاراں واسطے

لِّلْمُحْسِنِيْنَ ﴿۳﴾ الَّذِيْنَ يُقِيْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوْنَ

ہدایت؛ تے رحمت ہیں جہڑا نماز قائم کریں تے زکوٰۃ

الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوْقِنُوْنَ ﴿۴﴾ اُولٰٓئِكَ

ادا کریں تے آخرت ور پورو پورو یقین رکھیں؛ یہ ہی لوک

عَلٰى هُدًى مِّنْ رَّبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ﴿۵﴾

اپڑاں رب غی طرفوں ہدایت ور ہیں تے یہ ہی لوک کامیاب ہوڑ آلا ہیں (۲)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّشْتَرِيْ لَهْوَ الْحَدِيْثِ لِيُضِلَّ

تے کجھ لوک اسا ہیں جہڑا اللہ تعالیٰ تیں غافل کردیڑ آلیں گل مُلیں لیں تانجے

عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ وَّيَتَّخِذَهَا هُزُوًا ۚ اُولٰٓئِكَ

بے علمی ناڑ (لوکاں ناں) اللہ تعالیٰ غا رستہ تیں گمراہ کریں تے (خدا غی آیتاں) غو مخول بنانویں یہ ہی لوک

لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِيْنٌ ﴿۶﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيٰتُنَا وَلّٰى

ہیں جنھاں واسطے ذلیل کرن آلو عذاب ہے (۳) تے جسویلے (ان بچوں) کسے ناں مھاری آیت پڑھ غے سنائی جیں

مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَّمْ يَسْمَعْهَا كَاَنَّ فِيْٓ اُذُنَيْهِ وَقْرًا ۚ

تاں آکڑ غے اس رامنہ موڑ لئے جس راکہ اس نے ویہہ سنیں ہی نیہنہ جنْیں اس غا کنّاں ماں چھپّا ہیں

فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ ۝٧ اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا

تے اسا آدمی ناں دردناک عذاب غی خوشخبری سنا دیو (۴) بیشک جہڑا لوک ایمان لیایا تے انھاں نے نیک

الصّٰلِحٰتِ لَهُمْ جَنّٰتُ النَّعِيْمِ ۝٨ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ۭ وَعْدَ

عمل کیّا انھاں واسطے نعمتاں ناں پَہر یا واباغ ہیں ؛ ویہہ سدا انھاں ماں ہی ریہنہ غا ، یوہ اللہ غو

اللّٰهِ حَقًّا ۭ وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ۝٩ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ بِغَيْرِ

سچو وعدو ہے ، تے وہ غالب ہے حکمت آلو ہے (۵) اس نے بجنْ تھماں تیں اسمان

عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَاَلْقٰى فِي الْاَرْضِ رَوَاسِيَ اَنْ تَمِيْدَ

پیدا کیّا جس راکہ تم دیکھ رہیا ہیں تے اس نے زمین ماں پہاڑ گڈ چھوڑیا تانجے واہ تمنّاں لے غے

بِكُمْ وَبَثَّ فِيْهَا مِنْ كُلِّ دَاۗبَّةٍ ۭ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاۗءِ

ڈلک نہ جئے تے اس نے زمین ماں ہر قسم غا جانور رکھنڈا چھوڑیا ، اور ہم نے اسمان تیں پانْی

مَاۗءً فَاَنْۢبَتْنَا فِيْهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيْمٍ ۝١٠ هٰذَا خَلْقُ

برھایو فر ہم نے زمین ماں ہر اک چیز غی سُہنی سُہنی جوڑی پیدا کر دتی ؛ یہ تے اللہ غی بنائی ویں

اللّٰهِ فَاَرُوْنِيْ مَاذَا خَلَقَ الَّذِيْنَ مِنْ دُوْنِهٖ ۭ بَلِ

چیز ہیں ہُنْ تم منّاں دسو جے جہڑا اس تیں علاوہ (خدا منیا جیں) انھاں نے کے پیدا کیّو ہے؟ بلکہ

الظّٰلِمُوْنَ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ۝١١ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ ۱ ع ۱۱ ۱۰

یہ ظالم کھلی گمراہی ماں ہیں (۶) تے ہم نے لقمانؑ ناں سمجھداری

الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ ۭ وَمَنْ يَّشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ

عطائی فرمائی جے تم اللہ غو شکر ادا کرو ! تے جہڑو شکر کرے وہ یقیناً اپنْاں ہی فائدہ واسطے

لِنَفْسِهٖ ۚ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيْدٌ ۝١٢ وَاِذْ

شکر کرے تے جہڑو ناشکری کرے فر اللہ تعالیٰ تے یقیناً بے پرواہ ہے، صفتاں غو مالک ہے (۷) تے (یاد کرو) جد

(۳) یعنی اک پاسے تے اللہ غی طرفوں ہدایت تے رحمت آلیں یہ آیت نازل ہوئی ہیں جھاں ور خوش قسمت لوک ایمان لیا غے اللہ غا پیارا تے نیکوکار بنْ رہیا ہیں دوجے پاسے انھاں خوش قسمتاں غے ناں ناں کجھ اسا بدنصیب لوک وی ہیں۔ جہڑا لوکاں ناں قرآن تیں دور رکھن واسطے تے گمراہ کرن واسطے اور اللہ غی نازل کی وی آیتاں غی ہاسی مخول بنانْ واسطے کھیڈ تماشہ غیں اسیں گل خرید رہیا ہیں جھاں ماں لگ غے آدمی اپنْاں مالک تیں غافل ہو جئے۔ لَهْوَ الْحَدِيْثِ غو لفظی ترجموں ہے ’’غافل کر دینْ تے دل چھک لینْ آلیں گل‘‘ یعنی اسیں چیز تے اسیں گل جھاں ماں انسان لگ غے اس رامست ہو جئے۔ کہ فر اس ناں دین دنیا آخرت کجھ یاد نیہنہ رہتو۔ اللہ فرماوے انھاں واسطے ذلیل کرن آلو عذاب ہے کیونجے انھاں نے خدا غی آیتاں غی ہاسی بنانْ غی کوشش کی تھی۔ روایتاں ماں انھاں آیتاں غو شانِ نزول یوہ بیان ہووو ہے کہ مکہ غا مشرکاں نے جد قرآن غی رج غے مخالفت کر لی ور اس غے باوجود انھاں نے دیکھیو کہ قرآن اپنْاں رسیلا انداز ناں لوکاں ناں چھکتو ہی چلیو جا رہیو ہے تے لوک چھپ چھپ غے قرآن غی تلاوت سنن تیں وی باز نیہنہ آتا، اس ور انھاں نے آپس ماں صلاح سوٹھا کیا جے آخر اس غو کے علاج کیّو جے چھیکڑ مکہ غو اک بڑو چلاک ’’سیّاح‘‘ نضر ابن حارث کھلّو ہووو، اس نے عرب عجم غاں بچ ملکاں غو پانی پیو وتھو۔ اس نے کہیّو اس غو علاج ہوں کروں غو ؛ ہوں اس غا مقابلہ ماں ایران غا بادشاہاں غا قصّہ کہانْیاں آلیں کتاب خریدوں غو، نچنْ گانْ آلیں گولیں تے بین باجا غو سامان لیوں غو فر جس ویلّے لوک قرآن سنن جیں غا ہوں انھاں گلاں ماں لا دیوں غو۔ فریو ہی ہووو اس نے رستم، اسفند یار وغیرہ پہلواناں غا قصہ خریدیا، تے حضرت عبداللہ ابن عباسؓ غی روایت غے مطابق گیت گانْ آلیں گولیں وی خریدیں (ابن ہشام، روح المعانی، ابن کثیر بیہقی) اللہ تعالیٰ نے اس غا بارہ ماں فرمایو کہ یہ قرآن تیں دور رکھن واسطے لَهْوَ الْحَدِيْثِ مُلْ لیں ؛ الحدیث ماں بے فائدہ قصہ کہانیاں غیں کتاب، فضول شاعری تے اس راغیں کیسٹ اور دوجیں گانْ بجانْ غیں ساریں گل آ جیں۔ اصل ماں خدا غا باغی نافرمان لوک عام لوکاں ناں خدا غا دین تیں تے قرآن تیں دور کرن واسطے سَدا انھاں ہی چیزاں غو سہارو لیتا رہیا ہیں ؛ اج وی انھاں ناں جت کدے خدا غا دین غی گل ہوتی یا دین غو ماحول بنْتو سہئی لگے اُت یہ دین غا دشمن سینما، ویڈیو، ٹی وی، گندیں اخباراں، قصہ کہانیاں آلیں کتاباں تے گانا بجانا غو رواج باہنْ واسطے اڈی چوٹی غو زور لا ویں ؛ بے دین لوکاں غے نزدیک ان گلاں غی کتنی اہمیت ہے اس غو اندازو بس اک گل تیں لایو جا سکے ۱۹۹۶ء ماں جد مھاری ریاست ور دوہری واری عوامی حکومت غا ناں ور کجھ لوک مسلط کیا گیا، اس ویلّے ات حکومت غا کرن غا بچ کم تھا، حکومت غا اپنْاں خزاناں غو یوہ حال تھو کہ انھاں غا اپنْاں سرکاری ملازم کئیں کئیں مہیناں تیں تنخواہ ناں سہکیں تھا؛ ور اس حکومت نے یہ سارا کم پچھے چھوڑ غے ساراں تیں مُہرے ات حکومت غا خزانہ تیں پیسہ دے دے غے سینما حال تے ویڈیو ہال کھلوایا چھڑا ایکنْ سینما حال ناں دوہری واری کھلوانْ واسطے بڑا مقدم نے اپنْاں خاص فنڈ بچوں چھ لکھ روپیہ چندہ ماں دتا۔ باقی ٹی وی ریڈیو غے ذریعہ جہڑو کجھ کیّو وہ اس تیں بکھرو ہے صرف گوجری پروگرام ناں ہی تک لیو، باقی چھ تہاڑا تے ہیں ہی اسے کم واسطے؛ فر جمعہ آنْے تہاڑے دین غا ناں ور سداں ساداں لوکاں ناں بے وقوف بنانْ واسطے نعوذ باللہ ثم نعوذ باللہ یہ لوک نعت شریف غے ناں ٹہول تے بین سنا ویں بلکہ نعت شریف وی کئیں واری مراسیاں تے فلمی گاناں گانْ آلیاں کنجریاں کولوں بین باجاں غا ساز ناں گوالیں۔ حالانکہ سرور انبیا ﷺ غی شان ماں کجھ کہنْ واسطے تے

ع
هزار بار بشویم دهن ز مشک و گلاب۔ هنوز نام تو گفتن کمالِ بے ادبی است ؛

اور ساز ناں گانْ غا بارہ ماں تے رحمت عالم ﷺ غو ارشاد ہے۔ اللہ نے شراب، جوؤ تے بین، باجو، طبلو، سارنگی وغیرہ حرام کیّو (مسند احمد، ابوداؤد، ابن حبان) آپؐ نے بچ سارا گناہ غا کم بیان

فرماتاں فرمایو: جدگاںؔ بجانؔ آلیں کانسریں تے ٹھول ٹمکہ عام ہوجیں غا فر سمجھ لیّو جے ہُنؔ خدا غو عذاب آنؔ آنٔو ہے (ملخصًا از ترمذی شریف) حضورﷺ نے فرمایو: جہڑو گانؔ آنٔلی کانسری غی مجلس ماں بیٹھو تے اس غو گیت گانوں سنیو قیامت غے تہاڑے اس غاں کناں ماں گالیّو ووسیسو سٹیو جئے غو (رواه ابن العربی المالکی فی کتابه احکام القران عن انسؓ) حضرت نے گانؔ بجانؔ غا سامان تے گانؔ آنٔلیں گولیاں غا کاروبار ناں تے اس غا کمایا وامالؔ ناں حرام مالؔ فرمایو: (ابن جریر، ابن ابی حاتم، ترمذی)

(۴) یعنی لهو الحدیث "اللہ تیں غافل کرن آلیں گل" تے مل لے لے غے آویں ور قرآن سنایو جئے تا انھاں غاں کناں ناں چَھپاؔ لگ جیں۔

قَالَ لُقۡمٰنُ لِابۡنِهٖ وَهُوَ يَعِظُهٗ يٰبُنَىَّ لَا تُشۡرِكۡ

لقمانؑ نے اپنّاں پوت ناں نصیحت کرتاں کہیو تھو: اے میریا بچیا! توں اللہ تعالیٰ نالؔ شرک نہ

بِاللّٰهِ ؕ اِنَّ الشِّرۡكَ لَظُلۡمٌ عَظِيۡمٌ ﴿۱۳﴾ وَوَصَّيۡنَا الۡاِنۡسَانَ

کریئے، بیشک شرک بہت بڑو ظلم ہے (۸) تے ہم نے انسان ناں اس غا ماں

بِوَالِدَيۡهِ ۚ حَمَلَتۡهُ اُمُّهٗ وَهۡنًا عَلٰى وَهۡنٍ وَّفِصٰلُهٗ

باپ غا بارہ ماں تاکیدی حکم کیّو- اس غی ماں تکلیف ور تکلیف چَھل غے اس ناں شکم ماں رکھے تے دو سال ماں

فِىۡ عَامَيۡنِ اَنِ اشۡكُرۡ لِىۡ وَلِوَالِدَيۡكَ ؕ اِلَىَّ الۡمَصِيۡرُ ﴿۱۴﴾

اس غو دُدھ چھٹے- جے توں میرو وی شکر ادا کرتے اپنّاں ماں باپ غو وی! چھیکڑ مُڑ غے میرے کونٔے ہی آنٔوں ہے تے جے

وَاِنۡ جَاهَدٰكَ عَلٰٓى اَنۡ تُشۡرِكَ بِىۡ مَا لَيۡسَ لَكَ بِهٖ

کدے ویہہ تنّاں مجبور کریں جے توں میرے نالؔ کسی اسی چیز ناں شریک کر جس غا بارہ ماں تنّاں کجھ

عِلۡمٌ ۙ فَلَا تُطِعۡهُمَا وَصَاحِبۡهُمَا فِى الدُّنۡيَا مَعۡرُوۡفًا

علم نیہنہ تاں توں انھاں غی گل نہ منیئے! تے دنیا (غا کماں) ماں انھاں نالؔ چنگو سلوک کریئے!

وَّاتَّبِعۡ سَبِيۡلَ مَنۡ اَنَابَ اِلَىَّ ۚ ثُمَّ اِلَىَّ مَرۡجِعُكُمۡ

تے اس غا رستہ ور چلیئے جہڑو میرے در توجہ کرن آنٔلو وہے فر تم ساراں نے مڑ غے میرے در ہی آنٔوں ہے

فَاُنَبِّئُكُمۡ بِمَا كُنۡتُمۡ تَعۡمَلُوۡنَ ﴿۱۵﴾ يٰبُنَىَّ اِنَّهَاۤ اِنۡ تَكُ

اس ویلٔے ہوں تمنّاں دس دئیوں غو جے تم کے کے کریں تھا (۹) لقمانؑ نے کہیو: میرا بچا! جیکدے کائے چیز

مِثۡقَالَ حَبَّةٍ مِّنۡ خَرۡدَلٍ فَتَكُنۡ فِىۡ صَخۡرَةٍ اَوۡ

رائی غا داناں غا برابر وہے فر واہ وہے وی کسے پہاڑ ماں ؛ یا

فِى السَّمٰوٰتِ اَوۡ فِى الۡاَرۡضِ يَاۡتِ بِهَا اللّٰهُ ؕ اِنَّ

اسماناں ماں، یا زمین ماں تاں وی اللہ تعالیٰ اس ناں حاضر کر دئے غو، اس ماں کوئے شک نیہنہ

اللّٰهَ لَطِيۡفٌ خَبِيۡرٌ ﴿۱۶﴾ يٰبُنَىَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَاۡمُرۡ

جے اللہ تعالیٰ باریک دیکھنؔ آنٔلو، خبر رکھنؔ آنٔلو ہے (۱۰) اے میریا بچیا! نماز غی پابندی کریئے! تے نیکی غو

(۵) ایمان آلاں واسطے جنت غو وعدو کر غے اللہ غیں یہ صفت بیان کرن ماں زبردست نکتو تے حکمت ہے جے اللہ سب ور غالب ہے اس گلوں یوہ وعدو ضرور پورو وہے غو کوئے اس غا وعدہ ناں پھیر نیہنہ سکتو تے وہ حکمت آنٔلو ہے اس گلوں اس غو ہر اک وعدو دنائی غے تے حکمت غے مطابق ہے۔

(۶) یعنی یاہ ساری خلقت اور ساری جیا جون تے خدا غی پیدا کی وی ہے ہُنؔ جہڑو خدا نالؔ شرک کرے وہ دسے کہ جنھاں ناں وہ حاجت روا تے مشکل کشا منیں انھاں نے کے پیدا کیّو ہے صاف گل ہے خدا تیں بجنؔ تے کسے نے کجھ پیدا کیّو ہی نیہنہ نہ کوئے کسے واسطے اسی گل ثابت کر سکے، تے جد نیہنہ ثابت کر سکتو فر وی شرک کرنی ظلم تے صاف صاف جاہل پونا تیں بجنؔ ہور کے ہو سکے!

(۷) حضرت لقمان حکیمؒ جمہور امت غے نزدیک عرب ہی غا اک مشہور ولی تے بزرگ تھا جنھاں غی عقلمندی، دنائی تے حکمت غیں گل عرب ماں مشہور تھیں بلکہ سیرت ابن ہشام اور کجھ دوجی سیرت غی کتاباں تیں پتو لگے کے عرب ماں انھاں غیں نصیحت تے عقلمندی غی گلاں آنٔلی کتاب وی تھی انھاں غیں نصیحت عرب غا شاعر اپنّاں شعراں ماں وی بیان کریں ویں تھا حضرتِ ابن عباسؓ تے حضرتِ جابر بن عبداللہؓ اور حضرت مجاہدؒ تے حضرت سعید بن مسیّبؒ فرماویں جے یہ اصل ماں حبشہ غا رہنؔ آلا اک غلام تھا جنھاں ناں اللہ نے حکمت تے دانشمندی عطا فرمائی تھی (ابن منذر، ابن کثیر، روح المعانی وغیرہ) ات شرک غی برائی بیان کرتاں انھاں غو ذکر کر غے یاہ گل سمجھائی جارہئی جے تکو؟ جنھاں بزرگاں ناں تم آپ وی بزرگ تے دناء منیں ویہہ کس را شرک تیں نفرت کریں تے اپنّاں بچہ ناں اس تیں بچنؔ غی نصیحت کریں اللہ تعالیٰ فرماوے ہم نے انھاں ناں حکمت یعنی دانائی عطا فرمائی تھی تے نالؔ ہی حکم دتو تھو جے تم میرو شکر کرتا رہو ور یاہ گل یاد رکھو کے شکر کرن ماں تھارو ہی فائدو ہے خدا تعالیٰ غی ذات تے بے پرواہ بے نیاز ہے اس غی شان ماں تھارا شکر کرن نالؔ کجھ باہدو نیہنہ ہو جاتو۔

(۸) انسان دنیا ماں اپنٔی اولاد تیں بدھ کسے غو خیر خواہ تے ہمدرد نیہنہ ہو سکتو، وہ اپنّاں بچہ ناں جہڑی نصیحت یا وصیت کرے واہ اس غا دل غی ڈنگائی تیں اُٹھنؔ آنٔلی تاہنگ وہے، حضرت لقمان حکیمؒ نے وی دل غا اخلاص نالؔ اپنّاں بچہ ناں کُجھ نصیحت فرمائیں تھیں جنھاں بچوں قرآن نے ات پنج نصیحت نقل فرمائیں ہیں انھاں پنج نصیحتاں ماں عقیدہ، اخلاص تے کردار غی ہر اک گل آ گئی ہے۔ ساراں تیں پہلاں یاہ نصیحت کریں کہ بچیا! شرک نہ کریئے، کیونجے جہڑو اس کائنات غا پیدا کرن آلاؔ اس غا خالق تے رب غے برابر اُسّے غی مخلوق بچوں کسے چیز ناں منیں وہ بڑو ظلم کرے تے شرک اللہ تعالیٰ غا حق ماں ناانصافی ہے لہٰذا اس تیں بڑو کوئے ظلم نیہنہ ہو سکتو بلکہ شرک کرن آنٔلو اپنے اُپروی ظلم کرے کیونجے انسان جہڑو اللہ نے ساری مخلوق ساری جیا جون غو سردار تے اشرف المخلوقات بنّایو ہے جد وہ اپنٔی خدمت ماں لگی وی اپنٔی ہی ماتحت کسے مخلوق اگے اپنّاں آپ ناں نیووں کر دیئے فر اس تیں بدھ غے اپنٔی ذلالت تے اپنٔے اُپروی ظلم کرن آنٔلو کونؔ وہے غو!

(۹) حضرت لقمان حکیمؒ غی وصیت اگے وی آوے گی ور انھاں غی نصیحت غا سلسلہ غے بشکار اللہ تعالیٰ نے اک خاص گل اپنٔی طرفوں بیان کر دتی جے شرک اسی پھیڑی چیز ہے کہ انسان اپنّاں ماں

باپ غا حکم ور تے انھاں ناں خوش کرن واسطے وی شرک نیہنہ کرسکتو، حالانکہ ماں باپ ناڵ نیک سلوک کرن تے انھاں غی گل منن غو حکم وی اللہ تعالیٰ نے ہی دتو ہے اور بڑی تاکید ناڵ دتو ہے خاص کر غے ماں ناڵ نیک سلوک غو کیونجے اس غو انسان ورچ ہی احسان وہے واہ نوں مہناں توڑی اپݨاں شکم ماں چا غے پھرے فر عام عادت غے مطابق دوسال توڑی ددھ پیاۓ اس را مصیبت اپر مصیبت، پریشانی ور پریشانی جَھل غے تے اپݨوں ارام قربان کر غے اس ناں ارام پَہچاوے، ورفر وی ماں غو حق اللہ غا حق تیں بعد ہی آوے اس گلوں انسان ناں پہلاں اپݨاں مالک غو تے فر اپݨاں ماں باپ غو شکر گذار ہوݨوں لوڑیئے، ات توڑی کہ جیکدے ماں باپ اس گل ور زور مارن لگ جیں کہ توں اللہ تعالیٰ ناڵ شرک کرتاں انھاں غی گل بالکل نیہنہ منی چاہئے! ہاں! دنیا غا معاملہ ماں انھاں ناڵ چنگو سلوک کرنوں فر وی ضروری ہے انھاں غا خرچہ پتر اغو تے ضرورتاں غو خیال رکھنو چاہئے ور دین غا معاملہ ماں بس انھاں پیغمبراں تے بزرگاں ہی غو رستو نوڑنوں چاہئے جہڑا اللہ تعالیٰ در متوجہ رہن آلا ہیں۔

(۱۰) یاہ دوجی نصیحت اللہ تعالیٰ غا علم تے اس غی قدرت غا بارہ ماں عقیدو رکھن غی ہے جے رائی غا دانہ غے برابر وی کائۓ چیز کسے پہاڑ غے اندر اللہ تعالیٰ تیں چھپ نیہنہ سکتی اسے را اک ذرہ غے برابر کائۓ چیز اسماناں ماں یا زمین ماں اللہ تعالیٰ تیں اولے نیہنہ ہوسکتی لہذا انسان کسے جگہ کدے وی کائۓ نیکی یا بدی کرے واہ اللہ تعالیٰ تیں چھپ نیہنہ سکتی قیامت غے تہاڑے وہ تھاری اک اک گل باندے کر دسے غو تے فر ہر اک گل غو حساب لے غے ہر ایکنڑ نیکی بدی غی جزا سزا دیئے غو۔

(۱۱) تیجی نصیحت اعمال غا بارہ ماں نماز غی پابندی کرن غی فرمائی کیونجے نیکی اور عبادت غا تے مچ کم ہیں ور نماز اک اسی عبادت ہے جہڑی انسان ناں باقی ساریاں نیکیاں ور قائم کر دیئے اس گلوں خاص کر غے نماز غو حکم فرمایو: فر چوتھی نصیحت یاہ فرمائی کہ چھڑی اپنی نماز پڑھ غے ہی نہ بیس رہئے بلکہ دینداری غو ماحول بݨانڑ واسطے دوجاں ناں وی نیکی غو حکم کرتو رہئیے! تے بدی غاں کماں تیں ٹھاکتو رہئیے! ور دعوت تبلیغ غو یوہ کم کجھ سوکھو کم نیہنہ، اس رستہ ماں مصیبت تے پریشانیں آویں غیں انھاں ور صبر کریئے تے ثابت قدمی ناڵ اس رستہ ماں ڈٹ جایئے! کیونجے مرداں غا کرن آلا ہمت غا کم یہ ہی ہیں۔

(۱۲) یاہ پنجمی نصیحت کجھ اخلاقی گلاں غی فرمائی تانجے مومن غی ہر گل تیں پتو لگے کہ یوہ سُچا اخلاق تے اُچا کردار غو مالک ہے اخلاقی گلاں ماں پہلی گل یاہ کہ لوکاں ناں اپݨاں تیں ٹھٹھا واہ سمجھ غے آکڑ ناڵ منہ پھیر غے گل نہ کر! بلکہ عاجزی ناڵ انھاں در منہ کر غے گل کر! ''صعر'' اونٹھ غی اک بیماری ہے جس ناڵ اس غو گاٹو اپر چکے جۓ تے اِیّاں اُواں نیہنہ مڑ سکتو تے جہڑو بندو اس اونٹھ ہاروں آکڑ ناڵ گاٹو تڑِنگ کر غے تے منہ اُفراں چک غے گل کرے اس واسطے وی یوہ ''صعر'' غو لفظ بولیو جۓ۔ تے دوجی اخلاقی گل یاہ دسی کہ زمین ماں آکڑ غے تے بڈیار کر کر غے نہ چلیئے؟ کیونجے تکبر تے بڈیار ناڵ پھرک پھرک غے چلنوں اللہ ناں پسند نیہنہ بلکہ اس غاں بنداں ناں عاجزی ناڵ چلنوں چاہئے! تیجی اخلاقی گل یاہ دسی جے ''ٹُرن پھرن'' ماں چال درمیانی رکھنی چاہئے نہ ہر ویلے دوڑ دوڑ غے ہی چلنوں چاہئے جس ناڵ بے ٹھنگو ہوݨ غو احساس وہے تے نہ اینویں کیھویں بزرگی دسݨ واسطے بماراں ہاروں بلیں بلیں پیر گھسیٹ گھسیٹ غے ٹرنوں چاہئے! حضرت ابن مسعودؓ فرماویں صحابہء کرامؓ ناں یہودیاں ہاروں دوڑن تیں وی ٹھاکیو جۓ تھو تے عیسائیاں ہاروں (چھوٹھی بزرگی دسݨ واسطے) مچ بلیں بلیں ٹرن تیں وی بلکہ بشکارلی چال چلن غو حکم تھو آخری تے چوتھی گل یاہ فرمائی جے گل بات کرن ماں وی درمیانی چال ہونی لوڑیئے۔ چینک چینک غے تے ڈانک ڈانک غے نیہنہ بولنو چاہئے! کیونجے ڈانکوں تے کھوتا غو کم ہے جس غی آواز ہر کئیں غی آواز تیں پہیڑی لگے۔

بِالْمَعْرُوْفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَآ

حکم کرتو رہئیے! تے بدی تیں ٹھاکتو رہئیے! اور جہڑی مصیبت تیرا ور آجۓ اس ور

اَصَابَكَ ۭ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُوْرِ ۝۱۷ وَلَا تُصَعِّرْ

صبر کریئے! بیشک یہ (سارا) بڑی ہمت غا کم ہیں (۱۱) تے توں لوکاں تیں (آکڑ ناڵ)

خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحًا ۭ اِنَّ

اپݨی کھکھاڑیں نہ پھیریئے! تے نہ زمین ماں آکڑ غے چلیئے! بیشک

اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُوْرٍ ۝۱۸ وَاقْصِدْ فِيْ مَشْيِكَ

اللہ تعالیٰ کسے گھمنڈی بڈیار دسݨ آلا ناں پسند نیہنہ کرتو؛ تے اپݨی ٹور ناں درمیانی رکھ!

وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ ۭ اِنَّ اَنْكَرَ الْاَصْوَاتِ

تے اپݨی اواز ذری نیویں رکھ! بلاشبہ سب تیں پہیڑی اواز

لَصَوْتُ الْحَمِيْرِ ۝۱۹ ع اَلَمْ تَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي

ع ۲ ۱۱

کھوتا غی اواز ہے (۱۲) کیوں! تم دیکھتا نیہنہ! جے اللہ تعالیٰ نے تھارا کم ماں لا چھوڑی ہے ہر واہ چیز جہڑی

السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهٗ ظَاهِرَةً

اسماناں ماں ہے تے جہڑی زمین ماں ہے تے اس نے تھارے اپر اپݨی ظاہری تے باطنی نعمت پوریں

وَّبَاطِنَةً ۭ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُّجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ

کر دتیں ہیں، تے لوکاں ماں کجھ اسا وی ہیں جہڑا اللہ تعالیٰ غا بارہ ماں کسے علم

وَّلَا هُدًى وَّلَا كِتٰبٍ مُّنِيْرٍ ۝۲۰ وَاِذَا قِيْلَ لَهُمُ اتَّبِعُوْا

تے کسے ہدایت اور کسے واضحہ کتاب تیں بجݨ ہی جھگڑو کریں تے جسو یلے انھاں ناں کہیو جۓ کہ اس (کتاب) ور چلو

مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوْا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَاۗءَنَا ۭ

جہڑی اللہ نے نازل کی ہے تے کیہنہ، نیہنہ! بلکہ ہم تے اسے (طریقہ) ور چلاں غا جس ور ہم نے اپݨوں باپ دادو دیکھیو ہے

اَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطٰنُ يَدْعُوْهُمْ اِلٰى عَذَابِ السَّعِيْرِ ۝۲۱

کیوں! پہانویں شیطان انھاں ناں دوزخ غا عذاب در بلاتو وہے (تانوی؟)

وَمَنْ يُّسْلِمْ وَجْهَهٗٓ اِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ
تے جس نے اپنوں آپ اللہ تعالیٰ غے حوالے کر چھوڑیو، اور وہ نیک وی وہے فر اس نے یقیناً ڈاھڈو
بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى ۗ وَاِلَى اللّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُوْرِ ﴿۲۲﴾ وَمَنْ
سہارو نوڑ لیّو ، تے چھیکڑ ساراں کماں غو نتیجو اللہ تعالیٰ کوڑے ہی ہے (۱۴) تے جہڑ و کفر
كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهٗ ۗ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا
کرے اس غو کفر تمناں دُکھیا نہ کر چھوڑے ان ساراں نے مڑ غے مھارے کوڑے ہی آنوں ہے فر ہم انھاں ناں دس چھوڑاں
عَمِلُوْا ۗ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌۢ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ ﴿۲۳﴾ نُمَتِّعُهُمْ
غا یہ کے کے کرتا رہیا ہیں بیشک اللہ تعالیٰ دل غاں پہیتاں ناں جاݨ آلو ہے؛ ہم انھاں ناں دنیا غی کجھ عیش
قَلِيْلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ اِلٰى عَذَابٍ غَلِيْظٍ ﴿۲۴﴾ وَلَئِنْ
دئیاں غا فر ہم انھاں ناں سخت عذاب در چھک لیاں غا (۱۵) تے (اے نبیؐ) جے تم
سَاَلْتَهُمْ مَّنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُوْلُنَّ اللّٰهُ ۗ
انھاں ناں پچھیں کہ اسمان تے زمین کس نے پیدا کیّا ہیں ؟ یہ ضرور کیہنہ غا : جے اللہ نے !
قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ ۗ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿۲۵﴾ لِلّٰهِ مَا فِي
تم فرما دیو: ساریں صفت اللہ ہی غی ہیں ؛ ور انھاں ماں متا لوک کجھ جاݨتا ہی نیہنہ ؛ جو کجھ اسماناں
السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۗ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيْدُ ﴿۲۶﴾
ماں ہے تے جو کجھ زمین ماں ہے سارو اللہ ہی غو ہے یقیناً اللہ تعالیٰ ہی بے پرواہ (تے) صفتاں غو مالک ہے (۱۶)
وَلَوْ اَنَّ مَا فِي الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَّالْبَحْرُ
تے جیکدے زمین غا سارا بوٹا قلم بݨ جیں تے سمندر اس غی سیا ہی
يَمُدُّهٗ مِنْۢ بَعْدِهٖ سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمٰتُ
بݨ جئے سگوں اس توں علاوہ ست سمندر ہور وی ویں تاں وی اللہ تعالیٰ غیں گل نیہنہ
اللّٰهِ ۗ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ﴿۲۷﴾ مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ
مک سیں بیشک اللہ غالب ہے حکمت آلو ہے (۱۷) تم ساراں ناں پیدا کرنوں تے ساراں ناں مرن تیں بعد زندو کرنوں

(۱۳) یعنی اللہ تعالیٰ غو کرم تے اس غو احسان تکو! کہ اس زمین اسمان غی اک اک چیز انساں غا کم ماں لا دتی ہے اور ہر اک چیز اپݨی ڈیوٹی پوری وی کر رہئی ہے تے اس نے اپنی باندے دسݨ آلیں ظاہری نعمت تے دل تیں سہئی کی جاݨ آلیں باطنی نعمت وی انسان ور پوری کر دتی ہیں یعنی ہر قسم غیں نعمت اس ناں عطا کی ہیں ور اس غے باوجود انساناں ماں کجھ اسا گمراہ تے ناشکرا وی ہیں جہڑا اپݨی خدمت ماں لگی وی مخلوق اگے ہی لف جیں تے اللہ تعالیٰ غی توحید غا بارہ ماں تُھتھ کرن لگ جیں حالانکہ نہ انھاں کوڑے کجھ علم وہے، نہ ہدایت غی لوء وہے تے نہ ہی کائے اسمانی کتاب وہے۔ اتنوں ہی نیہنہ سگوں جس ویلّے انھاں ناں اللہ غی نازل کی وی سچی ہدایت در بلایو جئے یہ اس غا مقابلہ ماں باپ دادا غی انی تقلید پیش کریں حالانکہ باپ دادا غو ہدایت ور ہی ہونوں ضروری نیہنہ !! ہو سکے باپ دادا وِی اسے جہالت ور ویں تے شیطان انھاں غا رستہ ور جاݨ لا غے جہنم غی پختی اگ در لے جا رہیو وہے۔

(۱۴) یعنی اپلاں نافرماناں غا مقابلہ ماں جس بندہ نے سچا دل ناݪ نیکی غو رستو نوڑ غے اپݨوں آپ اللہ غے حوالے کر چھوڑیو جے ہُݨ زندگی غو پلݨ پلݨ اس غی مرضی غے مطابق گزرے غو اس نے بڑی ڈاہڈی رسی نوڑلی جچر توڑی اس غا ہتھ ماں یاہ رسی ہے اچر توڑی اس ناں کسے چیز غو خطرو نیہنہ وہ اس غے ذریعہ ضرور اپݨاں مالک توڑی پج جئے غو، جت اس غو چنگو انجام وہے غو۔

(۱۵) نبی پاک ﷺ ناں تسلی دتی جا رہئی ہے جے جہڑ واتنیں دلیلاں غے باوجود وی اپنی جہالت ور ہی ڈٹیو رہ، اسلام غی لوء ماں نہ آوے تمناں اس ور دکھیا تے دلگیر ہوݨ غی کوئے لوڑ نیہنہ کیونجے تم نے اپݨوں تبلیغ آلو فرض پورو کر لیو ہے ہُݨ اللہ تعالیٰ آپ اس غو لیکھو لے لئے غو۔

(۱۶) یاہ گل پہلاں وی کئیں واری آئی ہے کہ عرب غا مشرک دنیا غو خالق اللہ تعالیٰ ناں ہی منیں تھا، زمین اسمان غو مالک وی اللہ ناں ہی سمجھیں تھا ور سفارش غا ناں ور شرک کریں ویں تھا حالانکہ زمین اسمان غو جد خالق تے مالک وہ ہے فر عبادت تے دعا غو مستحق کوئے دو جو کس را ہو سکے! فرمایو: ور متا لوک اس حقیقت ناں نیہنہ جانتا اس گلوں شرک کر غے اپݨوں ہی نقصان کریں اللہ تعالیٰ تے بے پرواہ ہے۔

(۱۷) اسے را غی آیت سورت کہف/۱۰۹ ماں ہے اُتّے ہی اس غی تفسیر دیکھ لیو۔

إِلَّا كَنَفْسٍ وَّاحِدَةٍ ۭ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ ۢ بَصِيْرٌ (۲۸) اَلَمْ تَرَ

اسے راہے جس رااک آدمی غو! بیشک اللہ تعالیٰ (سب کجھ) سنن آلٚو دیکھنٚ آلٚو ہے (۱۸) کیوں! تم دیکھتا نیہنہ!

اَنَّ اللّٰهَ يُوْلِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُوْلِجُ النَّهَارَ فِي

جے اللہ تعالیٰ رات ناں تہاڑی ماں تے تہاڑی ناں رات ماں داخل

الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۡ كُلٌّ يَّجْرِيْٓ اِلٰٓى

کر دئے تے اس نے دیہنہ تے چن کم ماں لا چھوڑیا ہیں ہر اک مقررہ وقت توڑی چلتو

اَجَلٍ مُّسَمًّى وَّاَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرٌ (۲۹) ذٰلِكَ

جارہیو ہے تے تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ ناں اس غی پوری خبر ہے؛ یوہ سب اس گلوں ہے

بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِهِ

کیونجے اللہ تعالیٰ ہی برحق ہے تے اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے یہ جنھاں ناں وی بلاٚویں ویہہ سب

الْبَاطِلُ ۙ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيْرُ (۳۰) اَلَمْ تَرَ اَنَّ الْفُلْكَ ع ۳ ۱۱ ۱۲

باطل ہیں؛ تے اللہ تعالیٰ ہی عالیشان (اور) وہ ہی بڑو ہے (۱۹) کیوں! تم نےٚ دیکھیو نیہنہ! جے اللہ تعالیٰ ہی غا

تَجْرِيْ فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللّٰهِ لِيُرِيَكُمْ مِّنْ اٰيٰتِهٖ ۭ

فضل نالٚ سمندر ماں کشتیں چلیں تانجے وہ تمنٚاں اپنٚی (قدرت غیں) کجھ نشانیں دسے

اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُوْرٍ (۳۱) وَاِذَا

واقعہ ہی اسماں ہر اک صبر تے شکر کرن آلاٚ واسطے بڑیں نشانٚیں ہیں؛ تے جسو یلٚے انھاں ناں

غَشِيَهُمْ مَّوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِيْنَ لَهُ

کانگ چھڑ ہاروں اپنٚاں کھیر اماں لے لیں اسو یلٚے ویہہ خالص اعتقاد نالٚ اللہ تعالیٰ اگے ہی

الدِّيْنَ ۚ فَلَمَّا نَجّٰىهُمْ اِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ ۭ

فریاد کرن لگ پویں ور جس ویلٚے وہ انھاں ناں نجات دے غے خشکی در لے آوے فر انھاں بچوں کجھ تے اعتدال ور رہینہ

وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيٰتِنَآ اِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُوْرٍ (۳۲)

اور مھاری آیتاں تیں تے بس ویہہ ہی لوک انکار کریں جھڑا بد عہد ناشکرا ویں (۲۰)

(۱۸) یعنی ساراں لوکاں ناں جھڑا آدمؑ تیں اج توڑی ہووا ہیں تے قیامت توڑی ویں غا ان ساراں ناں اکو واری پیدا کرنوں اللہ غے نزدیک اسے راہے جس رااک انسان غو پیدا کرنوں، اسے ساری خلقت غی اواز سنٹی تے اس ناں دیکھنوں اللہ غے نزدیک اسے راہے جس رااک آدمی غی اواز سنٹی تے اس ناں دیکھنوں ہے بس جد اتنی بڑی قدرت غو مالک ہے فر اس واسطے دوہری واری پیدا کر غے حساب کتاب لینٚ ماں کے مشکل ہے!

(۱۹) یعنی یوہ نظام سارو اسے گلوں ٹھیک چل رہیو ہے تے اپنٚوں کم کر رہیو ہے کیونجے اس غو مالک تے اس نظام ناں چلان آلٚو اک ایکلّو اللہ تعالیٰ ہی ہے جیکدے اس ماں کسے دوجا غی وی پہالٚی یا سنگت ہوتی تاں یوہ نظام کدے نیہنہ چل سکے تھو، تے جد اس کائنات غو مالک اک ایکلّو اللہ تعالیٰ ہی ہے فر عبادت غے لائق وی وہ ہی ہے تے اس ناں چھوڑ غے لوک جس جس اگے دعا منگیں تے انھاں ناں مددگار سمجھیں ویہہ سارا باطل ہیں تے عبادت غے لائق نیہنہ۔

(۲۰) سمندر غی موجاں ماں پھس غے جس ویلٚے موت منہ اگاڑ غے سامنٚے کھلٚی وہے ہر کوئے دل غا اخلاص نالٚ نیٚش توحید سنگ اللہ تعالیٰ ناں یاد کرے، دعا منگے تے فرمانبرداری غا لمّاں لمّاں وعدہ کرے، ور اللہ تعالیٰ غا فضل نالٚ کنڈے لگتاں ہی سب کجھ بسر جئے تے ٹھیک اعتدال اور صحیح رستہ ور کوئے کوئے ہی رہ جئے۔ ورنہ خدا غا منکر تے یاہ کہہ غے گل ٹالٚ چھوڑیں کہ یوہ چان چک ہی اک حادثو پیش آ گیو تھو، جھڑو ہم نےٚ اپنٚی چنگی تدبیراں نالٚ ٹالٚ چھوڑیو تے شرکی مزاج آلاٚ لوک خدا غا اس احسان ناں یاہ کہہ غے بسار چھوڑیں کہ مصیبت تے تگڑی آ گئی تھی ور مھاری کنڈ ور فلاناں فلاناں بزرگ یا فلانی فلانی دیوی غو ہتھ تھو جس غی مہربانی نالٚ مھاری جان بچ گئی فر یہ شرکی مزاج آلاٚ انھاں ہی بزرگاں تے دیوی دیوتاں در چڑھاوا لے غے دوڑ پویں، اور عام آدمی خدا غا اس کرم ناں جیکدے کجھ یاد وی رکھے تاں واہ چھٹ گھڑی غی گل وہے فر بلیں بلیں اس غا ذہن تیں وی آئی گئی گل ہو جئے حالانکہ سمندر غی کانگ ماں اللہ غی قدرت غیں جھڑیں نشانٚیں تکیں تھیں انھاں غو تقاضو تے یوہ تھو کہ انسان کدے وی اپنٚاں مالک ناں نہ بسارتو اسے گلوں اللہ تعالیٰ فرماوے: مھاریاں نشانیاں تیں بس ویہہ ہی لوک نمکریں جھڑا وعدو کر غے پُھل جانٚ آلاٚ پکّا غدّار تے ناشکرا ویں۔

(۲۱) گل سمندر غی موجاں ماں پریشان ہونے اللہ ناں یاد کرن غی چلے کرے تھی جت پریشانی ماں اک اُڈّ تُھمّی مچ جئے تے بڑا بڑا متکبر وی اللہ تعالیٰ اگے جُھوّلی اڈلیں، اتوں انسان غو ذہن اس پاسے پھیریو جاریو ہے کہ اک تہاڑ واس تیں وی بدھ خطرہ آنو آرہیو ہے، سمندر غی کانگ ماں فروی کجھ نہ کجھ اک دوجا غو خیال رکھیں وراس تہاڑے ماں باپ اولاد غے یا اولاد ماں باپ غے کجھ کم نیہنہ آسیں ہر کسے ناں اپنی ہی اپنی پئی وی وہے غی، اس تہاڑا غی تیاری غی لوڑ ہے یوہ ضرور آوے غو، یوہ اللہ غو سچو وعدو ہے جہڑو ضرور پورو وہے غو لہٰذا کسے ناں چار تہاڑا غی دنیا غی یاہ موج مستی، یاہ پھل کھیل تُھوکھو نہ لا چھوڑے، خاص کر غے وہ بڑو ٹھو کھے باز جہڑو رنگ رنگ غا پھند کر کر غے لوکاں ناں بیوقوف بناوے تے گمراہ کرے وہ ابلیس کسے ناں اپناں کڑ نگا ماں نہ لے لئے۔

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُوا۟ رَبَّكُمْ وَٱخْشَوْا۟ يَوْمًا لَّا

لوکو ! تم اپناں رب کولوں ڈرو ! تے اس دن تیں ڈرو ! جس دن

يَجْزِى وَالِدٌ عَن وَلَدِهِۦ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ

باپ اپنی اولاد غے کجھ کم نیہنہ آسکسیں ؛ تے نہ کوئے اولاد اپناں

عَن وَالِدِهِۦ شَيْـًٔا ۚ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ ۖ فَلَا

باپ غے کجھ کم آسکے غی ؛ بلاشبہ اللہ تعالیٰ غو وعدو سچو ہے لہٰذا تمناں

تَغُرَّنَّكُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِٱللَّهِ ٱلْغَرُورُ ﴿۳۳﴾

دنیا غی زندگی تُھوکھا ماں نہ سٹ چھوڑے تے نہ وہ بڑو فریبی تمناں اللہ تعالیٰ غا بارہ ماں تُھوکھو لا چھوڑے (۲۱)

إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ

بیشک اللہ تعالیٰ کوڑے ہی قیامت غو علم ہے ؛ تے وہ ہی بدّل برھاوے ،

وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِ ۖ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ مَّاذَا

تے وہ ہی جانڑے جے (ماں غا) شکم ماں کے ہے ، تے کوئے نیہنہ جانڑو جے وہ پَہلکے

تَكْسِبُ غَدًا ۖ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌۢ بِأَىِّ أَرْضٍ

کے کمائی کرے غو تے کسے ناں نیہنہ پتو جے وہ کہڑی زمین ماں

تَمُوتُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌۢ ﴿۳۴﴾ ع

مرے غو یقیناً اللہ تعالیٰ (سب کجھ) جانن آنو خبر آنو ہے (۲۲)

ع ۴ ۱۳

سُورَةُ ٱلسَّجْدَةِ مَكِّيَّةٌ وَهِىَ ثَلٰثُونَ آيَةً وَثَلٰثُ رُكُوعَاتٍ

سورت سجدہ مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں تریہہ آیت اور ترے رکوع ہیں

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں نالٓ جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آنو ہے

الٓمٓ ﴿۱﴾ تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿۲﴾

(۱) اس ماں کوئے شک نیہنہ جے یاہ کتاب جہاناں غا پروردگار غی طرفوں نازل ہوئی ہے؛

(۲۲) اپر فرمایو تھو جے قیامت غا آنڑ غو وعدو سچو پکو ہے وہ ضرور پورو وہے غو تے قیامت ضرور آوے غی ور یاہ گھڑی کد آوے غی؟ کتناں سال باقی ہیں؟ اس غا بارہ ماں فرمایو جارہیو ہے جے یاہ گل اللہ تیں بجن کوئے نیہنہ جانڑ سکتو اس غو علم اللہ نے خاص اپنے کوڑے ہی رکھیو ہے، فر انسان اس غو وقت جان وی کس را سکے!! جد کہ وہ تے اپنی زندگی غیں موٹیں موٹیں گل وی نیہنہ جانتو، جنھاں غا جانن غی اس ناں سخت ہڑک رہ! دنیا غی ساری پھل کھیلی بدّل ور ہے وراس غو سارو نظام اللہ غا ہتھ ماں ہے وہ ہی جانڑے کد کِت، کتنوں بدّل برھانڑوں ہے بلکہ انسان ناں تے اتنوں وی پتو نیہنہ کہ ماں غا شکم ماں کے کجھ تیار ہور ہیو ہے کسی طبعیت غو ہے نیک ہے بد ہے کالڑو ہے یا گورو ہے گدرو ہے یا کڑی ہے، ہاں مشیناں نالٓ کجھ انداز ولالینڑوں ہور گل ہے تے کسے ناں کوئے پتو نیہنہ ہوتو پَہلکے کے وہے غو تے نیکی یا بدی غی کے کمائی کرے غو! یا سویرے اس غی موت ہی ہو جئے غی تے موت کِت وہے غی! وطن ماں یا پردیس ماں تے کہڑی تھئی؟ کسے ناں کجھ پتو نیہنہ ہوتو۔ فر قیامت غو علم کس را ہو سکے! انھاں ہی پنج چیزاں ناں حدیث ماں رحمتِ عالم ﷺ نے غیب غیں کنجیں فرمایو ہے جنھاں ناں اللہ تیں بجن کوئے نیہنہ جانڑو (بخاری شریف) اس غی کجھ تفصیل سورت انعام آیت ۵۰، ۵۹ ماں گذر گئی ہے۔ کجھ روایتاں ماں ہے جے اک گرائیں بندہ نے رحمتِ عالم ﷺ کولڑوں انھاں پنجاں چیزاں غا بارہ ماں پچھیو تھو جس ور یاہ آیت نازل ہوئی (ابن کثیر) مشہور حدیثِ جبرائل ماں جد جبرائل نے قیامت غا بارہ ماں حضرت کولڑوں پچھیو تھو حضرت نے فرمایو تھو اس غا بارہ ماں نہ توں جانڑے نہ ہوں جانڑوں بس قیامت غیں کجھ نشانیں دس سکوں (بخاری شریف) تے حضرت عائشہ صدیقہؓ فرمانویں جے جہڑو تمناں یاہ گل کہہ کہ نبی پاک ؐ پَہلکے غی گل جانڑے تھا تم سمجھ جایئو کہ وہ جُھوٹھو ہے کیونجے اللہ نے صاف کہہ دتو ہے کہ کوئی نیہنہ جانتو پَہلکے کے وہے غو (ابن کثیر)

الحمد وللہ سورت لقمان غی تفسیر پوری ہو گئی جد کہ جاتی رات باراں بجے اسیری غی زندگی ناں وی چار سال پورا ہو گیا ہیں والحمدللہ علی کل حال۔ ۳ر مئی ۲۰۰۱ء مطابق ۸ر صفر ۱۴۲۲ھ کوٹ بھلوال جموں۔

سورۃ الم سجدہ

(۱) آیت ۱۵ ماں ایمان آلاں غی یاہ صفت بیان ہوئی ہے جے جد انھاں ناں قرآن غیں آیتاں غے ذریعہ نصیحت کی جئے ویہہ تکبر نیہنہ کرتا بلکہ اللہ غی صفت نالٓ اس غی پاکی بیان کرتاں تے تسبیح کرتاں سجدہ ماں ڈھہ پُویں اسے ور سورت پاک غو ناں ''سورت الٓمٓ السجدۃ '' ہے یاہ سورت پاک وی مکی ہے، تے حدیث ماں اس غی مُچ فضیلت آئی ہے۔ بخاری شریف ماں ہے کہ رحمتِ عالم ﷺ جمعہ آنڑے تہاڑے سویرے غی نماز ماں (پہلی رکعت ماں) یاہ ہی سورت الٓمٓ سجدہ اور (دوجی رکعت ماں) سورت دھر پڑھیں ویں تھا، تے مسند احمد ماں ہے جے نبی پاک ﷺ سوتے ویلڑے سورت الٓمٓ سجدہ تے سورت ملک پڑھیں ویں تھا؛ اس سورت پاک ماں اللہ تعالیٰ غو اک ایکلّاں ہونڑوں تے نبی پاک ﷺ غو اللہ غا سچا نبی ہونڑوں، اور قرآن کریم غو اللہ غی طرفوں برحق ہونڑوں دلیلاں نالٓ ثابت کیو گیو ہے فر آخرت غو اک چھلکارو کرا غے کفر تے ایمان غا کنی کنی نتیجہ بیان فرمایا ہیں کہ جد انھاں دُواں غا عمل اک جسا نیہنہ فر عملاں غو نتیجو اک جسو کس را ہو سکے!! اس غے نالٓ ہی نافرماناں، مشرکاں، کافراں واسطے یاہ درڈوی ہے کہ آخرت غا اس اصل نتیجہ تے عذاب تیں پہلاں دنیا ماں وی ہم تمناں تھاراں کرتوتاں غو کجھ مزو چکھاواں غا۔ آخر ماں حضرت موسیٰؑ

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ ۚ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ

کیوں! یہ یاہ کہنہ : جے انھاں نے یاہ پلّے تیں بنّالی ہے؟ نیہنہ بلکہ یاہ ہی تھارا رب غی طرفوں برحق ہے تانجے تم اس

قَوْمًا مَا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ

قوم ناں ڈرانویں جھاں کوئے تھارا تیں پہلاں کوئے ڈرانڑ آلو نیہنہ آیو تانجے ویہہ

يَهْتَدُونَ ۝٣ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ

ہدایت ور آجئیں (۲) وہ اللہ ہی ہے جس نے اسماناں ناں تے

الْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ

زمین ناں تے انھاں غا بشکار غی ساری چیزاں ناں چھیاں دناں ماں پیدا کیّو فر اس نے

عَلَى الْعَرْشِ ۖ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا

عرش ور تجلی فر مائی ؛ اس تیں بجن تھارو نہ کوئے حمایتی ہے تے نہ کوئے

شَفِيعٍ ۚ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ۝٤ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ

سفارشی ہے ، فر کیوں ! تم سمجھتا نیہنہ ! وہ ہی اسمان تیں لے غے زمین توڑی

السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ

ہر کم غو انتظام کرے فر (ہر کم) اس غی بارگاہ ماں چڑھ جئے غو اک اسے تہاڑے جس غی

مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ۝٥ ذَٰلِكَ عَالِمُ

مقدار تھاری گنتی غا حساب ناں اک ہزار سال ہے ؛ یوہ ہی (خدا) اولے باندے

الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ۝٦ الَّذِي

سب کجھ جانڑ آلو ، زبردست (تے) مچ مہربان ہے (۳) جس نے

أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ۖ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ

ہر اک چیز سُہنّی طرح بنّائی جہڑی وی اس نے پیدا کی تے انسان غی پیدائش مٹی تیں

طِينٍ ۝٧ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ۝٨

شروع کی ؛ فر اس غی نسل اس نے اک بے قدر پانٔی غا نچوڑ ناڑ چلائی ؛

غوذکر کر غے یاہ گل سمجھائی ہے کہ یوہ قرآن اللہ غی طرفوں پہلی اسمانی کتاب نیہنہ بلکہ اس تیں پہلاں موسیٰؑ ور وی اسمانی کتاب تورات نازل ہوئی تھی اس ماں ایمان آلاں واسطے تسلی ہے کہ جس رااُس
دور ماں چھیکڑ ایمان آلا ہی کامیاب ہوا تھا اج وی غلبو چھڑ واللہ غا دین ہی
غو وہے غو۔ تے کافراں واسطے درڈ وی ہے کہ جیکدے تم باز نہ آیا تاں
تھارو وی فرعونیاں جسو حشر وہے غو۔

(۲) سورت پاک غا منڈ ماں ہی اس غو تعارف کرایو جارہیو ہے۔ جے
یوہ کوئے معمولی کلام نیہنہ بلکہ دنیا جہان غا رب غو کلام ہے جہڑ واسے نے
اپنّاں حبیب ﷺ ور نازل کیّو ہے ہُنڑ جہڑ واس ناں نہ منیں وہ سمجھ لئے وہ
خدا ناں بنگار رہیو ہے تے جہڑا لوک اس ناں رحمتِ عالم ﷺ غو پلّے تیں
بنّایو وو کلام کہنہ ویہہ سُنڑ لیں کہ یوہ تے یقیناً اللہ غی طرفوں نازل ہو وو وو
برحق کلام ہے ہُنڑ تم اپنّوں انجام آپے سوچ لیو! فر قرآن پاک غو مقصد
بیان فرمایو : جے عرب ماں حضرتِ اسماعیلؑ تیں لے غے رحمتِ عالم
ﷺ توڑی کوئے پیغمبر نیہنہ آیو تھو جس کر غے اسمانی ہدایت غی لوء شرک
تے خرافات غی اندھیریاں ماں مدھم ہوتی جارہئی تھی یوہ قرآن اس گلوں
نازل ہو وو تانجے حضرت اس غے ذریعہ لوکاں ناں اگاہ فرمادیں ہوسکے
انھاں ناں ہدایت نصیب ہوجئے۔ فائدو: -ات گل رسول تے نبی نہ آنڑ
غی ہے باقی اللہ غا کجھ نیک بندہ تے ہر دور ماں موجود تھا بلکہ خاص اس
دور ماں جد رحمتِ عالم ﷺ تشریف لیایا اس زمانہ ماں وی زید بن عمرو بن
نفیل تے ورقہ بن نوفل جیا کجھ ٹامکا ٹامکا سچی توحید ور چلنڑ آلا لوک موجود
تھا (روح المعانی، فتح الباری)

(۳) اللہ تعالیٰ غی قدرت، طاقت تے حکمت بیان ہورہئی ہے تے گل یاہ
سمجھائی جارہئی ہے جے اسی قدرت غا مالک اللہ تعالیٰ غی خدائی ماں اس
بے بس مخلوق بچوں کوئے کس را شریک ہوسکے! جس نے زمین اسمان تے
انھاں غے بشکار غی ساری جیا جون پیدا کی، جہڑ وعرش غو مالک ہے، جس
تیں سوائے کوئے مددگار نیہنہ ہوسکتو نہ اس غی بارگاہ ماں اس غا حکم تیں بجنڑ
کوئے سفارشی ہوسکے، جہڑ و اسمان تیں لے غے زمین توڑی اک اک کم
غی تدبیر تے اس غو انتظام کرے، فر جس غی بارگاہ ماں قیامت غے
تہاڑے ہر اک کم پیش وہے غو تے جہڑ و اولے باندے سب کُوئی جانڑ
آلو عالم الغیب ہے اس غو کونڑ شریک ہوسکے! فائدو: - قیامت غا تہاڑا
ناں ات اک ہزار سال غے برابر تے سورت معارج ماں پنجاہ ہزار سال
غے برابر کہیو گیو ہے مفسراں نے اس غی مچ طرح تفسیر کی ہے کوئے
پندراں قول تفسیر غی کتاباں ماں لبھیں ور اسان جئی گل یاہ ہے کہ یوہ فرق
گناہاں غا لحاظ ناڑ ہے کجھ گناگار اتنا پریشان ویں غا کہ انھاں ناں یوہ
تہاڑو پنجاہ ہزار سال غو سہئی وہے غو جد کہ کجھ دوجاں ناں اک ہزار سال غو لگے غو، اور حضرت ابن عباسؓ تے فرمانویں جے اللہ ہی انھاں غی بہتر حقیقت جانڑے (مستدرک حاکم، ابن کثیر)

ثُمَّ سَوّٰىهُ وَنَفَخَ فِيْهِ مِنْ رُّوْحِهٖ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ

فر اس ناں درست کیّو تے اس ماں اپنّی طرفوں روح پھوکی تے اس نے تھارے واسطے کن

وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ ؕ قَلِيْلًا مَّا تَشْكُرُوْنَ ⑨ وَقَالُوْٓا

اکھ تے دل بنّایا ور تم گھٹ ہی شکر کریں (۴) تے ویہہ کیہنہ :

ءَاِذَا ضَلَلْنَا فِى الْاَرْضِ ءَاِنَّا لَفِيْ خَلْقٍ جَدِيْدٍ ؕ

کیوں! جسویلے ہم مٹی ماں رلّ جاں غا کیوں! اس ویلے ہم نویں سر زندہ کیّا جاں غا ؟

بَلْ هُمْ بِلِقَآئِ رَبِّهِمْ كٰفِرُوْنَ ⑩ قُلْ يَتَوَفّٰىكُمْ مَّلَكُ

بلکہ ویہہ تے اپنّاں رب غی بارگاہ ماں حاضر ہونّ ناں ہی نیہنہ منّتا ؛ تم فرمادیو: تمنّاں وہ فرشتو وفات

الْمَوْتِ الَّذِيْ وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُوْنَ ⑪

ع ۱۴ ۱

دئے جہڑو تھارا ور مقرر ہے فر تم اپنّاں رب در موڑیا جیں غا ؛

وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الْمُجْرِمُوْنَ نَاكِسُوْا رُءُوْسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ؕ

تے جیکدے تم اس حالت ناں تک لیں جسویلے مجرم لوک اپنّاں رب غی بارگاہ ماں سر ہُنّاں کیّا واویں غا

رَبَّنَآ اَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا اِنَّا

(تے کہہ رہیاویں غا) ربا! ہم نے (سب کجھ) تک لیو تے سن لیوتوں ہم ناں واپس چلادے ہم چنگا عمل کرغے آواں غا ہم

مُوْقِنُوْنَ ⑫ وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰىهَا

پکّو یقین کرن آلّا ہاں (۵) تے جیکدے ہم چاہتا تاں ہم ہر اک شخص ناں ہدایت دیدیتا

وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّيْ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ

ور مھاری طرفوں یاہ گل متھی گئی ہے جے ہوں ضرور جناں تے انساناں نالّ جہنم ناں

وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ ⑬ فَذُوْقُوْا بِمَا نَسِيْتُمْ لِقَآءَ

پَہر دیوں غو ہنّ تم (عذاب غو) مزو چکھو! کیونجے تم نّے اج غا اس تہاڑا غی ملاقات

يَوْمِكُمْ هٰذَا ۚ اِنَّا نَسِيْنٰكُمْ وَذُوْقُوْا عَذَابَ الْخُلْدِ

بسار چھوڑی تھی (ہنّ) ہم نّے وی تم بسار چھوڑیا ہیں تم اپنّاں عملاں غی سزاماں سدا

(۴) سبحان اللہ! اللہ غی شان تکو! اس نے زمین اسمان غا کارخانہ ماں ارباں کھرباں جیا جون بنائی ور جہڑی چیز جس مقصد پچھے بنائی اس ماں کامل مکمل بنائی ہر اک چیز ماں اپنی اک خاص خوبصورتی رکھی کسے چیز ناں کنی کرغے تکنّ نالّ ہوسکے کائے چیز سُہنّی نہ لگے ور جد اس نظام ور انسان غور کرے وہ اسے نتیجہ ور پجے کہ نہ کائے چیز بے فائدہ ہے تے نہ نامناسب ہے اور نہ بدشکل ہے ہر ایکنّ غی اک اپنّی ہی خاص سُہنّی شکل ہے، سچ ہے ع:

نہیں ہے چیز نکمی کوئی زمانہ میں-کوئی برا نہیں قدرت کے کارخانے میں۔

فر ساراں تیں سُہنّو انسان بناغے وہ اشرف المخلوقات بنّا دتو، ور یوہ اس گلوں سُہنّو نیہنہ کہ بنیوں ہی اسی چیزاں تیں ہے نیہنہ بلکہ ساراں تیں پہلو انسان تے مٹی تیں پیدا ہووتھو، فر باقی انساناں غی نسل اس بے حیثت ناپاک قطرہ تیں چلی جہڑو ہزاراں خوراکاں تیں حل ہوغے تے نُچڑّ غے بنے۔ ور اللہ تعالیٰ غی شان تکو! اس نے اِسے توپہ ناں ٹھیک ٹھاک انسانی قدبت بناغے اس ماں اپنّی طرفوں روح پھوک چھوڑی تے اکھ، نک، کن اور دل دماغ دے غے اشرف المخلوقات حضرتِ انسان بنّا دتو اس غو تقاضو تھو کہ انسان اپنّاں مالک غو شکر کرتو ور انسان ماں شکر کرن آلّا بندہ گھٹ ہی ہیں۔

(۵) قیامت غے تہاڑے دوہری واری غی زندگی ناں، اللہ تعالیٰ غی عدالت ماں حاضر ہون ناں تے عملاں غا لیکھا دینّ نالّے جزا سزا لبھنّ ناں جہڑا لوک ناممکن سمجھیں تھا انھاں ناں کہیو جا رہیو ہے کہ تم شک نہ کرو موت غو جہڑو فرشتو تھارے اپر مقرر ہے وہ ضرور تھاری جان کڈھے غو جس را کہ تم آپ وی سویرے شام اس گل غو مشاہدو کریں بس اسے راتم نے وی اک تہاڑے ضرور مھاری بارگاہ ماں حاضر ہو جانّوں ہے بلکہ تم تے یاہ سوچو! کہ فر اُت وہے غو کے؟ سُنّوں اے مجرموں! فر ات تم نے اپنّاں سر شرم نالّ ہُنّا سٹیا واویں غا تے تم چینک چینک غے کہتا ویں غا جے ربا! ہُنّ مھاریں اکھ اُگڑ گئیں ہیں، تے مھارا کن کھل گیا ہیں تے ہم ناں پکو یقین آ گیو ہے کہ پیغمبر جو کجھ کیہنہ تھا ویہہ سچ کیہنہ تھا، ہُنّ توں ہم ناں اک واری فر دنیا ماں پہیج دے ہم پکا نیک بنّ غے آواں غا، ور اس ویلے یہ سوٹھا تے روڑیا اسے را دل غی تاہنگ ہی رہ جیں غا جہڑی کدے پوری نیہنہ ہوسیں۔

بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿۱۴﴾ إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا

رہنؔ آلو عذاب چکھو (۶) مھاری آیتاں ورتے بس ویہہ ہی لوک ایمان لیانویں کہ انھاں ناں جسویلے آیتاں

ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ

غے ذریعے نصیحت کی جئے ویہہ سجدہ ماں ٹہہ پُویں تے ویہہ اپنّاں رب غی صفتاں ناںؔ اس غی تسبیح کریں اور ویہہ

لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿۱۵﴾ السجدۃ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ

تکبر نیہنہ کرتا ؛ انھاں غی بکھیں سونؔ غی جگہاں تیں کنی ریہنہ ،

يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿۱۶﴾

ویہہ اپنّاں رب غے اگے ڈرڈر غے تے امید ناںؔ دعا کریں، تے مھاری دتی وی روزی بچوں خرچ کریں؛

السجدۃ ۹ انھاں غا پاسا بچھاناں تیں .. وقف غفران وقف غفران

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً

تے کوئے شخص نیہنہ جانٹو جے انھاں واسطے کسی کسی انکھاں غی ٹھنڈیار چھپا غے رکھی وی ہے یوہ بدلو ہے

بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿۱۷﴾ أَفَمَن كَانَ مُؤْمِنًا كَمَن كَانَ

انھاں کماں غو جہڑا ویہہ کریں تھا (۷) فر کیوں! وہ آدمی جہڑو مومن وہے وہ اس آدمی جسو ہو سکے

فَاسِقًا ۚ لَّا يَسْتَوُونَ ﴿۱۸﴾ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا

جہڑو نافرمان وہے یہ کدے برابر نیہنہ ہوسکتا ؛ جہڑا لوک ایمان لیایا تے انھاں نے چنگا

الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَىٰ نُزُلًا بِمَا كَانُوا

عمل کیّا انھاں واسطے تے بسنؔ غا باغ ہیں ؛ یہ مہمانی ہے ان عملاں غا بدلاں ماں جہڑا ویہہ

يَعْمَلُونَ ﴿۱۹﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ ۖ كُلَّمَا

کریں تھا ؛ تے جھاں لوکاں نے نافرمانی کی انھاں غا رہنؔ غی جگہ دوزخ ہے، ویہہ جسویلے وی

أَرَادُوا أَن يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ

اتوں نکلنوں چاہویں غا اسے ماں موڑ دتا جیں غا تے انھاں ناں کہیو جئے غو :

ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنتُم بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿۲۰﴾

اس اگ غا عذاب غو مزو چکھو جس ناں تم چھوٹھ سمجھیں تھا (۸)

(۶) یعنی اللہ تعالیٰ غی قدرت ماں یاہ گل کجھ مشکل نیہنہ کہ وہ سارا انساناں ناں ہدایت ورلا چھوڑے! جیکدے وہ اسو کرنوں چاہوے تاں ضرور کر سکے۔ وریاہ اس غی منشاء نیہنہ وہ کسے ناں زبردستی ہدایت ور نیہنہ لاتو، ور اس را اس غی یاہ گل ثابت ہوگئی جہڑی اس نے تُہروں ہی فرمائی تھی جے جہڑا انسان تے جن گمراہی غو رستو نوڑیں غا ہوں انھاں ناںؔ جہنم ناں پَہر چھوڑوں غو، فِر انھاں ناں کہیو جے غو کہ ہُنؔ سدا رہن آلا عذاب غو مزو چکھو جس راتم نے دنیا ماں مھاری بارگاہ ماں حاضر ہونٔوں بسار چھوڑیو تھو اسے را ہم نٔے وی تم اج بسار چھوڑیا ہیں ہُنؔ ہم تھاری چینک پکار در کوئے توجہ نیہنہ کرساں۔

(۷) اللہ تعالیٰ ِکنّھاں لوکاں ناں ایمان غی دولت نصیب کرے تے ِکنّھاں ناں ایمان غی توفیق دئے اساں خوش قسمتاں غی صفت ہورہئی ہے۔ جے یہ اللہ غیں آیت سُنؔ غے نافرماناں ہاروں اکڑتا نیہنہ بلکہ انھاں ناں جد اللہ غیں آیت سناسنا غے نصیحت کی جئے یہ عاجزی تے گریہ زاری ناںؔ اللہ غیں صفت کرتاں تے اس غی تسبیح کرتاں سجدہ ماں ٹہہ پُویں تے سُبۡحَانَ رَبِّيَ الۡاَعۡلیٰ وغیرہ تسبیح پڑھیں۔ تے جس ویلٔے رات اپنٔی کالٔی چھپری تانؔ لئے اور لوک مٹھی نیند مست ہوجیں یا گنہگار نافرمانیاں غا رستا لوڑتا ویں اس ویلٔے ان خوش نصیباں غو یوہ حال وہے کہ انھاں غیں بکھیں بستراں ناںؔ لگتیں ہی نیہنہ بلکہ یہ تہجد پڑھتا، تلاوت کرتا، توبہ استغفار کرتا تے دعا منگتا ویں یہ اپنّاں مالک غی رحمت تے اس غا فضل غا امیدوار ریہنہ تے اس غا قہر اور عذاب تیں ڈرتا ریہنہ نہ اپنٔی عبادت ورمان کرغے مست ویں تے نہ گناہاں ور نظر کرغے اس غی رحمت تیں مایوس ویں کیونجے مایوسی وی کفر ہے۔ یہ اللہ غا پیارا بندا اس غا دتا وا رزق بچوں اپنّاں مالک غی محبت ماں اس غا رستہ ماں خرچ کریں اللہ تعالیٰ فرماوے میں اساں نیک پیاراں بنداں واسطے کے کے نعمت تے اکھاں غو ٹھنڈیار چھپا غے رکھیو وہے وہ اللہ تیں بجن کوئے نیہنہ جانٔو! سبحان اللہ! رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم نے اس غی تفسیر اس را فرمائی جے اللہ تعالیٰ فرماوے: میں اپنّاں بنداں واسطے ویہہ نعمت تیار کی وی ہیں جہڑیں کسے اکھ نے تکیں نیہنہ، کسے کن نے سُنیں نیہنہ، کسے انسان غا دل ماں کدے انھاں غو خیال وی نیہنہ آیو (بخاری شریف)

(۸) یعنی ایمان آلاں ناں یہ نعمت کیوں لبھیں! آخر خدا غا فرمانبردار بندا تے نافرمان برابر ہوجیں غا!؟ کدے نیہنہ ہوسکتا! ایمان آلا اللہ غا فرمانبردار بندا اس غا مہمان ہیں جہڑا نعمتاں پَہری جنت ماں ریہنہ غا جد کہ نافرمان مشرک، کافر خدا غا باغی سدا جہنم ماں ریہنہ غا جد کدے ہُسّڑ تے گُمّ بلکہ پہنٹی اگ تیں نسن غی کوشش کریں غا فر جہنم ماں پھیر دتا جیں غا اور کہیو جئے غو کہ نسیں کیوں ہیں! اس عذاب غو مزو چکھو ناں جس ناں دنیا ماں چھوٹھ سمجھیں تھا۔

وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ

تے ہم انھاں ناں اس بڑا عذاب تیں پہلاں دنیا غا عذاب غو وی مزو

الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (٢١) وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ

چکھانواں غا شاید ویہہ باز آ جیں (۹) تے اس تیں بڑو ظالم کوݨ وہے غو جس ناں اس غا

بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا ۚ إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ

رب غی آیت یاد کروائی جیں فر وہ انھاں تیں منہ موڑ لئے ہم مجرماں ناں ضرور

مُنتَقِمُونَ (٢٢) ع ٢ ١١ ١٥ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا

سزا دئیاں غا ؛ تے ہم نے یقیناً موسیٰؑ ناں کتاب عطا فرمائی تھی لہٰذا

تَكُن فِي مِرْيَةٍ مِّن لِّقَائِهِ ۖ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى

اس غا لبھݨ ماں شک نہ کریو تے ہم نے اس ناں بنی اسرائل واسطے ہدایت

لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ (٢٣) وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ

غو ذریعو بݨایو (۱۰) تے ہم نے انھاں ماں اسا پیشوا بݨایا جہڑا مھارا حکم ناݪ رہنمائی

بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا ۖ وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ (٢٤)

کریں تھا جِڈ توڑی کہ ویہہ صبر کرتا رہیا ، تے مھاری آیتاں ور یقین کرتا رہیا (۱۱)

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا

بیشک تھارو رب ہی قیامت غے تہاڑے ان گلاں ماں فیصلو کرے غو جنھاں ماں

كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (٢٥) أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ

یہ اختلاف کر رہیا ہیں (۱۲) کیوں ! انھاں ناں اس گل تیں ہدایت نیہنہ ہوئی کہ

أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي

ہم نے انھاں تیں پہلاں کتنی ہی قوم ہلاک کر چھوڑیں جنھاں غا رہݨ غی جگہاں ماں

مَسَاكِنِهِمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ ۖ أَفَلَا يَسْمَعُونَ (٢٦)

یہ ٹر پھر رہیا ہیں یقیناً اس ماں بڑیں نشاݨیں ہیں فر کیوں ! یہ سݨتا نیہنہ ؛

(۹) یعنی آخرت غا جہنم آلا اس بڑا عذاب تیں پہلاں ہم نافرماناں ناں دنیا غاں نکاں نکاں عذاباں غو مزو چکھاواں ، تانجے ڈر غے توبہ کریں تے بڑا عذاب تیں بچ جیں ۔ حضرت ابی ابن کعبؓ تے دوجا بزرگ فرمانویں جے اس ماں خاص کر غے مکہ غا مشرکاں واسطے درڈ تے اگے آݨ آلا حالات غی پیشن گوئی تھی کہ جے تم باز نہ آیا تاں اس بڑا عذاب تیں پہلاں بیماری ، کال جسیں سختیں آویں غیں جنگ غا میداناں ماں ایمان آلاں غے ہتھوں تم قتل ویں غا کھونسڑا کھائیں غا تانجے دیکھ لیں کہ مھارا دیوی دیوتا مھارے کجھ کم نیہنہ آتا فر باز آ جیں تے آخرت غا بڑا عذاب تیں بچ جیں (ابن کثیر وغیرہ)

(۱۰) نبی پاک ﷺ ناں کیئں کیئں تسلیں دتیں جارہئی ہیں جے تھارا تیں پہلاں حضرت موسیٰؑ ناں وی اللہ غی طرفوں کتاب لبھی تھی انھاں ناں وی اس رستہ ماں اس را اوکھت پیش آئیں تھیں جس را اج تم ناں آویں لگیں ۔ تے تمناں یاہ کتاب اللہ غی طرفوں اسے را لبھی ہے جس را موسیٰؑ ناں تورات شریف لبھی تھی ۔ لہٰذا یہ کتنی وی مخالفت کریں تم اس ور یقین رکھو انھاں غی مخالفت ناݪ کجھ نیہنہ ہو تو تے جس را حضرت موسیٰؑ غی کتاب تورات بنی اسرائیل واسطے ہدایت غو ذریعو تھی یوہ قرآن وی اسے طرح ساری دنیا واسطے ہدایت غو ذریعو بݨے غو ﴿لِقَائِهِ﴾ غو لفظی مطلب ہے ”اس غا لبھݨ“ یا اس ناݪ ملاقات کرن ؛ ور اس غی تفسیر ماں کئیں قول ہیں اک تے یوہ ہی کہ تم اس قرآن غا عطا ہون ور شک نہ کرو دوجو یوہ کہ تم حضرت موسیٰؑ ناں تورات شریف عطا ہون ور شک نہ کرو تیجی تفسیر زیادہ مشہور ہے تے واہ حضرت ابن عباسؓ اور حضرت قتادہؓ در منسوب ہے جے ات حضرت غی حضرت موسیٰؑ ناݪ معراج آلی رات ماں ملاقات مراد ہے کہ معراج غی رات تھاری حضرت موسیٰؑ ناݪ جہڑی ملاقات ہوئی تھی اس ماں تم شک نہ کرو واہ بالکل یقینی ہے ۔

(۱۱) یعنی جس را حضرت موسیٰؑ غا امتی تورات ور عمل کرن آلا ہم نے دین غا پیشوا بݨایا تھا ویہہ لوکاں ناں ہدایت غی دعوت دیں تھا اسے را قرآن ور عمل کرن آلا اس امت غا نیکوکار وی دین غا پیشوا ویں غا بس شرط یاہ ہے کہ (۱) ویہہ اللہ غی آیتاں ور پکو یقین تے ایمان رکھݨ آلا ویں (۲) تے اللہ غی کتاباں غا حکماں ور ڈٹ غے ثابت قدمی تے صبر ناݪ عمل کرن آلا ویں ۔

(۱۲) یعنی مومن جنت ماں جیں غا جد کہ کافراں مشرکاں واسطے سدا رہݨ آلی جہنم غو فیصلو وہے غو ۔

(۱۳) اپر گل قیامت غا نمیڑا غی آ گئی تھی۔ ہُنڑ یاہ گل دسی جا رہئی ہے جے نیک بد غو یوہ نمیڑ و ضرور وہے غو کیونجے نافرماناں ناں تے اللہ نے دنیا ماں وی سزا دتیں ہیں جھاں غا کھولاں تے کھنڈار اپنٹی تن برتی آپے دیکھنڑ آلاں ناں سنا غے یاہ دعوت دے رہیا ہیں کہ جد خدا دنیا ماں وی نافرمانی ماں حدوں ٹپ جانڑ ور پکڑ کر سکے فر آخرت جھڑی کہ ہے ہی نمیڑا غی جگہ ات نافرماناں ناں سزا کیوں نیہنہ ملسیں؟ تے دوجی گل یاہ سمجھائی کہ جھڑو دوھری واری پیدا ہون ناں ناممکن خیال کرے وہ روڑا اناں سکی سڑی وی زمین ور کیوں نیہنہ غور کرتو کہ اللہ اپنٹی رحمت غیں پھوئیں برھا غے اس مُوئی وی زمین ناں کس را زندی کر دیئے فر اس واسطے انسان ناں دوھری واری پیدا کرن ماں کے اوکھت ہے!!

(۱۴) یعنی اتنی کجھ دلیل سنن تیں بعد وی جھڑا آخرت غا فیصلہ غی تے خدا غا عذاب غی ہاسی مخول ہی بناویں تے کیہنہ جے یوہ فیصلہ آلو تہاڑو کد آوے غو انھاں ناں کہد یو کہ تمناں کاہلی کرنے کے لبھے غو! کیونجے وہ تہاڑو جد وی آیو کافراں ناں تے اس غو کجھ فائدو نیہنہ ہوسے کیونجے کافر اس تہاڑے حالات تیں گھبرا غے ایمان تے ضرور قبول کریں غا ور ویلو کھڑا غے ایمان لیانوں کجھ کم نیہنہ آسیں، تے جد موت سرور آنڑ کھلی وہے غی تے قیامت غے تہاڑے جہنم غو فیصلو ہو جئے غو فر کسے ناں ذری مہلت وی نیہنہ لبھسے۔

(۱۵) اللہ تعالیٰ سورت غا ختم ہونڑ ور اپنڑاں حبیب ﷺ ناں تسلی دیئے جے تم انھاں غیں بیہودہ گلاں در کوئے تہان نہ کرو! نہ انھاں غیں گلاں ور دلگیر تے دُکھیا ہو وو بلکہ ہُنڑ تم اُس نمیڑا آلا تہاڑا غی اڈیک کرو جد عملاں ور نمیڑا ویں غا یہ وی اپنڑاں خیال غے مطابق تھارا بارہ ماں اس گل غا اڈیک وانڑ ہیں جے کدے تم زمانہ غی پھیر پرت ماں آ جیں۔ یوہی مضمون سورت طور آیت ۳۰/۳۱ ماں وی بیان ہو وو ہے۔

۴/مئی ۲۰۰۱ء بوقت ۱۲/ بجے دن کوٹ بھلول جموں۔

تفسیر سورت احزاب

(۱) آیت ۲۰/ ماں احزاب غو لفظ آیو ہے اسے ور سورت پاک غو ناں ''احزاب'' ہے یاہ سورت پاک وی مدنی ہے تے اس ماں ترے مشہور قصّاں غو ذکر ہے ویہہ مدینہ غی ہجرت تیں بعد چوتھے سال یا پنجمیں سال ہووا تھا اس گلوں کہیو جا سکے کہ یاہ سورت پاک وی ۴ھ یا ۵ھ ماں نازل ہوئی ہے۔ اس سورت پاک غا اکثر مضمون نبی پاک ﷺ غی اللہ غے نزدیک خاص خصوصیت تے حضرت غی تعظیم غا فرض اور کسے قسم غی تکلیف غا حرام ہو جانڑ غا بارہ ماں ہیں، اسے تعلق نالڑ دوجا تے تیجا دو رکوع ماں غزوہ احزاب یعنی جنگِ خندق غزوہ بنی قریظہ غو ذکر کر غے ان ایمان آلاں غیں صفت بیان کیں ہیں جھاں نے اوکھت غی گھڑی ماں رحمتِ عالم ﷺ غا حکم ور جان، مالڑ ہر کئیں غی قربانی پیش کی تھی نالڑ ہی انھاں منافقاں غو وی ذکر آیو ہے جھڑا زبانی دعوا کرن ماں تے سارا تیں مُہرے ویں تھا ور مشکل غی اس گھڑی ماں بہانہ بنا بنا غے اللہ غا رستہ تیں کھسکیں تھا فر نبی پاک ﷺ غی بیویاں ناں دنیا غی لش پھش تیں دور رہنڑ تے پڑدہ غا خاص حکم دتا ہیں رکوع ۵ ماں منہ بولیا وا تے چھو لی لیا وا منگ پوت غی طلاق دتی وی بیوی نالڑ نکاح کرن غو مسئلو بیان فرمایو ہے۔ اگلا دو رکوع ماں رحمتِ عالم ﷺ غی خاص شان تے حضرت غا گھر ماں آنڑ ور پڑدہ غا بارہ ماں خاص خاص ہدایت ہیں فر عام مسلمان کا لسریاں ناں حکم دتو گیو ہے جے ویہہ جد وی باہر نکلیں بڑی چادر ماں خوب پڑدو کر غے نکلیں تے آخر ماں محشر غا مدان غو ذری چھلکا رو جسو کرا غے ایمان آلاں ناں اس تہاڑا غی تیاری در متوجہ کیو گیو ہے۔

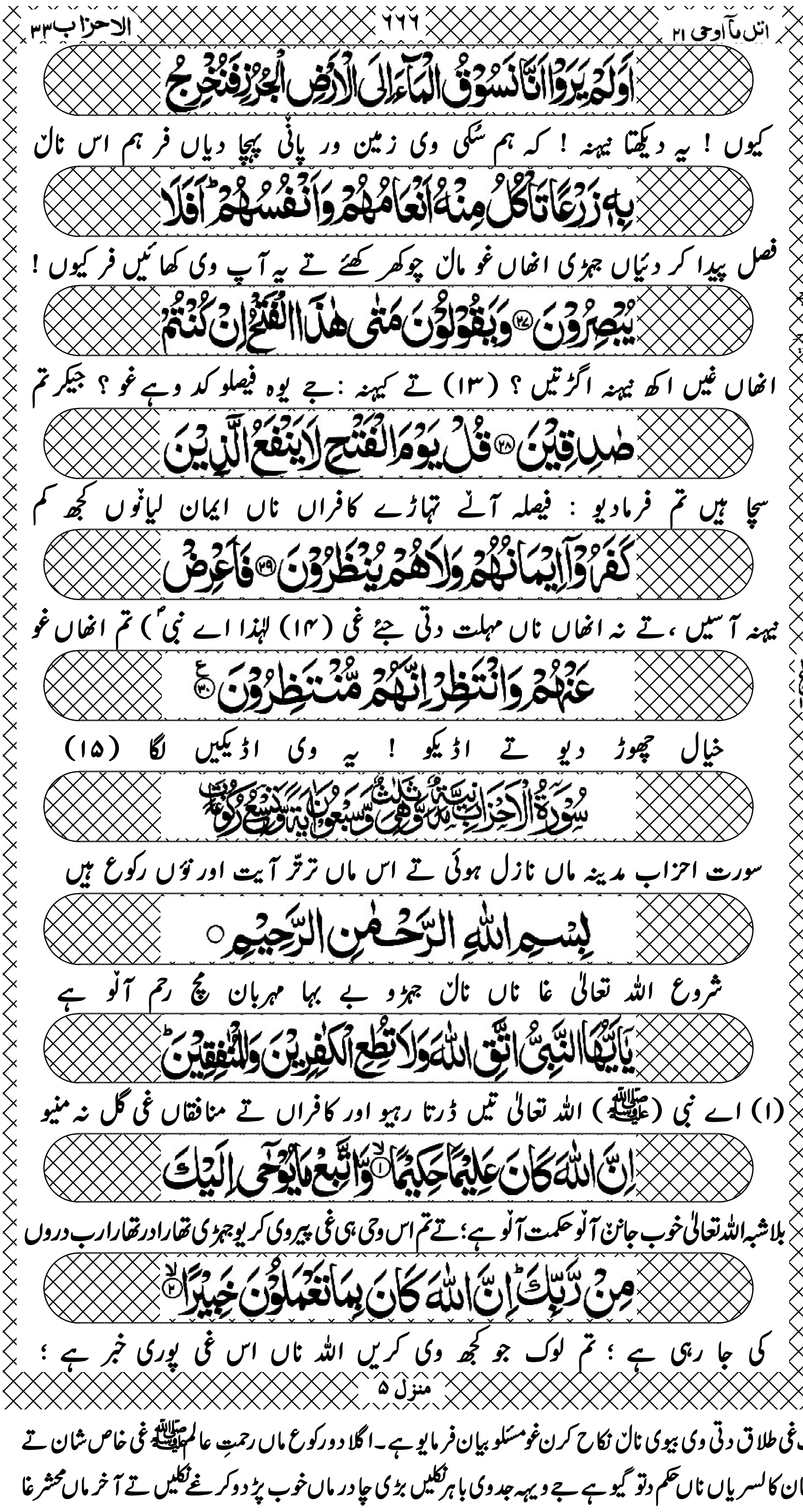

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوْقُ الْمَآءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ

کیوں! یہ دیکھتا نیہنہ! کہ ہم سکی وی زمین ور پانٹی پہچا دیاں فر ہم اس نالڑ

بِهٖ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ ۭ أَفَلَا

فصل پیدا کر دئیاں جھڑی انھاں غو مالڑ چوکھر کھئے تے یہ آپ وی کھائیں فر کیوں!

يُبْصِرُوْنَ ﴿۲۷﴾ وَيَقُوْلُوْنَ مَتٰى هٰذَا الْفَتْحُ إِنْ كُنْتُمْ

انھاں غیں اکھ نیہنہ اگڑتیں؟ (۱۳) تے کیہنہ: جے یوہ فیصلو کد وہے غو؟ جیکر تم

صٰدِقِيْنَ ﴿۲۸﴾ قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِيْنَ

سچا ہیں تم فرمادیو: فیصلہ آلے تہاڑے کافراں ناں ایمان لیانوں کجھ کم

كَفَرُوْٓا إِيْمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُوْنَ ﴿۲۹﴾ فَأَعْرِضْ

نیہنہ آسیں، تے نہ انھاں ناں مہلت دتی جئے غی (۱۴) لہٰذا اے نبیؐ) تم انھاں غو

عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُّنْتَظِرُوْنَ ﴿۳۰﴾ ع

خیال چھوڑ دیو تے اڈیکو! یہ وی اڈیکیں لگا (۱۵)

سُوْرَةُ الْأَحْزَابِ مَدَنِيَّةٌ وَّهِيَ ثَلٰثٌ وَّسَبْعُوْنَ اٰيَةً وَّتِسْعُ رُكُوْعَاتٍ

سورت احزاب مدینہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں ترتّر آیت اور نوّں رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ○

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں نالڑ جھڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

يٰٓأَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللّٰهَ وَلَا تُطِعِ الْكٰفِرِيْنَ وَالْمُنٰفِقِيْنَ ۭ

(۱) اے نبی (ﷺ) اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رہیو اور کافراں تے منافقاں غی گل نہ منیو

إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ﴿۱﴾ وَّاتَّبِعْ مَا يُوْحٰٓى إِلَيْكَ

بلاشبہ اللہ تعالیٰ خوب جانڑ آلو حکمت آلو ہے؛ تے تم اس وحی ہی غی پیروی کریو جھڑی تھارا در تھارا رب در وں

مِنْ رَّبِّكَ ۭ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرًا ﴿۲﴾

کی جا رہی ہے؛ تم لوک جو کجھ وی کریں اللہ ناں اس غی پوری خبر ہے؛

وَّتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ ؕ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيْلًا ③ مَا جَعَلَ اللّٰهُ

تے تم اللہ تعالیٰ ورہی پُہر وسو کرو اللہ تعالیٰ کم بݨاݨ واسطے سُدّ وہے (۲) اللہ تعالیٰ نے کسے آدمی واسطے

لِرَجُلٍ مِّنْ قَلْبَيْنِ فِيْ جَوْفِهٖ ۚ وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ

اس غا سینہ ماں دو دل نیہنہ رکھیا تے تھاریں انھاں بیویاں ناں

الّٰٓئِيْ تُظٰهِرُوْنَ مِنْهُنَّ اُمَّهٰتِكُمْ ۚ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَآءَكُمْ

جنھاں ناں تم ماں کہہ چھوڑیں تھاریں (سچیں مچیں) نیہنہ ماں بݨایو؛ تے نہ اس نے تھاراں منگ پوتاں ناں

اَبْنَآءَكُمْ ؕ ذٰلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْ ؕ وَاللّٰهُ يَقُوْلُ الْحَقَّ

تھارا (سکاّ) پوت بݨایو ہے؛ یہ تے تھارا اپݨاں منہ غیں گل ہیں اور اللہ تعالیٰ تے سچی گل بیان فرماوے

وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيْلَ ④ اُدْعُوْهُمْ لِاٰبَآئِهِمْ هُوَ

تے وہ سِدّو رستو دسّے (۳) تم منگ پوتاں ناں انھاں غا باپ غا ناں ناݪ بلاّیا کرو؛

اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ ۚ فَاِنْ لَّمْ تَعْلَمُوْٓا اٰبَآءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ

اللہ تعالیٰ غے نزدیک یاہی انصاف غی گل ہے تے جیکدے تم انھاں غا باپ غو ناں جاݨتا ہی نہ ویں تاں ویہہ تھارا

فِي الدِّيْنِ وَمَوَالِيْكُمْ ؕ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيْمَآ

دینی پَہائی تے دوست ہیں؛ تے پُہل پلیکھا ماں تھارا تیں جو کجھ ہو جئے اس ماں

اَخْطَاْتُمْ بِهٖ ۙ وَلٰكِنْ مَّا تَعَمَّدَتْ قُلُوْبُكُمْ ؕ وَكَانَ

تھارا ورکوئے گناہ نیہنہ؛ ورجھڑی گل تم دل غا ارادہ ناݪ کریں (اس ور گناہ ہے) تے اللہ تعالیٰ

اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ⑤ اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِيْنَ مِنْ

بڑو بخشن آݪو تے مہربان ہے (۴) نبی (ﷺ) موٓمناں ور انھاں غی جان تیں وی زیادہ

اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهٗٓ اُمَّهٰتُهُمْ ؕ وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ

حق رکھیں تے نبیؐ غیں بیویں انھاں غیں ماں ہیں (۵) تے رشتیدار اللہ غی

اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِيْ كِتٰبِ اللّٰهِ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ

کتاب غے مطابق (دوجاں) موٓمناں مہاجراں تیں زیادہ اک دوجا غا

(۲) ان آیتاں غا شانِ نزول ماں دو قصہ بیان کیا جیں اک یوہ کہ جسو یلّے حضرت ہجرت کر غے مدینہ تشریف لیایا۔ اُت غا کجھ یہودی منافقت ناݪ مسلمان ہو گیا۔ نبی پاک ﷺ انھاں غی منافقت دیکھ غے وی اوجانی فرما جیں تھا، تے انھاں غی رعایت کریں تھا جے ہو سکے انھاں غے ذریعہ دوجاں ناں وی ایمان غی توفیق ہو جئے۔ ور یہ پُٹھ سپٹھا مشورہ دے دے غے اسلام ناں نقصان پہچاݨ غی کوشش کرتا رہینہ ویں تھا (قرطبی) اک دوجو واقعو یوہ وی بیان کیو جئے کہ مکہ غا کجھ مشرک سرداراں نے مدینے آ غے رحمتِ عالم ﷺ اگے اپݨاں پراݨاں کفری مطالبہ رکھیا تھا کہ تم مھاراں بتاں ناں مندا کہݨا چھوڑ دیو بس مھاری تھاری صلاح ہو جئے غی تے روز روز غو یوہ جھگڑو چک جئے غو (ابن جریر روح المعانی) اللہ پاک نے ان ساراں غا بارہ ماں اپݨاں حبیب ﷺ ناں یہ حکم دے غے ساراں مسلماناں ناں سنا دتو کہ تم جس را راج توڑی اپݨاں مالک تیں ڈرتا رہیا ہیں اگے وی ڈرتا رُہو تے انھاں مشرکاں اور منافقاں غی گلاں، مطالباں تے منافقی مشوراں ور کوئے تہان نہ کرو! بلکہ تم تے اپݨاں رب غی وحی ور ہی عمل کرو! تے اُسّے غی ذات ور پَہر وسو رکھو کیونجے وہ تھارا اک اک عمل ناں جاݨئے، وہ جھڑو وی حکم دیئے اس ماں تھارا واسطے حکمتاں غا سمندر چھپیا واویں تے جھڑو اس ور بساہ کر لیئے فر اس غا کم بݨاݨ تے اس غی بیڑی بݨّے لاݨ واسطے وہ ہی سُدّ وہو جئے! فر اس ناں ہور کسیں غی لوڑ نیہنہ رہتی۔

(۳) عرب غا رسم رواج ماں، کھنڈی وی دو خرابیاں غو خاتمو کیّو جا رہیو ہے۔ عرب غا لوک اسلام غی لوء تیں پہلاں جہالت غا دور ماں اپݨی گھر آلی ناݪ لڑائی جھگڑو کرتاں غصہ ناݪ کہہ چھوڑیں ویں تھا، جے توں میرے واسطے میری ماں غے برابر ہے، فر ساری زندگی اس بیوی ناں ماں ہی سمجھ غے اپݨے اپر حرام سمجھیں تھا تے اس گل ناں ویہہ "ظہار" کیہنہ ویں تھا۔ قرآن نے اس غو تفصیلی حکم تے اگے سور مجادلہ ماں بیان فرمایو ور اُت ابتدائی گل اتنی فرمائی جے اس را منہ ناݪ کہن سنگ کائے کسے غی ماں نیہنہ بن جاتی۔ اسے را اُت اک دوجی برائی یاہ تھی کہ اُت غا لوک کسے غا بچہ ناں جھولی لے غے اپݨوں منگ پوت بݨا لیں تھا فر اس ناں سچ مُچ غو اپݨوں ہی پوت سمجھ لیں تھا۔ اس غا باپ غی جگہ اپݨوں ناں لیں تھا تے وہ اپݨاں پوتاں ہاروں وراثت ماں حصہ دار سمجھیو جئے تھو قرآن انھاں دواں رسماں ناں اس تاکید تے تمہید ناݪ ذھناں تیں ملت کر رہیو ہے کہ جس را کسے غی چھاتی ماں کدے دو دل نیہنہ ہو سکتا پَہانویں کوئے اسی بیہودہ گل غو دعوی کرے جس را مدینہ غا کجھ منافقاں تے مکہ غا مشرکاں غا بارہ ماں اسا دعوا کرن غی روایت وی آئیں ہیں کہ مھارا کونے دو دل ہیں، ایکݨ ماں ایمان تے ایکݨ ماں کفر ہے تے ہم اک وقت ماں دو دلاں ناݪ سوچاں (مسند احمد، ابن کثیر) ور جد وی چھاتی چیر غے تکیو جئے غو دل اک ہی نکلے غو دو نیہنہ ہو سکتا، اسے را ماں واہی ہے جس غا شکم تیں کوئے پیدا وہے فر دوجی کس را ماں ہو سکے! کیوں انسان دو شکماں تیں پیدا ہو سکے! اسے را باپ وی وہ ہی ہے جس غا نطفہ تیں کوئے پیدا ہووو فر کسے غا منہ ناݪ کہݨ تیں باپ کس را بن سکے! حدیث ماں ہے کہ نبی پاک ﷺ نے اک غلام ازاد کر غے اپݨاں بچہ بݨا لیا تھا جنھاں ناں لوک زید ابن محمد (ﷺ) کہݨ لگ گیا تھا ور اس آیت غا نازل ہوݨ تیں بعد ہر کوئے انھاں ناں زیدؓ بن حارث ہی کہہ وہے تھو (بخاری، مسلم) تے آپؐ نے اس خیال ور پابندی لاتاں فرمایو: جس نے جاݨ بجھ غے اپݨاں باپ تیں علاوہ کسے ہور درا اپݨوں آپ منسوب کیّو اس نے کفر کیو۔ (بخاری شریف)

(۴) یعنی ہر ایکݨ ناں اس غا باپ ناݪ منسوب کر غے بلاؤ تے جس غا باپ غو پتو ہی نہ وہے اس ناں اپݨوں دینی پَہرا تے اپݨوں دینی دوست سمجھو باقی اللہ غی طرفوں اس ور پکڑ تاں ہی وہے جد انسان چتے غے کسے ناں دوجا باپ ور منسوب کرے باقی اڑک پَہڑک یا پُہل پَہلیکھا ماں کسے غو ناں نکل جئے اس ور کوئے گناہ نیہنہ، بلکہ جاݨ بجھ غے کہݨ آݪو وی جد توبہ کر لیئے فر اللہ تعالیٰ تے اساں توبہ کرن آݪاں واسطے غفور الرحیم ہے ہی۔

(۵) اللہ تعالیٰ نے اک پاسے اپݨاں حبیب ﷺ غو دل امت غی شفقت، رحمت خیر خواہی تے ہمدردی ناݪ پَہر دتو اس غا مقابلہ ماں موٓمناں غا بارہ ماں فرمایو جا رہیو ہے جے رحمتِ عالم ﷺ انھاں ور

انھاں غی جان تیں وی زیادہ حق رکھیں یعنی حضرت غی محبت مومن غا دل ماں دنیا جہان غی اک اک چیز تے اپݨاں ساراں رشتیداراں بلکہ اپݨاں نفس تیں وی زیادہ ہونی لوڑیئے تے حضرتِ غو حکم اپݨی ہرا یکنٚ تاہنگ تیں اپر ہوݨوں چاہیئے! بلکہ اپݨاں مالٚ اپݨی اولاد تے اپݨی جانِ ور جتنوں حق رحمتِ عالم ﷺ غو ہے اتنوں اپݨوں وی نیہنہ ہوسکتو اپݨی تاہنگ ور کوئے اپݨاں آپ ناں پہنچتی اگ ماں نیہنہ سٹ سکتو جدکہ چارے قضاء جیکدے رحمتِ عالم ﷺ ایسو حکم دیدیں فر پہنچتی اگ ماں چھالٚ مارنی فرض ہو جئے (موضح القرآن) تے حضرت غیں بیویں ساریں امت غی روحانی ماں ہیں انھاں غو احترام اپݨی ماں تیں بدھ ہوݨوں چاہیئے، تے حضرت تیں بعد انھاں نالٚ کسی امتی غو نکاح جائز نیہنہ ۔

وَالْمُهٰجِرِيْنَ اِلَّآ اَنْ تَفْعَلُوْٓا اِلٰٓى اَوْلِيٰٓئِكُمْ مَّعْرُوْفًا ط

حقدار ہیں ور (یاہ ہور گل ہے) کہ تم اپݨاں دوستاں نالٚ کوئے چنگو سلوک کرنوں چاہویں

كَانَ ذٰلِكَ فِى الْكِتٰبِ مَسْطُوْرًا ⑥ وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ

یوہ حکم (اللہ تعالیٰ غی) کتاب ماں لکھیو وو ہے (٦) تے (یاد کرو) جسو یلٚے ہم نے ساراں پیغمبراں

النَّبِيّٖنَ مِيْثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُّوْحٍ وَّاِبْرٰهِيْمَ وَمُوْسٰى

کولٚوں تے (اے نبیؐ) تھارے کولٚوں اور نوحؑ تے ابراہیمؑ تے موسیٰؑ

وَعِيْسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِّيْثَاقًا غَلِيْظًا ⑦ لِيَسْئَلَ

تے مریمؑ غا پوت عیسیٰؑ کولٚوں وعدو لیّو تھو تے ہم نے انھاں کولٚوں پکّو وعدو لیّو تھو تانجے اللہ تعالیٰ

الصّٰدِقِيْنَ عَنْ صِدْقِهِمْ ۚ وَاَعَدَّ لِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابًا

سچاں کولٚوں انھاں غی سچائی غا بارہ ماں پچھے تے کافراں واسطے اس نے دردناک عذاب

اَلِيْمًا ⑧ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اذْكُرُوْا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ

تیار کیّو وو ہے (٧) اے ایمان آلیو! تم اللہ تعالیٰ غو احسان یاد کرو جھڑو اس نے تھارا ور کیّو ہے جدکہ

جَآءَتْكُمْ جُنُوْدٌ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيْحًا وَّجُنُوْدًا لَّمْ تَرَوْهَا ط

تھارا ور (حملہ واسطے) فوج غیں فوج آ گئیں تھیں فر ہم نے انھاں ور پھانڈو نالٚے اسی فوج چلائی جھڑی تمناں نیہنہ دسے تھی

وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرًا ⑨ اِذْ جَآءُوْكُمْ مِّنْ

تے تم جو کجھ کریں تھا اللہ تعالیٰ اس ناں دیکھ رہیو تھو (٨) (یاد کرو) جد ویہہ تھارا ور (حملہ واسطے)

فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَاِذْ زَاغَتِ الْاَبْصَارُ

تھاری اپلی بکھی تے برلی بکھی تیں وی آ گئیں تھیں تے جد اکھ تاڑے لگ گئیں تھیں

وَبَلَغَتِ الْقُلُوْبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّوْنَ بِاللّٰهِ الظُّنُوْنَا ⑩

تے کالجا باہر آنٚ ور ہو گیا تے تم اللہ تعالیٰ غا بارہ ماں طرح طرح غا خیال کرن لگ پیا تھا؛

هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُوْنَ وَزُلْزِلُوْا زِلْزَالًا شَدِيْدًا ⑪

اُتے ایمان آلاں غو امتحان ہووو تے ویہہ مچ سختی نالٚ چھنجوڑیا گیا (٩)

(٦) یوہ اک ہور ادب سکھایو جا رہیو ہے۔ نبی پاک ﷺ نے ہجرت تیں بعد مکہ تیں آنٚ آلاں مہاجراں تے انصاری مومناں غے بشکار پَہائی بندی کروادتی تھی؛ اک اک مہاجر تے اک اک انصاری آپس ماں پَہائی پَہائی بݨا دتا گیا تھا ویہہ اپݨاں آپ ناں ایکنٚ دوجا غو وارث سمجھیں تھا ور بعد ماں جد مکہ تیں مہاجراں غا رشتیدار آ گیا اس ویلٚے یوہ حکم نازل ہووو جے ایکنٚ دوجا غی وراثت غا حقدار خاندانی رشتیدار ویں غا جنھاں غا حصّاں غی تفصیل سورت نساء ماں بیان ہوگئی ہے۔ ہُݨ ایمانی پَہائی بندی ور کوئے کسے غی وراثت غو مالک نیہنہ ہوسیں! ہاں! جھڑو آپے اپݨاں دوست نالٚ چنگو سلوک کرنوں چاہوے فر اپݨی زندگی ماں ہی کجھ دے دواجئے یا تیجہ حصّہ ماں وصیت کر جئے تاں واہ بکھری گل ہے۔

(٧) متاں مفسراں غو یوہ ہی خیال ہے جے ات اسے عہد غو ذکر ہے جس غو اس تیں پہلاں سورت آلِ عمران آیت ٨١ ماں ذکر ہووو تھو کہ جد ''عالم ارواح'' ماں اللہ تعالیٰ نے عام انساناں کولٚوں اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ الخ (سورت اعراف آیت ١٧٢) غو عہد لیو تھو اُتّے اللہ نے پیغمبراں کولٚوں اللہ غو سُنیو ٹھیک ٹھیک پہچانٚ تے ایکنٚ دوجا غی تصدیق نالٚے مدد تے اپرالو کرن غو یوہ وعدو لیّو تھو۔ یوہ وعدو تے اللہ نے ساراں ہی پیغمبراں کولٚوں لیّو تھا ور ات ان بڑاں بڑاں پنج پیغمبراں غو ہی ناں لیّو گیّو ہے جنھاں غی تبلیغ غو اثر مُچ لما عرصہ توڑی چلیو۔ اس تیں انھاں غی فضیلت غو پتو لگے۔ فر انھاں ماں وی ساراں تیں مُہرے مھارا حضرت رحمتِ عالم ﷺ غو ذکر کیو حالانکہ حضرت تے ساراں تیں چھیکڑ آیا ہیں۔ اس تیں حضرت غی جھڑی عظمت، فضیلت تے شان باندے آوے اُس غی تشریح کرن غی لوڑ نیہنہ! فر اس غو مقصد بیان کیو کہ تانجے پیغام پُج جانٚ تیں بعد اس سچ غی تصدیق کرن آلاں سچاں ناں اللہ انھاں غی سچائی معلوم کر غے سچائی غی سُہݨی جزا دیئے تے منکراں کافراں ناں اس گل غی سزا دیئے کہ جد تھارے کولٚے میرا سچا پیغمبر سچائی لے غے آ گیا تھا فر تم نے اس سچائی ور عمل کیوں نیہنہ کیو۔ یوہ مضمون سورت اعراف آیت ٦/ ماں وی آیو ہے۔

(٨) اتوں اگے دو رکوع توڑی غزوہ احزاب غو تے غزوہ بنی قریظہ غو ذکر ہے جسماں سخت اوکھا وقت ماں سچا مومناں غی ثابت قدمی تے اللہ اور اس غا نبی ﷺ غی محبت ماں جان مالٚ غی قربانی غا مقابلہ ماں منافقاں غی بے وفائی تے جان بچان واسطے چھُوٹھا بہاناں تے پھند کرن غو ذکر ہے۔ نالٚ ہی بنی قریظہ غا یہودیاں غی غداری تے فر انھاں ور نازل ہونٚ آلا خدائی عذاب غو بیان ہے اس رایہ دو رکوع اجکل غی زبان ماں غزوہ احزاب ور اک طرح غو خدائی ''تبصرو'' ہے۔ ہووو یوہ کہ مدینہ تیں جلاوطن کیا وا یہودیاں غا قبیلہ ''بنونظیر'' تے ''بنوقینقاع'' جھڑا بار بار غی غداریاں غی وجہ تیں نبی پاک ﷺ نے مدینہ پاک تیں کڈ دتا تھا تے ویہہ خیبر ماں جا غے بس گیا تھا۔ انھاں نے ٤ھ یا ٥ھ ماں مکہ غا مشرک ور غلا غے مدینہ پاک ور حملو کرن واسطے تیار کر لیا، اسے را انھاں نے غطفان، بنی فزارہ وغیرہ عرب غا دوجا قبیلہ وی مالٚ دولت غی ہکّھی لا غے اپݨے نالٚ جوڑ لیا، اس را سارا عرب غا کافر۔ کے یہودی، کے مشرک! ساراں نے رلٚ غے بہت بڑا اسلحہ نالٚ مدینہ پاک ور آخری حملو کرن غو فیصلو کر لیو۔ عربی ماں جتھا تے پارٹی ناں ''حِزب'' کہیو جئے۔ اس جنگ ماں کیونجے سارا جتھا رلٚ غے کڈ پیا تھا اس گلوں اس غو ناں ''غزوہ احزاب'' (جتھاں آلی جنگ) پے گیو۔ اُواں مدینہ پاک

وَاِذْ يَقُوْلُ الْمُنٰفِقُوْنَ وَالَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ

تے جسویلے منافق لوک اور ویہہ لوک جنھاں غا دلاں ماں روگ ہے کہہ رہیا تھا

مَّا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗۤ اِلَّا غُرُوْرًا ⑫ وَاِذْ قَالَتْ طَّآئِفَةٌ

جے مھارا ناں اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ نے بس تُھو کھا ہی غا وعدا کیّا تھا؛ تے جسویلے انھاں بچوں اک جماعت

مِّنْهُمْ يٰۤاَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوْا ۚ وَيَسْتَاْذِنُ

کہہ رہئی تھی جے اے یثرب آلیو! تھارا واسطے ات کھلن غو کوئے موقعو نیہنہ لہٰذا تم واپس مڑ جاؤ تے کجھ لوک انھاں

فَرِيْقٌ مِّنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُوْلُوْنَ اِنَّ بُيُوْتَنَا عَوْرَةٌ ۛ وَمَا

بچوں نبی (صلی اللہ علیہ وسلم) کولوں اجازت منگیں تھا جے مھارا گھر لُگا پیا وا ہیں ؛ حالانکہ

هِيَ بِعَوْرَةٍ ۚۛ اِنْ يُّرِيْدُوْنَ اِلَّا فِرَارًا ⑬ وَلَوْ دُخِلَتْ

ویہہ لُگا نیہنہ تھا ویہہ تے بس نسوں ہی چاہویں تھا (۱۰) تے جیکدے مدینہ غی چفیری تیں

عَلَيْهِمْ مِّنْ اَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَاٰتَوْهَا وَمَا

فوج انھاں ور آ جاتیں فر ویہہ انھاں ناں فتنہ واسطے کہتیں تاں یہ ضرور اس ور آ جاتا ؛ تے اس ماں

تَلَبَّثُوْا بِهَاۤ اِلَّا يَسِيْرًا ⑭ وَلَقَدْ كَانُوْا عَاهَدُوا اللّٰهَ

گھٹ ہی چر لاتا (۱۱) حالانکہ اس تیں پہلاں انھاں نے اللہ تعالیٰ ناں وعدو

مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّوْنَ الْاَدْبَارَ ۭ وَكَانَ عَهْدُ اللّٰهِ

کیّو تھو جے ویہہ کنڈ نیہنہ پھیر سیں تے اللہ تعالیٰ ناں کیّا وا وعدہ غی ضرور

مَسْـُٔوْلًا ⑮ قُلْ لَّنْ يَّنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِّنَ الْمَوْتِ

پچھ وہے غی (اے نبیؐ) تم فرما دیو : کہ جے تم موت یا قتل تیں نسیں تاں تمناں نسوں کجھ

اَوِ الْقَتْلِ وَاِذًا لَّا تُمَتَّعُوْنَ اِلَّا قَلِيْلًا ⑯ قُلْ مَنْ

وی کم نیہنہ آسیں تے اس ویلے تم بہت گھٹ ہی زندگی غو فائدو چک سکیں غا ؛ تم فرما دیو : تمناں

ذَا الَّذِيْ يَعْصِمُكُمْ مِّنَ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَ بِكُمْ سُوْۗءًا اَوْ

اللہ تیں کونڑ بچا سکے ! جیکدے وہ تمناں کائے تکلیف دینی چاہوے یا

مع

ماں جد رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم ناں کافراں غی تیاری غو پتو لگو حضرت نے صحابہ کرام ناں مشورہ فرمایو: حضرت سَلمان فارسیؓ جھڑا مسیں مسیں ایکن یہودی غی ’’جبری غلامی‘‘ تیں ازاد ہووا تھا تے خاصی پکیری عمر غا اور ایران غا رہنڑ آلا تھا انھاں نے عرض کی جے مھارا ملک ماں جد اس را غو حملو ہو جئے وہے اس ویلے ہم بستی غی چمکھی ڈُنگی کھات کُھنڑ غے دشمن ناں ڈکاں واں؛ بس انھاں غی صلاح ور ہی جس پاسے تیں دشمن غا حملہ غو خطرو تھو اس پاسے ڈنگی کھات کڈنڑ غو فیصلو ہو گیو۔ اسے وجہ تیں اس جنگ غو دو جو ناں ’’غزوہ خندق‘‘ وی ہے۔ یاہ ساڈا ترے میل لمی تے کوئے پنج گز ڈنگی کھات تھی (قرطبی، مظہری) چوڑی وی اتنی کہ کوئے انسان یا گھوڑو چھاں مار غے پار نہ کر سکے۔ یاہ مُچ اوکھی گھڑی تھی صحابہ کرام نرنّے پیٹیں اللہ تے اس غا حبیب صلی اللہ علیہ وسلم غی محبت ماں پتھر باروں باٹی یاہ رگّوڑ مین گھٹنا جا رہیا تھا تے ناں ناں یوہ رجز (ذکر) وی کرتا جیں تھا، نخن الذین بایعو محمدا علی الجهاد مابقینا ابدا ’’ہم نے محمدؐ غا ہتھ ور بیعت کی وی ہے جے جچر جیاں غا اللہ غا رستہ ماں جہاد کراں غا رحمت عالم صلی اللہ علیہ وسلم پُھکھیں پیٹیں گُھٹنا تے اپنڑاں سنگیاں ناں مبارک زبان ناں باری دیتا جیں تھا۔ اللهم لاعیش الاالعیش الآخرة فاغفرالانصار والمهاجرة ’’خدایا عیش آلی زندگی تے آخرت غی زندگی ہے، جس واسطے توں انصار تے مہاجرین غی بخشش فرمادے‘‘ چھ تہاڑاں ماں یاہ کھات تیار ہوئی اُواں کافراں غی دس ہزار تے کجھ روایتاں غے مطابق باراں ہزار فوج وی آ پُجّی، ویہہ کھئی غا اس انتظام ناں تک غے ٹاٹرے گیا انھاں ناں مجبور ہو غے کھئی غے اِس پاسے مورچا لانا پے گیا مسلماناں نے وی کھئی غے دوجے پاسے مورچا سمھال لیا تے تیراں ناں جنگ چھڑ پئی کافر کھئی ٹپ تے سکیں نیہنہ تھا اس گلوں ویہہ کہیر و مار غے بیس گیا، ات یوہ ہی قصّو پیش آیو کہ مدینہ پاک غے نال یہودیاں غا اک ہور قبیلہ بنی قریظہ غی بستی تھی اس ناں نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم غی صلاح تے معاہدو تھو کہ جد کدے مدینہ ور حملو ہو وو ہم سارا رل غے دشمن غو مقابلو کراں غا، یہ یہودی اپنڑاں معاہدہ ور قائم تھا اور بنو نضیر یہودی قبیلہ غا سردار حُی ابن اخطب نے ورغلا غے یہ وی اپنڑی فوجاں ناں جوڑ لیا۔ ہُنڑ مسلمان ہر پاسے تیں کہیر اماں آ گیا تھا، کہر غا دشمن وی اُٹھ پیا تھا، مسلماناں غی فوج کل ترے ہزار تھی جسماں ویہہ غدار منافق وی تھا جھڑا بہانہ کر کر غے مدان تیں نستا جا رہیا تھا بلکہ کجھ تے کھل مکھلا اعلان کر کر غے لوکاں ناں واپس موڑ رہیا تھا کافراں غا حملہ وی سخت تیں سخت ہوتا جا رہیا تھا اک واری تے انھاں نے خطرناک حملو کر غے کھئی ٹپنڑ غو فیصلو ہی کر لیو تھو، جس غو صحابہ کرام نے ڈٹ غے مقابلو کیو ور اس ماں اتنی مصروفیت ہو گئی کہ نماز پڑھنڑ غی وی بہل نیہنہ لگی تے پہلی واری رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم غی سنگیاں سنے چار نماز قضاء ہو گئیں، چھیکڑ اللہ غی مدد آئی۔ مسلماناں بچوں حضرت نُعیم بن مسعود الاشجعیؓ جھڑا نواں نواں مسلمان ہُو وا تھا انھاں نے اپنی خاص تدبیر ناں اس متحدہ محاذ تے مدینہ غا یہودی قبیلہ بنو قریظہ ماں بکھیڑو کروا چھوڑیو، کافراں غا محاصرہ ناں بیہہ پنجی تہاڑا ہو گیا تھا، جنگ غو سامان مُکتو جا رہیو تھو، ویہہ اتناں لما محاصرہ تیں اکّ وی گیا تھا اللہ نے انھاں ور اچنڑ چیت اک رات اسو طوفانی پھانڈو پھیر یو جس ناں انھاں غا تنبو اُڈ گیا، گھوڑا رسہ توڑ غے نس پیا، چُلّاں ور چڑیا وا پتیلا ریت ناں بھر ے گیا، اُوّاں اللہ نے فرشتاں غی غیبی فوج پہج غے انھاں غاں دلاں ماں رُعب گھل چھوڑیو، تے کافراں نے تقریبًا اک مہینہ غا محاصرہ تیں بعد جان بچا غے نسنڑ ماں ہی خیر سمجھی آیتِ پاک ماں اللہ غی یا ہی نعمت یاد کروائی جا رہئی ہے۔ کہ جد اپروں بنوں ہر پاسے تیں کافراں غیں فوج آ گئیں تھیں فر اللہ نے کس را غیبی مدد ناں تمناں فتح نصیب فرمائی اسے موقع ور رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم نے فرمایو تھو جے ہُنڑ ہم ہی انھاں ور حملو کراں غا اگے یہ کدے حملو کر غے نیہنہ آسیں (بخاری)

(۹) یوہ اُس سخت پریشانی غو نقشو ہے جھڑی غزوۂ خندق غے وقت پیش آئی تھی تے جس ماں ایمان آلاں غی تغڑی ازمائش کی گئی تھی تاں جے مخلص مومن تے منافق کنی کنی ہو جیں اک پاسے تیں قریش غیں فوج تے دوجے پاسے تیں بنو غطفان وغیرہ قبیلاں غی فوج فر مدینہ غے اندروں بنو قریظہ غی فوج آ گئیں اور مسلمان چمکھی تیں کہیر اماں آ گیا، اکھ تاڑے لگ گئیں دل پُھٹ غے باہر آنڑ لگا، تے لوک اللہ تعالیٰ غا بارہ ماں پُٹھا سِدا خیال کرن لگ گیا جے خورے مھاری مدد وہے غی کہ نیہنہ ہوسیں؟ اس را سخت جھنجوڑاں ناں ایمان آلاں غو امتحان ہو وو، تے کچا پکا نکھڑ گیا۔

اَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً ؕ وَلَا يَجِدُوْنَ لَهُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ

وہ تھارا ور مہربانی کرنی چاہوے (تاں کوݨ اس ناں ہٹا سکے) تے اللہ تعالیٰ غا مقابلہ ماں انھاں ناں اپݨاں واسطے

وَلِيًّا وَّلَا نَصِيْرًا ﴿۱۷﴾ قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الْمُعَوِّقِيْنَ مِنْكُمْ

نہ کوئے حمایتی لبھے غو تے نہ کوئے مددگار (۱۲) اللہ تھارا بچوں ان لوکاں ناں وی جاݨے جہڑا (لوکاں ناں جہاد تیں) ٹھاکیں

وَالْقَآئِلِيْنَ لِاِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ اِلَيْنَا ۚ وَلَا يَاْتُوْنَ الْبَاْسَ

تے اپݨاں پہائیاں ناں کیہنہ : مھارے کوڑے آ جاؤ ! تے ویہہ جنگ ماں کہٹ ہی

اِلَّا قَلِيْلًا ۙ﴿۱۸﴾ اَشِحَّةً عَلَيْكُمْ ۖۚ فَاِذَا جَآءَ الْخَوْفُ رَاَيْتَهُمْ

شریک ویں ؛ یہ تھارا بارہ ماں بڑی بخیلی کریں تے جسو یلے کوئے ڈر پیش آ جئے فر تم انھاں ناں تکیں غا

يَنْظُرُوْنَ اِلَيْكَ تَدُوْرُ اَعْيُنُهُمْ كَالَّذِيْ يُغْشٰى عَلَيْهِ

جے یہ تھارا در اس را دیکھیں کہ انھاں غی اکھاں ماں گہرانی چڑھتی وہے جس را کہ کسے ور موت غی

مِنَ الْمَوْتِ ۚ فَاِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوْكُمْ بِاَلْسِنَةٍ

غشی آتی وہے تے جد خطرو چلیو جئے فر یہ ماݨ غا لالچی بݨ غے تھارا ور تر کھیں تر کھیں

حِدَادٍ اَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ ؕ اُولٰٓئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوْا فَاَحْبَطَ

زبان چلانویں یہ لوک (اصل ماں) ایمان لیا یا ہی نیہنہ ؛ اس گلوں اللہ نے انھاں غا عمل برباد

اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ ؕ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيْرًا ﴿۱۹﴾ يَحْسَبُوْنَ

کر چھوڑیا ہیں تے یاہ گل اللہ تعالیٰ واسطے سوکھی ہی ہے (۱۳) ویہہ یوہ سمجھ رہیا ہیں

الْاَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوْا ۚ وَاِنْ يَّاْتِ الْاَحْزَابُ يَوَدُّوْا

جے فوج اجوں گئیں ہی نیہنہ ؛ تے جیکدے (حملو کرن آلی) فوج فر آ جیں تاں تے یہ یاہی تانہگ کریں غا

لَوْ اَنَّهُمْ بَادُوْنَ فِى الْاَعْرَابِ يَسْاَلُوْنَ عَنْ

جے باہر جا غے کدے گرائیں لوکاں ماں ریہنہ (تے) اتوں تھاریں خبر

اَنْۢبَآئِكُمْ ؕ وَلَوْ كَانُوْا فِيْكُمْ مَّا قٰتَلُوْٓا اِلَّا قَلِيْلًا ﴿۲۰﴾ ع

پچھتا ریہنہ ، تے جے ویہہ تھارے بشکار موجود ریہنہ غا تانویں گہٹ ہی جنگ کریں غا (۱۴)

ع ۱۴ ۱۸

(۱۰) اس غزوہ ماں ساراں تیں بدھ تُھو کھوتَن غاں پِٹّاں تے دل غاں کالاں منافقاں نے دتو تھو جھاں بچوں کجھ بدقسمت تے دشمن غیں فوج آ تاں ہی لوکاں غا دل توڑن واسطے کھل مکھلا اعلان کرتا پھریں تھا جے اتنی فوج غو مقابلو مھارا وس غی گل نیہنہ نہ ہم سارا عرب غی دشمنی چَہل سکاں لہذا چلو اپݨاں گہراں ماں واپس چلّیا چلّو کیونجے مھارے ناݨ اللہ تے اس غا نبی ﷺ غا جتناں وی وعدا تھا کہ تھاری ضرور مدد وہے غی تے تم غالب آویں غا ویہہ سارا تُھو کھا فریب تھا انھاں ماں سچائی کجھ وی نیہنہ تھی ورنہ ہُݨ مدد نازل کیوں نیہنہ ہوتی! نبی پاکؐ نے کھئی کُھݨتا ایکݨ پتھر بچوں اگ غا پھُلوں اُڈتا تک غے فرمایو تھو جے اس ماں مناں ایران تے یمن غا محل دسیں لگا یہ سارا علاقہ میری امت فتح کر لئے غی، منافقاں غو یوہ ٹوٹو اس گل غی ہاسی اڈاوے تھو کہ دیکھو جی! گل تے ایران اور یمن ناں فتح کرن غیں ویں تھیں جد کہ ہُݨ حال یوہ ہے کہ ہم دشمناں غی وجہ تیں کِدے پیشاب پھرن وی نیہنہ جا سکتا، منافقاں غو اک دو جوٹو لو عذر بہانا تے پھند کر کر غے اجازت منگ رہیو تھو۔ نبی پاکؐ نے مسلماناں غا بال بچہ ایکݨ قلعہ ماں محفوظ کیا وا تھا ور جد بنو قریظہ غی بغاوت کرن غیں خبر آݨ لگیں تے یہ منافق کہݨ لگ گیا جے مھارا گہر لُگا ہیں ہم نا اجازت دید یو حالانکہ انھاں ڈر وکلاں غا گہر لُگا نیہنہ تھا بلکہ بہانا کر غے صرف جاݨ بچاویں تھا۔

(۱۱) یعنی جیکدے مدینہ غے آسیں پاسیں تیں دشمن مدینہ غے اندر بڑھ جاتا فر اعلان کرتا جے ایمان چھوڑ غے کافر ہو جاؤ تے مھارے ناݨ ہو غے مسلماناں ناݨ جنگ کرو! تاں انھاں منافقاں ناں ذری چر نہ لگتو فٹ اس فتنہ ماں کُد پیتا کیونجے انھاں غاں دلاں ماں تے ایمان ہے ہی نیہنہ۔

(۱۲) منافقاں ناں ویہہ وعدا یاد کروایا جا رہیا ہیں جہڑا انھاں نے جنگ اُحد تیں بعد کیا تھا کہ ہُݨ جد وی جنگ ہوئی ہم ڈٹ غے جنگ کراں غا ور اج کنڈ پھیر غے نستا جا رہیا ہیں خیر! نس لیو! تمناں یوہ نسوں کجھ کم نیہنہ آسے۔ تے جد اللہ غی طرفوں مقرر کیو و موت غو ویلو آ جئے غو فر تمناں کائے چیز موت تیں نیہنہ بچا سکسیں! فر نسن غو کے فائدو!! تے جد اللہ غی طرفوں تھارے ور کائے آفت نازل وہے غی اس ویلے تمناں خدا غا قہر تیں کوئے بچا نیہنہ سکسیں۔

(۱۳) منافق صرف آپے ہی جہاد تیں نیہنہ نسیں تھا بلکہ جہاد ماں اڑا لالا غے دوجاں لوکاں ناں وی ڈکیں ویں تھا، اپݨاں دوستاں رشتیداراں ناں جہڑا جہاد ماں جاݨو چاہویں تھا انھاں ناں کیہنہ ویں تھا کہ ”یرا آؤ! مھارا کوڑے بیسو جہاد کر غے کے لبھے غو“ اور آپ تے کدے کدائیں لوکاں ناں دسن واسطے ہی مدان ماں کھلاں ہو جیں ویں تھا ورنہ دل ناݨ کدے جہاد ماں شرکت نیہنہ کریں تھا۔ اللہ تعالیٰ فرماوے یہ ہر معاملہ ماں تھارے ناݨ بخیلی کریں، نہ جہاد ماں ماݨ خرچ کریں نہ کم ماں حصو لیں، نہ جہاد کریں بلکہ اسا ڈر وکل ہیں کہ جد کدے کائے ڈر خوف غی گل آ جے اس ویلے انھاں غی حالت دیکھن غی وہے رحمتِ عالم ﷺ در اس را اکھ پرت پرت غے تکیں جس را کہ انھاں ور موت غی بیہوشی آئی وی ہے ور جد خوف ڈر غو ماحول ختم ہو جئے! اور جنگ ماں مالِ غنیمت ہتھ آ جئے فر انھاں غی بہادری تکو! تیز چھری ہاروں انھاں غی جیبھ مسلماناں ور چلے کہ ہم وی جنگ ماں تھارے ناݨ تھا ہم نا مالِ غنیمت کیوں نیہنہ دیتا؟ اللہ تعالیٰ فرماوے: یہ ہم ناں بسریا وا نیہنہ سارا میری نظراں ماں ہیں ویلو آݨ دیو پورو پورو لیکھو ہو جئے غو اصل ماں ایمان تے یہ لیا یا ہی نیہنہ، اس گلوں جہڑا دکھاوا واسطے کجھ اک عمل کر وی لیں یہ سارا برباد ہو جیں غا تے اُنھاں ور ثواب کجھ نیہنہ لبھسیں۔

(۱۴) یعنی یہ منافق چھڑا منافق ہی نیہنہ بلکہ مُچ پیڑا ڈر وکل وی ہیں کافراں غی ساریں فوج ناکام ہو غے واپس مُڑ گئیں ور انھاں ڈر وکلاں ناں یقین نیہنہ آ تو یہ ڈر غا ماریا کیہنہ: نیہنہ اجیں اِتے ہی کِدے اگے پچھے ویں غیں، تے چارے قضاء من لیو جے کدے ویہہ فوج مُڑ ہی آویں فر تے انھاں غی یاہ تانہگ وہے غی کہ ہم اِس شہر ماں ہی نہ رانہہ، بلکہ کدے دور پار کسے گراں ماں چھپ غے اتوں ہی لنگتاں پلنگتاں لوکاں کولوں جنگ غا حالات پچھتا رانہہ۔ فائدو: اس پورا رکوع ور اک چھواتی جئی نظر فرما لیو! تے منافقاں غا بارہ ماں اللہ تعالیٰ نے جو کجھ فرمایو ہے اس ناں پڑھ لیو!

تمنّاں صاف دسے غو کہ ڈروکل پوّنوں دسنوں، اللہ تعالیٰ غا رستہ تیں بچن غا بہاناں لوڑناں جہاد ماں شک شبہ تے ٹھسہ گہل غے لوکاں ناں جہاد تیں دور کرنوں یہ صرف منافقاں غا کم ہیں، قرآن نے یہ کم مدینہ غاں منافقاں غا بیان کیا ہیں، ورذری ڈنگی نظر ناںؔ تکوہاں! منافقاں غیں ان صفتاں بچوں واہ کہڑی صفت ہے جہڑی اج بے دین ناں غا مسلماناں ماں نیہنہ۔ دُشمن مسلماناں غی ہور کسے گل

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن

(اے مسلمانوں) تھاراواسطے تے اللہ غا رسول ماں ہی بہترین نمونوں ہے یعنی ہر اس شخص واسطے جہڑو

كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ وَلَمَّا

اللہ تعالیٰ تے آخرت غا تہاڑا غی امید رکھے تے اللہ ناں خوب یاد کرے (۱۵) تے جسویلے

رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَٰذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ

ایمان آلاّں نے ویہہ فوج دیکھیں ویہہ بول پیا جے یوہ تے وہ ہی (وقت) ہے جس غو اللہ تے اس غا

وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ ۚ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا

رسولؐ نے وعدو کیّو تھو اور اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ نے سچ فرمایو تھو تے اس ناںؔ انھاں غا ایمان

إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا ﴿٢٢﴾ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا

ناںؔے اطاعت ماں ہور ہی باھدو ہوگیو؛ ایمان آلاّں ماں کجھ مڑد اسا ہیں جھاں نے

مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ ۖ فَمِنْهُم مَّن قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُم

اللہ تعالیٰ ناںؔ کیّو وو وعدو سچو کر دسیو ہے، فر کجھاں نے اپنّوں کم پورو کر دتو ہے تے کجھ ویہہ ہیں

مَّن يَنتَظِرُ ۖ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ لِّيَجْزِيَ اللَّهُ

جہڑا اڈیکیں لگا تے انھاں نے کجھ گہاٹو باھدو نیہنہ کیّو (۱۶) تانجے اللہ تعالیٰ سچاں ناں

الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِن

انھاں غی سچائی غو بدلو دئے تے جے چاہوے تاں منافقاں ناں عذاب

شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٢٤﴾

یا انھاں ناں توبہ غی توفیق عطا فرماوے بیشک اللہ تعالیٰ بہت بخشن آلو مچ مہربان ہے (۱۷)

وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا ۚ

تے کافر اللہ نے غصہ ماں ہی پَہریاوا موڑ چھوڑیا تے انھاں نے کجھ نیہنہ کھٹیو

وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ ۚ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾

تے اللہ تعالیٰ ایمان آلاّں دروں جنگ واسطے کافی ہوگیو اور اللہ تعالیٰ بڑی طاقت آلو ہے غالب ہے؛

تیں نیہنہ ڈرتا انھاں ناں ڈر صرف اسے جزبہ تیں لگے؛ اسے گلوں انھاں نے مسلماناں ماں جتناں وی باطل فرقاء کھلاّ کیا ان فرقاں غو اصل کم اسے جزبہ تیں ایمان آلاّں ناں دور کرنوں تھو، مثلاً قادیانی لعنتی نبی بنّا یو تے اس نے چُھوٹھی نبوت غو اس را اعلان کیّو جے ''میری نبوت غا دو فرض ہیں (۱) جہاد ہُنؔ قیامت توڑی ختم ہوگیو ہے (۲) برطانوی حکومت غی فرمانبرداری فرض ہے'' یا ہی گل نیچریاں نے کہئی تے یا ہی چکڑالویاں نے! اتنوں ہی نیہنہ بلکہ باطل طاقتاں نے محنت کر غے مھارے اندر اسا منافق پیدا کر لیا ہیں جہڑا قوم، ملک تے زبان وغیرہ غا ناں ور حرام موت مرن ناں جہاد کیہنہ تے اللہ غا رستہ غی اس سُچی عبادت غا نعوذ باللہ کجھ ہور ہی ناں تہریں! ہُنؔ تم ہی دسو مدینہ غاں منافقاں ماں تے انھاں منافقاں ماں کے فرق ہے؟ کیوں! رحمت عالم ﷺ نے پُھکّھیں پیٹیں اک مہینہ توڑی کافراں غا محاصرہ غو مقابلو کر غے امت ناں یوہی سبق دسیو تھو؟

(۱۵) یعنی جہڑا خوش نصیب اپنّاں مالک ناںؔ ملن غی تاہنگ رکھیں، آخرت غا تہاڑاناں تے اس غا حساب کتاب ناں منّیں تے اللہ تعالیٰ غو خوب کس غے ذکر کریں انھاں واسطے تے رحمتِ عالم ﷺ ہی بہترین نمونا ناں ہیں۔ حضرت ناں تکو! حالانکہ ساراں تیں زیادہ سختیں مصیبت تے اللہ غا رستہ ماں پریشانیں حضرت ناں آیئں ور کس ثابت قدمی ناںؔ اک مہیناں توڑی پہاڑ بنؔ غے دشمن غے اگے کھلاّ رہیا ہیں!۔

(۱۶) اک پاسے ویہہ منافق تھا جھاں نے جنگ غیں سختیں دیکھتاں ہی کہہ دتو کہ اللہ غا تے اس غا حبیبؐ غا سارا وعدا نعوذ باللہ جُھوٹھا تھا۔ دوجے پاسے یہ سچاں سُچاں موٴمناں غیں صفت تکو! کہ کافراں غیں فوج تکتاں ہی انھاں غا منہ تیں اڑک ہی نکل گیو کہ یہ ہی ویہہ حالات ہیں جھاں غی اللہ نے ہم ناں پہلاں ہی خبر دتی تھی تے اسا وقت واسطے ہی اللہ تے اس غا حبیب ﷺ نے فتح اور کامیابی غا وعدا کیا تھا یہ سارا وعدا سچا ہیں تے ہم ناضرور فتح نصیب وہے غی۔ فر ان اوکھتاں ماں انھاں غو ایمان مکتو نیہنہ بلکہ ہور ہور بدھتو جئے تے ہور ہور فرمانبرداری غا جزبہ پیدا ہوتا جیں۔ انھاں موٴمناں ماں ہی کجھ ویہہ ''شیر دل مڑد'' ہیں جہڑا اپنّی قربانی دے غے اپنّی جانؔ مالؔ سب کجھ اللہ غا رستہ ماں قربان کر غے تے اللہ ناںؔ عشق محبت اور وفاداری غو اپنّوں وعدو پورو کر غے اپنّی منزل ور پُہنچ گیا ہیں۔ تے کجھ اپنّی باری ناں چھڑک رہیا ہیں، ویہہ سجداں ماں ہُڑک ہُڑک غے دعا منگیں جے ربا! وہ تہاڑو کد آوے غو جد تیرا رستہ ماں مھارا ٹوٹا ٹوٹا کیا جیئں غا۔

(۱۷) یعنی یہ ازمائش اسے گلوں آویں تانجے ازمائش ماں ثابت قدم رہنؔ آلاّں سچاں موٴمناں ناں اپنّی سچائی غو تے سچا ایمان غو بدلو لبھے اور منافق اپنّی منافقت ناںؔ باندے آجیں فر یا تے خدا انھاں ور اپنّوں قہر نازل فرماوے یا ویہہ توبہ کر غے موٴمن ہوجیئں تے وہ انھاں غی توبہ قبول فرمالئے کیونجے وہ ہے ہی غفور رحیم۔

وَأَنزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُم مِّنْ أَهْلِ الْكِتٰبِ مِنْ

تے اہلِ کتاب بچوں جھاں نے انھاں غی مدد کی تھی اللہ تعالیٰ نے ویہہ وی انھاں غا گھراں

صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا

تے انھاں غا قلعا تیں کڈ چھوڑیا تے انھاں غا دلاں ماں اسو رعب کہَل چھوڑیو کہ کجھاں ناں تم

تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿۲۶﴾ وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ

قتل کر رہیا تھا تے کجھاں ناں قیدی بنا رہیا تھا ؛ تے اللہ تعالیٰ نے تم انھاں غی زیناں غا

وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَّمْ تَطَئُوهَا ۚ وَكَانَ اللّٰهُ

تے انھاں غا گھراں غا تے انھاں غا مالاں غا تے اس زمین غا وارث بنا چھوڑیا جس ور تم نے قدم وی نیہنہ رکھیو

عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿۲۷﴾ ۳ ع ۱۹ يٰٓأَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَاجِكَ

تے اللہ ہر چیز ور قدرت رکھن آلو ہے (۱۸) اے نبی ﷺ تم اپنی بیویاں ناں فرما دیو :

إِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ

کہ جے تم دنیا غی زندگی تے اس غی زینت لوڑیں تاں آوَ

أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿۲۸﴾ وَإِن كُنتُنَّ

ہوں تمناں کجھ دے دوا غے سہنٌی طرح رخصت کر دیوں ؛ تے جے تم اللہ تعالیٰ

تُرِدْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللّٰهَ أَعَدَّ

تے اس غا رسولؐ اور آخرت غا گھر غیں طلب گار ہیں تاں سنوں ! تھارا بچوں نیکو کاری کرن آلیاں

لِلْمُحْسِنٰتِ مِنكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿۲۹﴾ يٰنِسَآءَ النَّبِيِّ

واسطے یقیناً اللہ نے بہت بڑو اجر تیار کیّو وو ہے (۱۹) اے نبیؐ غی بیویو !

مَن يَأْتِ مِنكُنَّ بِفٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ يُضٰعَفْ لَهَا الْعَذَابُ

تھارا بچوں جھڑی کھلی بے حیائی غو کم کرے غی اس ناں دوہرو دوہرو عذاب

ضِعْفَيْنِ ۚ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿۳۰﴾

وہے غو تے یاہ گل اللہ تعالیٰ واسطے سوکھی ہی ہے (۲۰)

(۱۸) یعنی کافراں غیں ویہہ فوج جھڑیں چمکھی تیں مدینہ پاک ور حملو کرنے آ گئیں تھیں خدا نے اپناں فضل ناں ویہہ اسے را غصہ ماں پہریں ویں بے مراد کرنے واپس کر چھوڑیں فر مدینہ غا رہن آلا بنی قریظہ غاں جن یہودیاں نے مسلماناں ناں غداری کرنے انھاں غی مدد کی تھی اللہ نے انھاں غا دلاں ماں مسلماناں غو اسو رعب کہلیو کہ انھاں ناں آپے اپناں مظبوط قلعاں تیں باہر آنوں پے گیو فر وہ کتنوں سُہنٌوں وقت تھو جد کسے کسے ناں تے مسلمان قتل کر رہیا تھا تے کسے ناں قید کر رہیا تھا چھیکڑ اللہ نے انھاں غاں گھراں غا تے ماں جائداد غا وارث ایمان آلا بنا دتا تے انھاں زیناں غا وی جھاں ور اجوں پیروی نیہنہ رکھیو اس ماں قیامت توڑی فتح ہون آلیں ساریں زمین آ گئیں، یوہ سب کجھ اللہ غی قدرت ناں ہو رہیو تھو ورنہ مسلماناں کوئے ایمان تیں بجن ہور اتنی بڑی گھڑی طاقت تھی۔ غزوہ بنی قریظہ : جس را کہ پہلاں گذر یو ہے بنی قریظہ یہودیاں غو یوہ مدینہ ماں آخری قبیلو تھو تے انھاں ناں مسلماناں غو معاہدو تھو ور جنگِ خندق غا موقعہ ور یہ دوجاں کافراں غا سکھالا ماں آ گیا تے انھاں نے اوکھت غی اس گھڑی ماں اپنٌوں معاہدو توڑ نے مسلماناں ناں غدّاری کی ، جنگ خندق تیں بہلا ہو غے رحمتِ عالم ﷺ مسیں نہایا ہی تھا کہ حضرت جبرائیلؑ آ گیا اور فرمایو تم نے ہتھیار لاہ چھوڑیا ہیں ! حالانکہ ہم فرشتاں نے اجوں نیہنہ لاہیا ؛ چلو بنی قریظہ غو کم مکانٌو ہے، حضرت نے صحابہء کرام ماں اعلان فرمایو جے فٹو فٹ بنی قریظہ غی بستی ماں پجّن آلی گل کرو اُنھاں غی بستی مدینہ تیں ذری دراڈے تھی۔ یہ اسلامی فوج تک غے اپناں قلعاں ماں بند ہو گیا۔ باہروں مسلماناں نے انھاں غو محاصرہ کر لیو جھڑ و کوئے پنجی تہاڑا چلیو۔ چھیکڑ انھاں نے اک انصاری صحابی حضرت سعد بن معاذؓ اپناں تریا کل من لیا، اُنھاں ناں انھاں غا اسلام تیں پہلاں چنگا تعلق تھا۔ حضرت سعد بن معاذؓ ناں اسے جنگ ماں اک بڑو تغڑو پھٹ لگو وو تھو، انھاں نے فیصلو کیّو کہ انھاں غا جوان جنگی مڑد قتل کر دتا جیں باقی کالسریں بچا قید کر لیا جیں تے ماں جائداد مسلماناں ماں بنڈ دتی جئے۔ بنی پاک ﷺ نے یوہ فیصلو سُن غے فرمایو! اسماناں ور وی اللہ غو یوہ ہی فیصلو ہے۔ اس را انھاں ناپاکاں تیں مدینہ غی پاک زمین پاک ہو گئی ؛ انھاں آیتاں ماں اسے واقعہ در اشارو ہے۔

(۱۹) جد بنی قریظہ غی جائداد مسلماناں غا قبضہ ماں آ گئی تے ہوروی مُچ سارا علاقہ فتح ہو گیا اور مسلماناں غی حالت ذری بل ہو گئی اس ویلے نبی ﷺ غی بیویاں نے جد انصار تے مہاجر کالسریاں غی چنگی امیری آلی حالت دیکھی تاں اُنھاں غا دل ماں یاہ تاہنگ آ گئی جے کدے مھارے کوئے وی چنگا چوکھا خرچہ غو بندوبست ہوتو۔ انھاں نے یاہ خرچہ آلی گل نبی پاک ﷺ توڑی پہچائی نبی پاک ﷺ ناں انھاں غی اس مانگ ور سخت دُکھ ہو وو کیوں جے حضرت سادی طبعیت پسند فرمانویں تھا اس ور حضرت نے گھر نہ جانٌ غو فیصلو کر لیو تے مسجد نبوی غے ناں ہی ایکنٌ کمرہ ماں ارام فرمان لگ گیا اس ور یہ آیت نازل ہوئیں تے ''ازواجِ مطہرات'' ناں اختیار دے دیتو گیو کہ جے دنیا غی امیری تے ٹھاٹھ باٹھ لوڑیں تاں آوَ'' ہوں تمناں کجھ دے دوا غے چنگی طرح طلاق دے غے الوداع کر چھوڑوں تے جے تمناں اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب ﷺ تے آخرت غی لوڑ ہے تاں اس غو حضرت کوئے کجھ گھاٹو نیہنہ جھڑی وی تھارے بچوں نیکو کار بنٌ غے رہ غی اس واسطے اللہ تعالیٰ کوئے بہت بڑو اجر ہے رحمتِ عالم ﷺ نے ساراں تے مہرے یوہ خدائی فرمان حضرت عائشہ صدیقہؓ ناں سنایو انھاں نے عرض کی کہ مناں تے اللہ تعالیٰ اور اس غا رسول ﷺ ہی غی لوڑ ہے فر باقی ساریاں بیویاں نے وی یوہی جواب دتو (بخاری مسلم) ۔

(۲۰) یعنی تم سرورِ انبیا ﷺ غے گھر ہیں، تھارو مرتبو مُچ اُچّو ہے لہذا تھاری غلطی وی بہت بڑی منّی جئے غی جیکدے تم نے کائے اسی مانگ کی یا کائے اسی گل کی جس ناں رحمتِ عالم ﷺ ناں تکلیف پجّی فر اس غی سزا وی عام مسلماناں تیں دونٌی وہے غی تے اللہ تعالیٰ واسطے اس ماں کجھ مشکل نیہنہ جد وہ کسے ناں سزا دینٌ لگے فر اس ناں کوئے روک نیہنہ سکتو۔ تے نہ کسے ناں کسے غی نسبت سزا تیں بچا سکے۔